

**Міністерство культури України
Національна парламентська бібліотека України**

До 200-річчя від дня народження Тараса Шевченка

ТАРАС ШЕВЧЕНКО І УКРАЇНА

Рекомендаційний бібліографічний покажчик

У двох частинах

Частина 1

«Земля, яку сходить Тарас...»:

Україна в житті і творчості Т. Шевченка

Київ 2014

УДК 012Шевченко+016:929Шевченко
ББК 91.9:8(4Укр)1–8Шевченко+
83.3(4Укр)1–8Шевченко+85.1(4Укр)1–8Шевченко.я1
Т19

Укладачі: **О. Білик, О. Галганова**
Науковий редактор **В. Кононенко**
Рецензенти: **Н. Наумова**, науковий працівник
Національного музею Тараса Шевченка
С. Зворський, к. і. н., ст. наук. співроб.,
завідувач сектору науково-дослідного
відділу НПБУ

Тарас Шевченко і Україна : реком. бібліогр. покажч. У 2 ч. Ч. 1. «Земля, яку сходить Тарас...» : Україна в житті і творчості Т. Шевченка / М-во культури України, Нац. парлам. б-ка України ; уклад.: О. Білик, О. Галганова ; наук. ред. В. Кононенко ; рецензенти: Н. Наумова, С. Зворський. – К., 2014. – 216 с. : іл., 2 вкл. арк. фотоіл. – До 200-річчя від дня народж. Тараса Шевченка.
ISBN 978-966-7547-63-9

Рекомендаційний бібліографічний покажчик розкриває теми: Україна в житті і творчості Т. Г. Шевченка та увічнення пам'яті Кобзаря.

Покажчик виходить у двох частинах. Перша частина містить огляд творчої спадщини Т. Шевченка, інформацію про літературу, в якій відображено дитячі та юнацькі роки поета; три подорожі митця в Україну; його останні дні та години життя, поховання та перепоховання. Друга – присвячена увічненню Кобзаря на українській землі, в літературній та мистецькій Шевченкіані.

Покажчик орієнтовано на широке коло читачів. Він стане у пригоді бібліотечним працівникам, освітянам, вихователям для організації соціокультурної діяльності, працівникам засобів масової інформації.

УДК 012Шевченко+016:929Шевченко
ББК 91.9:8(4Укр)1–8Шевченко+
83.3(4Укр)1–8Шевченко+85.1(4Укр)1–8Шевченко.я1

ISBN 978-966-7547-63-9

© Національна парламентська
бібліотека України, 2014

Від укладачів

Постать Тараса Григоровича Шевченка в українському суспільно-політичному та літературно-мистецькому житті є надзвичайно важливою. Адже він – не тільки творець української поезії, а й пробуджувач національної свідомості.

*«История моей жизни составляет часть истории моей родины»*¹. Ці слова є ключем до розуміння особистості Великого Кобзаря, життя і творчість якого були тісно поєднані з долею України.

9 березня 2014 р. виповнюється 200 років від дня народження геніального поета, художника і мислителя. До славного ювілею Національна парламентська бібліотека України підготувала рекомендаційний бібліографічний покажчик **«Тарас Шевченко і Україна»**. Його мета – ознайомити читача з творчою спадщиною Т. Шевченка, спогадами сучасників поета, науково-популярною, публіцистичною, художньою літературою, документами, науковими працями, довідковими виданнями, бібліографічними матеріалами, електронними ресурсами про життєвий і творчий шлях Кобзаря, пов'язаний з Україною, та вшануванням пам'яті митця на українській землі.

Видання складається з двох частин: *«"Земля, яку сходить Тарас...": Україна в житті і творчості Т. Шевченка»* та *«"І мене в сім'ї великій, в сім'ї вольній, новій...": увічнення пам'яті Кобзаря на українській землі»*.

Рекомендовані в покажчику книги, публікації із журналів та видань, що продовжуються, вийшли друком здебільшого в Україні протягом останніх 10 років (2004–2013).

Вибірково представлено видання за попередні роки, які, на думку укладачів, містять цінний матеріал щодо висвітлення зазначеної теми: окремі раритетні видання творів Т. Шевченка, спогади та епістолярну спадщину сучасників, розвідки перших біографів поета; публікації відомих політичних і культурних діячів минулого; праці провідних шевченкознавців.

Кожний розділ покажчика розпочинається вступною статтею, що допоможе читачам зорієнтуватись у темі й масиві рекомендованої літератури.

¹ Шевченко Т. Повне зібрання творів : у 12 т. – К., 2003. – Т. 5. – С. 194.

Частина 1. «"Земля, яку сховає Тарас...": Україна в житті і творчості Т. Шевченка».

У першому розділі – «"У всякого своя доля і свій шлях широкий...": огляд творчої спадщини Т. Шевченка» – розповідається про основні етапи творчості Т. Шевченка, прижиттєві видання його творів та рукописні збірки, які не побачили світ за життя Кобзаря. Подано інформацію про основні посмертні раритетні видання його творів.

Добираючи матеріал, укладачі прагнули показати, що всюди, де жив і творив Кобзар, він був тісно пов'язаний зі своєю батьківщиною, всі думки, почуття, які висловлював через свої твори, овіяні любов'ю до рідного краю, до українського народу.

У другому розділі – «"Що мені на світі, сироті, робити?..": дитячі та юнацькі роки Т. Шевченка» – йдеться про народження, дитинство та початок творчого шляху майбутнього поета і художника.

Третій розділ – «"Світе тихий, краю милий, моя Україно!..": перша подорож Т. Шевченка в Україну (1843–1844)» – містить матеріал про першу подорож Кобзаря до рідного краю, що відбулася через довгих 14 років розлуки.

«"Нема на світі України, немає другого Дніпра...": друга подорож Т. Шевченка в Україну (1845–1847)» – **четвертий розділ** покажчика, в якому, зокрема, представлено відомості про діяльність Тараса Григоровича як члена Тимчасової комісії для розгляду давніх актів (далі – Археографічна комісія) та вивчення ним історичних і культурних пам'яток, про замальовки митцем краєвидів рідного краю, його участь у Кирило-Мефодіївському товаристві й пов'язаний із цим арешт.

П'ятий розділ – «"Мій любий краю неповинний!..": третя подорож Т. Шевченка в Україну (1859)» – знайомить читача з останньою поїздкою поета до рідних місць, його літературним та малярським доробком цього періоду.

У шостому розділі – «"Як умру, то поховайте...": хвороба, смерть, поховання та перепоховання Кобзаря» – вміщено матеріал про останні тяжкі роки, місяці, дні й години поета на чужині, його мрію повернутися в Україну. Розповідається про смерть і поховання Т. Шевченка в Петербурзі та легендарний шлях перенесення його праху на батьківщину – події, що поклали початок справжньому безсмертю великого сина українського народу.

Пропоновані розділи про дитинство Т. Шевченка, його приїзди в Україну та останній притулок, який він знайшов на рідній землі, не обмежуються розповіддю про перебування поета в Україні. Висвітлено також окремі епізоди з життя Кобзаря, які передували, логічно продовжували або завершували події, що відбувалися з ним на батьківщині.

Частина 2. «"І мене в сім'ї великій, в сім'ї вольній новій...": увічнення пам'яті Кобзаря на українській землі».

Перший розділ – «Вшанування Т. Шевченка в Україні» містить матеріали загального характеру, зокрема інформацію про Міжнародне літературно-мистецьке свято «В сім'ї вольній, новій», Національну премію України імені Тараса Шевченка, про вшанування пам'яті Кобзаря в окремих регіонах країни та стан сучасного шевченкознавства.

У другому розділі – «Т. Шевченко в усній народній творчості та красному письменстві» – йдеться про відображення образу Кобзаря у фольклорі (оповіданнях, легендах, приказках тощо) та прозових, поетичних, драматичних творах українських письменників.

Третій розділ – «Т. Шевченко в музиці, театрі, кіно» – знайомить читача з Шевченкіаною українських композиторів, співаків, музикантів; із постановками Шевченкових творів на театральних сценах України та кінофільмами, що увічнюють образ Кобзаря.

У четвертому розділі – «Т. Шевченко в образотворчому мистецтві та колекційних матеріалах» – йдеться про відображення шевченківської тематики у творчості українських живописців і графіків, майстрів декоративно-прикладного мистецтва, а також у філокартії, філателії, екслібристиці тощо.

П'ятий розділ – «Національні заповідники, музеї Т. Шевченка» – містить відомості про музейні заклади України, експозиції яких висвітлюють життя і творчість українського генія.

У шостому розділі – «Скульптурна Шевченкіана» – йдеться про пам'ятники, погруддя Кобзаря, встановлені в Україні.

Завершує видання **сьомий розділ** – «Інформаційні ресурси», до котрого входять неанотовані списки довідкових, бібліографічних видань та електронних ресурсів про життя і діяльність Т. Шевченка, відзначення його ювілею на українській землі.

Користування покажчиком полегшить *допоміжний апарат*, який складається з іменних та географічних покажчиків (до кожної частини) та списку джерел, що підлягали суцільному перегляду (до всього покажчика).

Розташування матеріалу в розділах переважно – від загального до конкретного. Виняток становлять: у першій частині – списки окремих видань Т. Шевченка (за хронологією їх виходу у світ), основних літературних і малярських робіт (за алфавітом назв), листів Кобзаря (за хронологією написання); у другій – списки літератури за темами «Образ Т. Шевченка в усній народній творчості», частково – «Образ Т. Шевченка в художній літературі» та «Музейна Шевченкіана», де публікації розташовано за алфавітом прізвищ авторів.

Здебільшого літературу проанотовано. До книг і статей спільної тематики подано одну анотацію.

Для поглибленого вивчення теми майже всі розділи покажчика містять рубрику «*Радимо також*». Тут вибірково представлено монографії, наукові статті, матеріали конференцій, які детальніше розкривають окремі сторінки життєвого та творчого шляху Т. Шевченка, вшанування його пам'яті.

Інформацію про основні твори Т. Шевченка та цитати з його творів подано за Повним зібранням творів у 12 т. (К., 2001, 2003, 2005. – Т. 1–7) та Повним зібранням творів у 10 т. (К., 1961–1964. – Т. 7–10).

До видання не включено матеріали зі шкільних підручників і хрестоматій, статті з періодики щодо методики вивчення творчості Т. Шевченка в середніх навчальних закладах. Виняток становлять статті із журналу «Дивослово» та деякі навчальні посібники.

Позиції у покажчику пронумеровано. Нумерація суцільна для двох частин. Матеріали розділів і підрозділів пов'язано системою посилаць.

Пошук матеріалів здійснювався у джерелах державної бібліографії, каталогах і картотеках НПБУ, електронних каталогах провідних бібліотек України, бібліографічних посібниках, прикнижкових бібліографічних списках.

Видання не претендує на вичерпність.

Добір літератури завершено у вересні 2013 р.

Бібліографічний опис здійснено згідно з ДСТУ 7.1:2006 «Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання». Скорочення зроблено відповідно до ДСТУ 3582-97 «Скорочення слів в українській мові у бібліографічному описі. Загальні вимоги та правила» та ГОСТу Р 7.0.12–2011 «Библиографическая запись. Сокращение слов и словосочетаний на русском языке. Общие требования и правила».

Матеріали, які не вдалось опрацювати *de visu*, позначено астериском (*).

Покажчик орієнтовано на широке коло читачів – усіх, хто цікавиться культурою і мистецтвом України, прагне глибше осягнути велич її славетного сина – Тараса Григоровича Шевченка. Видання стане у пригоді бібліотечним працівникам, освітянам, вихователям для організації соціокультурної діяльності, працівникам засобів масової інформації.

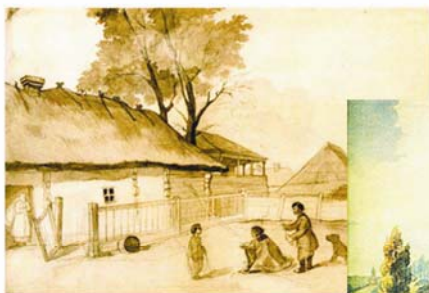
КОБЗАРЬ
Т. ШЕВЧЕНКА.

КАМЕНЬЩИНСКОГО

«ЗЕМЛЯ, ЯКУ СХОДИВ ТАРАС...»:

Україна в житті і творчості Т. Шевченка

У мене в селби великій
 В селби великій новій
 Незабудливо: полюбивши
 Назавжди чужимі востань.

М. Мевремова

Сомъ.

Напам'ятай пильніше епань,
 Що ти мала, не споминати
 Писати в селби. Покинула
 У мене селби забудь.
 Во селби Христово
 У молодому за селби.
 Покинула. Народувала,
 Покинула; и нибди отоме
 Наде селби отоме забудь.
 У селби и тей отоме мови
 У селби вий, у селби вий,
 Ковиди вий, а мовити
 На вельній селби, до к селби
 У селби не мови, а мови
 Та не селби беселби мови
 Свого тая и пильніше мови
 А дитинки отоме забудь.
 Мандура Ковиди забудь
 Мови тая до селби селби,
 Мови а мовити забудь.
 У селби забудь забудь,
 Прокляну мови мови забудь.
 На селби забудь, забудь
 Чого тая забудь отоме,
 Та мови до селби до селби,
 Ще Ковиди до селби забудь.

Строби заступились на забаву
 Тут ти забавились з мене?
 Строби тая тая мови
 Мовиди про мови мови?
 Мовиди. У мовиди мови.
 А мовиди мовиди мовиди
 (Ковиди мови, селби вий)
 А в забави вий мови мови.
 Мови тая до селби вий.
 Строби забудь, забудь
 В селби тая забудь
 Ковиди забудь забудь мови.
 Строби забудь забудь.
 У мовиди вий мовиди забудь
 А селби забудь забудь забудь
 В забави забудь забудь
 Ковиди забудь забудь.

1858. В. Петербург

Видання (авторства) невідомого українського
 Ковиди, Мандура, Мандура, Мандура
 у Народній Дружбі не забудь забудь
 29 січня 1863 року.
 Петербург.

Шафарики вий.

(посилання на поему Мандура)

Мені однаково гуду
 У селби вий забудь забудь.
 Чи отоме забудь забудь
 Мовиди вий забудь забудь
 Однаково забудь мені.
 В селби вий забудь забудь,
 У селби забудь забудь
 У селби забудь забудь
 У селби забудь забудь
 Мовиди забудь забудь
 На селби забудь забудь
 На селби забудь забудь
 У селби забудь забудь
 Не забудь забудь забудь
 Мовиди забудь забудь
 Чого забудь забудь
 Мовиди забудь забудь
 Мовиди забудь забудь
 Та ти однаково забудь
 Строби забудь забудь
 При селби забудь забудь
 Чи отоме забудь забудь
 В селби забудь забудь.

Забавились у селби
 Мовиди забудь забудь
 Селби забудь, забудь
 Мовиди забудь забудь
 У забудь забудь забудь
 Мовиди забудь забудь
 Ловити забудь забудь
 А в забудь забудь
 Огни забудь забудь
 Мовиди забудь,
 Мовиди забудь, забудь
 Та забудь забудь.

*Благословен той день і час,
Коли прослалась килимами
Земля, яку сходяв Тарас
Малими босими ногами.
Земля, яку скропив Тарас
Дрібними росами-сльозами...
Земля, що окрилив Тарас
Громовозвукими словами*

М. Рильський¹

Вершинним явищем української літератури ХІХ ст., всієї багатоміжкової української культури та історії є творчість Тараса Григоровича Шевченка – геніального поета і прозаїка, художника і мислителя. Його поява остаточно, безсумнівно засвідчила народження українців як самоусвідомленої, духовно цілісної нації.

Прожив поет усього 47 років, з яких 24 роки був кріпаком, 10 років – на засланні, і тільки 13 років мав ніби вільне життя. Але ні кріпацтво, ні заслання, ні каземати, ні військова муштра не зламали його волелюбного духу.

Найповніше до нинішніх часів охарактеризував українця-генія Т. Шевченка українець-титан І. Франко:

«Він був сином мужика і став володарем у царстві духа.

Він був кріпаком і став велетнем у царстві людської культури.

Він був самоуком і вказав нові, світлі і вільні шляхи професорам і книжним ученим.

Десять літ він томився під вагою російської солдатської муштри, а для волі Росії зробив більше, ніж десять переможних армій.

Доля переслідувала його в житті скільки могла, та вона не зуміла перетворити золота його душі в іржу, ані його любові до людей в ненависть і погорду, а віри в бога у зневіру і песимізм.

Доля не шкодувала йому страждань, але й не пожаліла втіх, що були із здорового джерела життя.

Найкращий і найцінніший скарб доля дала йому лише по смерті – невмирущу славу і всерозквітаючу радість, яку в мільйонів людських сердець все наново збуджуватимуть його твори.

Отакий був і є для нас, українців, Тарас Шевченко»².

¹ Рильський М. Вибрані твори : у 2 т. – К., 2005. – Т. 1. – С. 269–270.

² Франко І. Шевченкознавчі студії. – Львів, 2005. – С. 405.

Розділ 1

«У всякого своя доля і свій шлях широкий...»: огляд творчої спадщини Т. Шевченка

*...Ридаю,
Молю ридаючи, пошли,
Подай душі убогій силу,
Щоб огненно заговорила,
Щоб слово пламенем взялось,
Щоб людям серце розтопило.
І на Україні понеслось,
І на Україні святилось
Те слово, Божеє кадило,
Кадило істини. Амінь*

Т. Шевченко¹

Т. Шевченко – поет, художник, бунтар, провідник національної ідеї – невичерпний, як невичерпний український народ, чиїм стражденним і безмежно люблячим сином він був, чиї найсокровенніші думи і сподівання, прагнення та інтереси знайшли відображення в його творчості.

Творчість Кобзаря – багатогранна, як і його таланти. Він був і глибоким ліриком, і творцем епічних поем, і драматургом, і прозаїком, і великим художником.

Літературна спадщина Т. Шевченка

У доробку Т. Шевченка – 240 поетичних творів, що склали його основну книгу – «Кобзар»; драматичні твори: п'єса «Назар Стодоля» (у перекладі українською мовою), уривок незакінченої п'єси «Никита Гайдай» та фрагмент під назвою «Песня караульного у тюрми» із драми «Невеста»; дев'ять повістей (із 20 ним написаних, але втрачених); «Щоденник» («Дневник»); «Автобіографія»; статті та повідомлення; «Археологічні нотатки»; «Букварь южнорусский»; записи народної творчості; понад 250 листів.

«Поетичну творчість Шевченка, – писав І. Франко, – можемо природно поділити на чотири періоди, які суттєво відрізняються між собою»¹.

¹ Шевченко Т. Повне зібрання творів : у 12 т. – К., 2003. – Т. 2. – С. 246.

Ранній період творчості поета (1837–1843), коли він, за визначенням І. Франка, стояв *«ще на романтичному ґрунті»*², представлено незрівнянними зразками ліричної поезії, баладами, соціально-побутовими, історичними поемами та драматичними творами: «Причинна», «Утоплена», «Гайдамаки», «Назар Стодоля» та ін. А вихід збірки його поезій «Кобзар» у 1840 р. став подією величезного значення не тільки в історії української літератури, а й у формуванні самосвідомості українського народу.

За традицією, весь поетичний доробок називають «Кобзарем», хоча відомо, що так назвав Тарас Григорович невелику ранню збірку, яка містила лише вісім творів молодого поета: «Перебендя», «Катерина», «Тополя», «Думка» («Нащо мені чорні брови...»), «До Основ'яненка», «Іван Підкова», «Тарасова ніч» та «Думи мої, думи мої...». Видання «Кобзаря» одразу поставило ім'я Т. Шевченка на перше місце в українській літературі. І. Франко так оцінив цю подію: *«Поява Шевченкового "Кобзаря" 1840 р. в Петербурзі мусить уважатися епохальною датою в розвою українського письменства, другою після "Енеїди" Котляревського. Ся маленька книжечка відразу відкрила немов новий світ поезії, вибухла мов джерело чистої, холодної води, зяснила невідомою досі в українському письменстві ясністю, простотою і поетичною грацією вислову»*³.

Після виходу збірки Тараса Григоровича почали називати Кобзарем. Сам поет деякі свої повісті підписував «Кобзар Дармограй».

Успіх «Кобзаря» серед читачів був величезний. Жодна із попередніх українських книг не була такою поширеною. Збірка відразу стала бібліографічною рідкістю, і невдовзі жодного її примірника не було навіть у автора.

Наприкінці 1841 р. у друкарні А. Сичова поет надрукував за власні кошти історико-героїчну поему «Гайдамаки».

Другий період творчості Т. Шевченка (1843–1847) – це роки творчої зрілості митця, *«найвищий розквіт, найщасливіша доба»*⁴.

У 1844 р. в Петербурзі, в друкарні Х. Гінце (Гинце), за дозволом цензора П. Корсакова видано «Чигиринській Кобзарь и Гайдамакы: две поэмы на малороссійском языке Т. Г. Шевченка». Це був передрук із незначними змінами творів з «Кобзаря» 1840 р., разом з якими збро-

¹ Франко І. Шевченкознавчі студії. – Львів, 2005. – С. 281.

² Франко І. Шевченкознавчі студії. – Львів, 2005 – С. 281.

³ Франко І. Зібрання творів : у 50 т. – К., 1984. – Т. 41. – С. 276.

⁴ Франко І. Шевченкознавчі студії. – Львів, 2005. – С. 278.

шуровано нерозпродані примірники поеми «Гайдамаки». Цього ж року окремо видано і Шевченкову поему «Гамалія».

За дозволом Петербурзького цензурного комітету в журналі «Маяк» поет опублікував (квітень, 1844) поему «Тризна» (перша назва – «Бесталанний»), яку невдовзі було видано окремою книжкою. На жаль, примірників цього видання збереглося мало.

Однією з унікальних добірок поезій Т. Шевченка є рукописна збірка «Wirszy T. Szewczenka, 1844», переписана українською мовою в польській транслітерації і проілюстрована друзями Тараса Григоровича, художниками Я. де Бальменом і М. Башиловим (ними створено 39 ілюстрацій: заставок і заголовних літер). До видання ввійшли «Кобзар» 1840 р., поеми «Гайдамаки» та «Гамалія». Автор власноручно вніс окремі рядки, вилучені цензурою з «Кобзаря», а в кінці записав два початкові рядки поеми «Кавказ». За життя поета збірку не було видано.

Протягом 1843–1847 рр. Тарас Григорович двічі побував в Україні. Враження, отримані ним за три літа (1843-го, 1844-го і 1845 р., під час двох подорожей в Україну), узагальнено у віршах, котрі згодом було переписано в рукописну збірку «Три літа», назву до якої поет узяв із однойменного вірша. До збірки ввійшли 23 твори: найраніший – «Розрита могила», а найпізніший – «Заповіт». Під час арешту в грудні 1847 р. рукопис було вилучено й передано до III відділу¹.

Третій період творчості (1847–1857) – арешт і заслання – один із найтяжчих у житті та творчості Кобзаря.

Т. Шевченка було заарештовано в квітні 1847 р. за участь у діяльності Кирило-Мефодіївського товариства. Перебуваючи в Петербурзі, у казематі III відділу, поет написав 12 віршів із назвою «В казематі»². У них – думки, настрої, життєві спостереження Т. Шевченка, що характерні й для наступних поезій періоду заслання.

«На Шевченка, – писав біограф О. Кониський, – наложено чотири кари: заслання без терміну; заслання в солдати; заборона писати і заборона малювати. Будемо далі бачити, наскільки люто тяжкі задля поета-художника були оці кари і яким невимовно пекельним огнем вони мордовали його цілих десять років»³.

Але, незважаючи на заборону, на засланні поет продовжував свою поетичну творчість, яку згодом назвав «невольницькою пое-

¹ III відділ власної його імператорської величності канцелярії – орган політичного розшуку й слідства в царській Росії в середині XIX ст.

² Пізніше, як заспів і як 13-й вірш, до циклу ввійшов твір «Згадайте, братія моя...», котрий було створено на засланні й записано до «Малої книжки».

³ Кониський О. Тарас Шевченко-Грушівський : хроніка його життя. – К., 1991. – С. 245.

зією». Протягом 1847–1850 рр. Т. Шевченко записував свої нові твори до саморобних маленьких зшитків, які ховав за халявою солдатських чобіт (звідси й назва). Наприкінці 1849-го – на початку 1850 р. він переписав ці твори у книжечку, яка згодом дістала умовну назву «Мала книжка» («Захалаявна»). Складалася вона із 27 опрацьованих разом саморобних зшиточків мініатюрного формату, утворених зі згорнутих увосьмеро аркушів звичайного канцелярського паперу. Твори у книжці він пронумерував за кожний рік окремо. До «невольницьких» поезій 1847 р. поет додав створені ще до заслання твори: «Лілея», «Русалка», «Відьма», цикл «В казематі».

До книжечки увійшло майже 120 поезій, різних за тематикою та жанрами: автобіографічні, філософські вірші, вишукана пейзажна лірика з образами української та аральської природи, історичні поезії, в основу яких покладено казахські легенди.

Протягом 1853–1858 рр. Кобзар написав повісті російською мовою. На сьогодні відомі: «Художник», «Наймичка», «Варнак», «Княгиня», «Музыкант», «Несчастный», «Капитанша», «Близнецы», «Прогулка с удовольствием и не без морали» (перша назва – «Матрос»). За життя поета ці повісті так і не було надруковано.

Ще наприкінці заслання, в Новопетровському укріпленні, Тарас Григорович почав писати щоденник як своєрідний автобіографічний твір, який закінчив у Петербурзі.

«"Щоденник", – зазначала М. Шагінян, – одна з найвеличніших, монументальних книг світової літератури за своєю глибокою, правдивою і чистою людяністю»¹.

Роки солдатчини виснажили Т. Шевченка фізично, але не зламали морально. Після повернення Кобзаря із заслання почався останній, четвертий, період його творчості (1857–1861).

Прямуючи до Петербурга, Т. Шевченко затримався в Нижньому Новгороді. Тут він написав поеми «Неофіти», «Юродивий» (незакінчена), ліричний триптих – «Доля», «Муза», «Слава», доопрацьовував і свої «невольницькі» твори, які переписав у «Більшу книжку» (умовна назва). Назву збірки – «Поэзия Тараса Шевченка» – поставив власноруч на титульному аркуші. До неї увійшли вірші та поеми періоду заслання, що поступово перетворило збірку на майже повне зібрання творів поета, починаючи з 1847-го й завершуючи 1860 р. Сторінки нового розділу, який Тарас Григорович відкрив цифрою «1861», залишилися чистими...

¹ Шагінян М. Тарас Шевченко. – Рівне, 2013. – С. 68.

У 1859 р. вийшло перше безцензурне лейпцизьке видання «Новые стихотворения Пушкина и Шавченки», в якому вміщено шість творів поета: «Кавказ», «Холодний яр», «Заповіт», «Розрита могила», «Гоголю», «І мертвим і живим, і ненарожденним землякам моїм в Україні і не в Україні моє дружнєє посланіє». Нелегальним шляхом книжка потрапила в Росію.

Визначною подією, що сталася в житті Т. Шевченка і утвердила його славу як геніального народного поета, був вихід у 1860 р. в Петербурзі, у друкарні П. Куліша (коштом підприємця П. Самиренка), нового видання «Кобзаря». Ця збірка була значно повнішою за попередні. До неї ввійшли твори зі збірників «Кобзар» (1840) та «Чигиринський Кобзар і Гайдамаки» (1844), а також поезії: «Псалми Давидові», «Наймичка» (поема), «Утоплена», «Причинна», «Гамалія», «Вітре буйний, вітре буйний!..», «Тече вода в синє море...», «Тяжко-важко в світі жити...» і портрет Т. Шевченка (малюнок художника та скульптора М. Микешина)¹.

Книжка мала широкий відгук у пресі. Вже через кілька днів з'явилося повідомлення в газеті «Северная пчела»: *«Спешим уведомить наших читателей о выходе в свет стихотворений малороссийского поэта Т. Г. Шевченка, под титулом "Кобзарь". Эта небольшая, но великолепно изданная книжка украсила бы каждую, самую богатую литературу: это истинно гениальные произведения даровитого художника. Шевченко – тип чисто народного поэта-художника; в нем, как в Крылове – Русь, отразилась вся Украина, поэтическая, философская, жизненная, будничная!»*².

З приводу «Кобзаря» П. Куліш писав Т. Шевченку: «Ваше славне і шановне ім'я споминали так, як рідна сім'я споминає про свого батька, що десь далеко живе на чужині... Тут бо не то пани та паненята, а всяка душа письменна й щира з Вашим "Кобзарем" наче з яким скарбом дорогим носить, та хутко вже й книжок їм буде не треба, бо повітврджували вже всі Ваші стихи напам'ять і, тривайте, чи не по "Кобзареві" вже й Богу моляться»³.

Останньою прижиттєвою книжкою Тараса Григоровича став «Букварь южнорусский» – посібник для навчання грамоти українською мовою в недільних школах. Він був першим у серії задуманих по-

¹ Шевченко Т. Повне збр. творів : в 10 т. – К., 1963. – Т. 10. – С. 33 [комент. 51].

² Т. Г. Шевченко. Біографія / В. С. Бородін, Є. П. Кирилюк, В. Л. Смілянська [та ін.]. – К., 1984. – С. 476.

³ Листи до Тараса Шевченка / упорядкув. та комент. В. С. Бородіна [та ін.]. – К., 1993. – С. 149.

етом навчальних видань (лічба, етнографія, географія, історія). Наприкінці 1860 р. Т. Шевченко уклав «Букварь», а на початку 1861-го в Петербурзі видання вже було надруковано.

Т. Шевченко залишив прийдешньому поколінню геніальні поетичні й прозові твори. Його творчість стала новим етапом у розвитку естетичного мислення українського народу й визначила на десятиліття вперед подальший поступ української літератури (не тільки поезії, а й прози та драматургії), прискорила український літературний процес.

Малярська спадщина Т. Шевченка

Т. Шевченко був одночасно великим художником. Він залишив майже 1200 творів: акварельний та олійний живопис, гравюри, ілюстрації до книжкових видань, ескізи, замальовки, які за рівнем мистецької досконалості стоять у ряду світових здобутків малярства. Частина цих робіт (близько 835) зберігається в Національному музеї Тараса Шевченка у Києві. Його твори є також у зібраннях музеїв Києва, Львова, Харкова, Одеси, Канева, в музейних і приватних колекціях Росії, Казахстану, Польщі, США. Іншу частину з художньої спадщини Кобзаря (понад 270 творів) втрачено й досі не знайдено.

Малярський хист Т. Шевченка прокинувся раніше за поетичний. Якщо перші літературні спроби припадають на 1836–1837 рр., то найперший малюнок, що дійшов до нас і відомий під назвою «Погруддя жінки» (інша назва – «Жіноча голівка»), датований самим автором 1830 р. Із цієї юнацької роботи і розпочалася його творчість як художника.

Знайомство з художниками К. Брюлловим, І. Сошенком, поетами В. Жуковським, Є. Гребінкою та ін.; звільнення з їхньою допомогою з кріпацтва; вступ до Петербурзької Академії мистецтв – події, що змінили все життя Тараса Григоровича. У «Щоденнику» митець писав: *«Я из грязного чердака, я, ничтожный замарашка, на крылья[x] перелетел в волшебные залы Академии художеств»*¹.

Т. Шевченко *«був першокласним акварелістом... (відомо 210 акварелей, передусім пейзажів, які за рівнем досконалості стають у ряд світових здобутків мистецтва); блискучим портретистом-психологом – виконав 150 портретів, із яких 43 – автопортрети; художникові належать двадцять олійних полотен; як академік гравюри Шевченко створив шість офортів серії “Живописна Україна” та 21 офорт періоду останніх років життя в Петербурзі; Тарасові Григоровичу нале-*

¹ Шевченко Т. Повне зібрання творів : у 12 т. – К., 2003. – Т. 5. – С. 36.

жать понад 230 олівцевих рисунків ландшафтів України. На окрему увагу заслуговує і творча лабораторія геніального митця – ескізи, етюди, начерки, зафіксовані на 360 сторінках рукописів та альбомів»¹. На засланні, в Новопетровському укріпленні, він навіть почав займатися скульптурою (на це заборони не було).

Офорти Т. Шевченка ввібрали в себе весь його професійний і життєвий досвід, всеперемагаючу волю до творчості. Вони принесли митцеві славу першого офортиста Росії, одного з видатних офортистів світу. У 1860 р. Тарасу Григоровичу було вручено Диплом на звання академіка гравірування, в якому зазначалося: «С.-Петербуржская императорская Академия художеств за искусство и познания в гравировальном искусстве признает и почитает художника Тараса Шевченко своим академиком, с правами и преимуществами в установлениях Академии предписанными»².

Т. Шевченко неодноразово звертався до творчості великого генія – голландського художника Рембрандта. Як зазначав у своїх спогадах український митець В. Ковальов, «Тарас Григорьевич первый у нас в России начал гравировать иглою на меди по способу и манере фламандцев XVII ст., придерживаясь манеры Рембрандта»³. Т. Шевченко копіював його офорти, щоб виробити у собі таку ж віртуозність лінії, невимушеність передачі світлотіні. «Вошел я в свою комнату, – писав він у повісті "Прогулка с удовольствием и не без морали", – и остановился у двери, чтоб полюбоваться настоящей Рембрандтовой картиной. Трохим мой, положив крестообразно руки на раскрытую огромную книгу, спал себе сном невозмутимым, едва-едва освещенный нагоревшей свечою, а окружающие его предметы почти исчезали в прозрачном мраке; чудное сочетание света и тени разлилось по всей картине. Долго я стоял на одном месте, очарованный невыразимой прелестью гармонии. Я боялся пошевелиться, даже дохнуть боялся. Как мираж степной исчезает при легчайшем ветерке, так, мне казалось тогда, исчезнет вся эта прелесть от моего дыхания»⁴.

Чіткість зображення в глибоких тінях, творча технічна винахідливість митця викликали захоплення тогочасних художників. Тараса Григоровича шанобливо називали «російським Рембрандтом».

Подорожуючи по Україні та за її межами, Т. Шевченко не розлучався зі своїм альбомом – записником для малюнків, ескізів і записів на-

¹ Жулинський М. «Шевченко. Присутність» // Віче. – 2012. – № 9. – С. 64.

² Тарас Шевченко : документи та матеріали до біографії, 1814–1861. – К., 1982. – С. 359.

³ Спогади про Тараса Шевченка. – К., 2011. – С. 92.

⁴ Шевченко Т. Повне зібрання творів : у 12 т. – К., 2003. – Т. 4. – С. 238.

родних пісень. У різні часи, в різних місцевостях він малював краєвиди, пам'ятки старовини та мистецтва (здебільшого архітектури), приділяючи велику увагу зображенню сільського побуту, окремих типів, жанрових сцен та природи. На сьогодні відомі п'ять альбомів митця.

Перший альбом (1840–1844) містить малюнки, ескізи, пейзажні зарисовки, виконані в Петербурзі та під час першої поїздки в Україну в 1843 р. Подано там і два фольклорні уривки, записані Т. Шевченком, і п'ять народних пісень, записаних П. Кулішем.

У другому альбомі (1845) – рисунки олівцем, акварелі та сепії, зроблені Тарасом Григоровичем під час подорожі по Україні у квітні–жовтні 1845 р. у складі Київської археографічної комісії. Також у ньому є два фольклорні записи Кобзаря.

Третій (1846–1850) і четвертий (1848–1850) альбоми містять начерки, етюди та ескізи митця, виконані олівцем як під час подорожі Правобережною Україною (Київщина, Волинь, Поділля), так і на засланні. Крім малюнків, там є вірші, уривки народних пісень, прислів'я.

П'ятий альбом (1858–1859), відомий також під назвою «Корсунський» (за місцем виконання окремих робіт) або «Суліївський» (за прізвищем одного з колишніх його власників Ф. Сулієва – урядовця Адміралтейства), містить ескізи до офортів, над якими Т. Шевченко почав працювати навесні 1858 р. в Петербурзі; краєвиди, ескізи та етюди, виконані під час перебування митця в Україні (червень – серпень 1859 р.) та різні фольклорні записи. Повністю альбом не зберігся.

Під впливом побаченого і пережитого під час подорожі по Україні в 1843–1844 рр. у митця виник задум створити серію офортів «Живописная Украина» як періодичне художнє видання, своєрідну художню енциклопедію України. Використовуючи рисунки, численні ескізи, етюди, начерки з першого альбому, Т. Шевченко прагнув показати у виданні минуле й сучасне свого народу, його життя та побут, красу рідного краю, архітектуру та історичні пам'ятки.

Перший і останній випуск альбому – єдине прижиттєве видання малярських творів (1844) – вміщував лише шість офортів: «Судня рада», «Дари в Чигрині 1649 року», «Старости», «У Києві», «Видубицький монастир у Києві» та «Казка».

Серія стала видатним явищем в історії українського мистецтва. У звіті Товариства заохочування художників зазначалося: *«Г[осподин] Шевченко доказал, что приложенные о нем попечения Общества не потеряны. Издание отличается немалыми достоинствами. Рисунки начерчены и выгравированы на меди (á l'eau forte) самим автором, смелою рукою. В них обнаруживается оригинальность, замыслова-*

тость, наблюдательность, эффекты освещения и выразительность. Мы знакомимся с прошедшим и настоящим бытом украинцев, с их поверьями и обрядами, и с особенным удовольствием следим за очерками художника, который красноречиво и остроумно передает нам впечатления своего детства о любимой Родине»¹.

Тарас Григорович сподівався, що видання дасть гарний прибуток, і він зможе викупити з кріпацтва своїх рідних.

Т. Шевченка, без перебільшення, можна назвати геніальним художником. У його картинах відбилася вся глибина і самотність особистості митця. У них він зумів передати безмежну та глибоку любов до України, до свого народу і тривогу за її долю.

Життя Шевченкових творів продовжувалось і після його смерті. Вони були широко відомі, незважаючи на те, що подвійна цензура (світська і духовна) не пропускала до друку майже половину з них, а арешт митця спричинив вилучення його прижиттєвих видань із бібліотек і приватних збірок.

Саме ця обставина зумовила звернення до фототипічного, факсимільного та репринтного способів відтворення першодруків і рукописних матеріалів Кобзаря. Ці унікальні матеріали дають змогу побачити, який вигляд і наповнення мали окремі прижиттєві видання літературної та мистецької спадщини Т. Шевченка, а відтворені таким способом автографи й малюнки дають можливість читачеві наблизитися до таємниць його творчості.

Статтю підготовлено за матеріалами публікацій: Антонович Д. В. Шевченко-маляр. – К. : Україна, 2004. – 271 с ; Глоба Н. Фототипічні, факсимільні, репринтні видання творів Т. Шевченка // Укр. л-ра в загальноосвіт. шк. – 2011. – № 2. – С. 41–43 ; Горбач Н. Життя та творчість Тараса Шевченка. – Львів : Каменярь, 2005. – 303 с. ; Дзюба І. Тарас Шевченко : життя і творчість. – 2-е вид., доопрац. – К. : Києво-Могилян. акад., 2008. – 718 с. ; Дзюба І. Шевченко і світ // З криниці літ : у 3 т. – К., 2006. – Т. 2. – С. 7–491 ; Жадько В. «Я хочу рисовать нашу Украйну...» // Іду за Шевченком : від Києва до Канева. – К., 2010. – С. 3–92 ; Жулинський М. «Шевченко. Присутність» // Віче. – 2012. – № 9. – С. 64–65 ; Жур П. Труди і дні Кобзаря. – К. : Дніпро, 2003. – 518 с. ; Зайцев П. Життя Тараса Шевченка – 2-е вид. – К. : Обереги, 2004. – 480 с. ; Кониський О. Тарас Шевченко-Грушівський : хроніка його життя. – К. : Дніпро, 1991. – 704 с. ; Лепкий Б. Про життя і твори Тараса Шевченка. – К. : Пульсари, 2005. – 150 с. ; Маслов В. П. Тарас Григорович Шевченко : біограф. очерк. – М : Тип. А. И. Мамонтова и К^о, 1874. – 56 с. ; Наумова Н. Тарас Шевче-

¹ Тарас Шевченко : документи та матеріали до біографії, 1814–1861. – К., 1982. – С. 68.

нко – академік гравюри // *Наук. світ.* – 2010. – № 12. – С. 20–23 ; 2011. – № 1. – С. 18–20 ; Нахлік Є. *Зауваги до Франкової «Присвяти» Шевченкові* // *Дивослово.* – 2013. – № 3. – С. 22–26 ; Огієнко І. *Тарас Шевченко.* – К. : *Наша культура і наука*, 2003. – 430 с. ; Пахаренко В. І. *Тарас Шевченко : [нарис].* – К. : *Атлант ЮЕМСі*, 2007. – 94 с. ; Скоць А. *До проблеми періодизації творчості Тараса Шевченка* // *Дивослово.* – 2006. – № 3. – С. 58–62 ; *Спогади про Тараса Шевченка / укладання і прим. В. Бородіна [та ін.]*. – К. : *Дніпро*, 2011. – 608 с. ; Франко І. *Шевченкознавчі студії.* – Львів : *Світ*, 2005. – 472 с. ; Чалий М. *Життя і твори Тараса Шевченка : (звід матеріалів до його біографії).* – К. : *Веселка*, 2011. – 263 с. ; Чуб Д. *Живий Шевченко : біогр. та літературозн. оповіді.* – 2-е вид. – К. : *Ярославів Вал*, 2007. – 197 с. ; *Шевченківська енциклопедія : в 6 т.* – К., 2012. – Т. 1–2 ; *Шевченківський словник : у 2 т.* – К., 1978. – Т. 1–2 ; Яцюк В. М. *Малярство і графіка Тараса Шевченка : спостереження, інтерпретації.* – К. : *Рада*, 2003. – 367 с. та ін.

Нижче пропонується перелік видань творів Т. Шевченка: Повне зібрання творів; вибірково – прижиттєві, посмертні видання, рукописні матеріали, фототипічні, факсимільні, репринтні видання, твори друку, у створенні яких брали участь видатні українські та російські культурні діячі (історики, письменники, бібліографи, художники, видавці), а також рідкісні за своїм оформленням книги.

Основні видання літературної спадщини Т. Шевченка

1. ПОВНЕ зібрання творів. У 12 т. Т. 1–6 / Тарас Шевченко ; НАН України, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка [та ін.] ; редкол.: М. Г. Жулинський (голова) [та ін.]. – К. : *Наук. думка*, 2001, 2003, 2005– . – ISBN 966-00-0625-X.

Т. 1 : *Поезія, 1837–1847* / Тарас Шевченко ; вступ. ст. І. М. Дзюби, М. Г. Жулинського ; упорядкув. та комент. І. Д. Бажинова [та ін.]. – К., 2001. – 784 с. – ISBN 966-00-0712-4.

Т. 2 : *Поезія, 1847–1861* / Тарас Шевченко ; упорядкув. та комент. В. С. Бородіна [та ін.]. – К., 2001. – 784 с. – ISBN 966-00-0708-6.

Т. 3 : *Драматичні твори ; Повісті* / Тарас Шевченко ; упорядкув. та комент. В. П. Мовчанюка [та ін.]. – К., 2003. – 592 с. : портр. – ISBN 966-00-0683-7.

Т. 4 : *Повісті* / Тарас Шевченко ; упорядкув. та комент. К. М. Секаревої, В. О. Судак. – К., 2003. – 600 с. : портр. – ISBN 966-00-0746-9.

Т. 5 : [Щоденник] ; Автобіографія ; Статті ; Археологічні нотатки ; «Букварь южнорусский» ; Записи народної творчості / Тарас Шевченко ; упорядкув. В. С. Бородіна, Н. О. Вишневіської. – К., 2003. – 496 с. : портр. – ISBN 966-00-0186-X (т. 5).

Т. 6 : Листи ; Дарчі та власницькі написи ; Документи, складені Т. Шевченком або за його участю / Тарас Шевченко ; упорядкув. та комент. М. М. Павлюка [та ін.]. – К., 2003. – 630 с. : іл. – ISBN 966-00-0726-4 (т. 6).

Прижиттєві видання

2. КОБЗАРЬ Т. Шевченка / Тарас Шевченко. – СПб. : В тип. Е. Фишера, 1840. – 115 с.

3. ГАЙДАМАКИ / Тарас Шевченко. – СПб. : [В тип. А. Сычева], 1841. – 131 с.

4. ГАМАЛИЯ / Тарас Шевченко. – СПб. : В тип. М. Ольхина, 1844. – 11 с.

5. *ТРИЗНА : на память 9-го нояб. 1843 г., княжне В. Н. Репниной. – [СПб.], 1844. – 24 с.

6. ЧИГИРИНСКИЙ Кобзарь и Гайдамаки : две поэмы на малорос. языке Т. Г. Шевченка / Тарас Шевченко. – СПб. : [Тип. Х. Гинце], 1844. – [218] с. : іл.

7. НОВЫЕ стихотворения Пушкина и Шавченки / Тарас Шевченко, Александр Пушкин. – Лейпциг : [Вид.] В. Гергард, 1859. – [47] с. – (Серия «Русская Библиотека» ; т. 8).

8. КОБЗАРЬ Тараса Шевченка / Тарас Шевченко ; коштом П. Семеренка. – СПб. : В друк. П. А. Куліша, 1860. – [259] с., [1] арк. портр.

9. БУКВАРЬ южнорусский 1861 року / Тарас Шевченко. – СПб. : В печатни Гогенфельдена и К°, [1861]. – 24 с.

Посмертні видання

10. КОБЗАРЬ / Тарас Шевченко ; вид. «Общества имени Т. Г. Шевченка для вспомоществования нуждающимся уроженцам Южной России, учащимся в высших учебных заведениях С.-Петербурга» та «Благотворительного Общества издания общепользных и дешевых книг» ; [авт. вступ. ст. «Життя Тараса Шевченка» В. Доманицький]. – СПб. : Книгопечатня Шмидт, 1907. – XXXII, 612 с., [1] арк. портр.

11. НАЗАР Стодоля : (малорос. дія) : 32 мал. і портр. / Тарас Шевченко. – СПб. : Вид. В. Яковенка : Тип. Ю. Н. Эрлих (влад[елец] А. З. Коллинс), 1911. – 43 с. : мал., портр. – (Ілюстрована Шевченківська бібліотека ; № 22).

12. КОБЗАРЬ Т. Шевченка / Тарас Шевченко. – Фототип. першого вид. з 1840 р. – Львів : Накладом Наук. Т-ва ім. Шевченка, 1914. – 114 с., [1] арк. іл. – Вих. дан. ориг.: СПб. : В тип. Е. Фишера, 1840.

13. КОБЗАР : повний, ілюстр. зб. віршов. творів поета з життєписом та передм. Б. Лепкого / Тарас Шевченко. – Берлін : Укр. сл. : [Друк.

Шарфого в Вецлярі], 1922. – XV, [I], 312 с. : іл. – Бібліогр.: с. [310–312]. – (Бібліотека «Українського слова» ; ч. 19).

14. КОБЗАР / Тарас Шевченко ; упорядкув. та передм. Ю. Меженка. – К. : Час, 1926. – 322 с. : іл. – (Бібліотека малописьменного).

15. КОБЗАРЬ, 1840–1940 / Тарас Шевченко ; за ред. Д. Дорошенка ; при співпраці С. Сірополка. – Прага : Укр. від. С. Туркота : Друк. Я. Андреска, [1941]. – XXXIV, 368 с., [2] арк. портр.

16. КОБЗАР : ювіл. вид. / Тарас Шевченко ; ред., ст. й поясн. Л. Білецького. – Прага : Пробоєм, [1941]. – Т. 1. – 352 с. – (Книгозбірня «Пробоєм» ; ч. 8).

17. КОБЗАР : вибр. поезії / упоряд. Ю. Кобилецький ; передм. П. Г. Тичини. – [Б. м.] : Укрвидав ЦК КП(б)У, 1943. – 342 с.

18. КОБЗАР : вибр. поезії / Тарас Шевченко ; НАН УРСР, Ін-т мови і л-ри ; відп. ред. та передм. П. Г. Тичини. – [Б. м.] : Вид-во АН УРСР, 1944. – 204 с., [1] арк. портр.

19. КОБЗАР / Тарас Шевченко ; УВАН в Канаді, Ін-т шевченкознавства ; вступ ст., ред. й поясн. Л. Білецького. – Вінніпег : Накладом Видавн. Спілки «Тризуб», 1952–1954. – Т. 1–4.

20. ПЕРШИЙ «Кобзарь» Тараса Шевченка 1840 р. / Тарас Шевченко ; за ред. К. Біди. – Репринт. відтворення вид. 1840 р. – Оттава : [б. в.], 1961. – X, 114 с. : іл. – (Слов'янські студії – Оттавський університет ; ч. 1).

21. КОБЗАРЬ Т. Шевченка / Тарас Шевченко ; післямова В. Бородіна. – Фототип. позацензур. примірник вид. 1840 р. – [К. : Наук. думка, 1962]. – 116, VIII с.

22. ТРИ літа : автографи поезій 1843–1845 років / Тарас Шевченко ; підгот. текстів та післямова Є. С. Шабліовського ; худож. оформ. М. І. Марущанця. – К. : Наук. думка, 1966. – 107, I–XIV с.

23. ДНЕВНИК. Автобіографія. Автографи / Тарас Шевченко ; подгот. текстів и послесл. Е. С. Шабліовського. – [Первое фототип. изд. с ориг.]. – К. : Наук. думка, 1972. – [217] с., XXV с.

24. КОБЗАРЬ Т. Шевченка / Тарас Шевченко. – [Факсим. вид. 1840 р.]. – [К. : Дніпро, 1974]. – 114 с., [1] арк. іл.+ 1 брош. (34 с.). – К-т із 2 кн. в одному футлярі.

25. КОБЗАРЬ Тараса Шевченка / Тарас Шевченко. – [Факсим. вид. 1860 р.]. – К. : Дніпро, 1981. – 245 с., [1] арк. портр. + 1 брош. (23 с.). – К-т із 2 кн. в одному футлярі.

26. ПОЭЗИЯ Тараса Шевченка, 1847–[1860] / Тарас Шевченко ; [підгот. факсим. вид. з рукоп. зб. Є. Шабліовського]. – [К. : Наук. думка,

1989]. – 330 с. + 1 брош. (22 с). – К-т із 2 кн. в одному футлярі. – ISBN 5-12-000474-1.

27. МАЛА книжка / Тарас Шевченко. – Факсим. вид. – [К. : Наук. думка, 1989]. – 431 с. + 1 брош. (46 с). – К-т з 2 кн. в одному футлярі. – ISBN 5-12-000473-3.

28. БУКВАР південноруський 1861 року / Тарас Шевченко ; [ред.-упоряд. М. Ілляш ; вступ. сл. О. Гончара ; післямова В. Яцюка ; фоторепрод. В. Стельмаха]. – [Фототип. вид.]. – К. : Веселка, 1991. – 63 с., [4] вкл. арк. фотоіл. – Бібліогр.: с. 62. – ISBN 5-301-01333-5.

29. ЩОДЕННИК : для серед. та старш. шк. віку / Тарас Шевченко ; [з рос. пер. О. Кониський ; передм. та пер. поет. творів В. Шевчука]. – К. : Школа, 2003. – 271 с. – (Серія «Шкільна хрестоматія»). – ISBN 966-661-202-Х.

30. ЗАПОВІТ / Тарас Шевченко ; вступ. сл. В. А. Юценка ; худож.-оформлювач І. В. Осипов ; Харк. міськ. благод. фонд Ю. Сапронова. – Х. : Фоліо, 2006. – 800 с. : іл. – Текст укр., рос. – Кн. в суперобкл. – ISBN 966-03-3328-5.

31. КОБЗАР, 1840–1940 / Тарас Шевченко ; [вступ. ст. Д. Дорошенка ; авт. післямов: О. Солопченко, М. Мушинка, Р. Лубківський]. – Репринт. відтворення вид. 1941 р. – Черкаси : Брама-Україна, 2006. – 448 с. : портр. – Бібліогр.: с. 400–403. – ISBN 966-8756-69-Х.

32. ВИБРАНА поезія. Живопис. Графіка = Selected Poems. Paintings. Graphic Works / Тарас Шевченко ; [вступ. ст. І. Дзюби ; упорядкув. поет. творів Т. Шевченка і прим. укр. мовою С. Гальченка ; пер. творів і вступ. ст. англ. мовою В. Річ ; упорядкув. мистец. творів та ст. «Малярство Тараса Шевченка» Т. Андрущенко]. – К. : Мистецтво, 2007. – 608 с. : фотоіл., портр. – Текст укр., англ. – ISBN 978-966-577-123-4.

33. ВІРШІ, 1844 : Кобзар, 1840 ; Гайдамаки, 1841 ; Гамалія, 1843 : [факсим. відтворення за ориг. рукопис. зб. тв. «Wirszu T. Szewczenka, 1844»] / Тарас Шевченко ; перепис. латиницею та проілюстр. худож. М. Башиловим, Я. де Бальменом ; Ін-т л-ри ім. Т. Шевченка НАН України [та ін.] ; авт. проекту, упоряд., авт. передм. С. А. Гальченко ; наук. ред. М. Г. Жулинський. – Дніпродзержинськ : Андрій, 2008. – 320 с. : іл., [8] с. вкл. – ISBN 978-966-2947-07-6.

34. АФОРИЗМИ Тараса Шевченка : зб. крилатих висловів / упоряд. О. Є. Мельниченко ; вступ. ст. і ред. Б. І. Мельничука. – Чернівці : Букрек, 2009. – 293 с. : портр. – ISBN 978-966-399-248-8.

35. КОБЗАР / Тарас Шевченко ; іл. В. Седяра ; [ідея перевид., післямова, біогр. довідки й добір іл. А. Рудзицького ; Києво-Могилян. акад.]. – К. : Дух і Літера : Оранта, 2009. – 557 с. : іл., фотогр. – ISBN 978-966-378-081-8. – ISBN 978-966-2260-06-9.

36. КОБЗАР : (вибр. твори) / Тарас Шевченко ; [ред.-упоряд.: М. Рильський, Н. Рибак ; передм. П. Тичини ; післямова В. Портянка]. – Відтворено з вид. 1942 р. – [К., 2010]. – 78 с. – До 65-ї річниці Перемоги у Великій Вітчизняній війні.

37. ТАРАС Шевченко : [поезії] / [голов. ред. Н. Є. Фоміна]. – Х. : Фоліо, 2010. – 126 с. – Малий формат 70x90/256. – ISBN 978-966-03-5282-7.

38. БУКВАР южнорусській 1861 року : до 150-річчя виходу у світ / Тарас Шевченко ; упоряд. А. Бурдейний ; Громад. благод. фонд, Фундація ім. Г. Нудьги. – Львів, 2011. – 36 с. : іл. – На тит. арк.: Буквар Тараса Шевченка 1861 року.

39. ХУДОЖНИК : повісті, автобіографія, щоденник / Тарас Шевченко ; прим. та комент. Л. В. Ушкалова ; худож. оформ. Ю. Ю. Романіка. – Х. : Фоліо, 2012. – 828 с. – (Серія «Шкільна бібліотека української та світової літератури»). – ISBN 978-966-03-5461-6 (Шк. б-ка укр. та світ. л-ри). – ISBN 978-966-03-5888-1.

40. КОБЗАР : вперше зі щоденником авт. / Тарас Шевченко ; упорядкув. текстів та комент. С. А. Гальченка ; передм. І. М. Дзюби. – Х. : Клуб сімейн. дозвілля, 2013. – 960 с., [1] арк. портр. – ISBN 978-966-14-3437-9 (дод. наклад).

41. НОВІ вірші Пушкіна і Шевченка / Тарас Шевченко, Олександр Пушкін ; [вступ. ст. С. А. Гальченка ; супровід. ст. В. С. Бородіна]. – [Репринт. вид. 1859 р.]. – К. : Либідь, 2012. – 86 с. : портр. – Бібліогр.: с. 85–86. – 200-річчю від дня народж. Т. Шевченка присвяч. – ISBN 978-966-06-0619-7.

42. «Я ТАК її, я так люблю...» = «Я так, я так еє люблю...» : вибр. вірші і поеми = избр. стихотворения и поэмы / Тарас Шевченко ; упорядкув., вступ. ст. М. Жулинського ; прим. С. Гальченка. – К. : Либідь, 2012. – 702 с. : іл. – Текст укр., рос. – ISBN 978-966-06-0626-5.

Основні видання малярської спадщини Т. Шевченка

43. ПОВНЕ зібрання творів : у 12 т. / Тарас Шевченко ; НАН України, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка [та ін.] ; редкол.: М. Г. Жулинський (голова) [та ін.]. – К. : Наук. думка, 2001, 2003, 2005– . – ISBN 966-00-0625-X.

Т. 7 : Мистецька спадщина. Живопис і графіка, 1830–1843 / Тарас Шевченко ; упорядкув. І. М. Вериківської [та ін.]. – К., 2005. – 504 с., [165] іл. – ISBN 966-00-0216-5 (т. 7).

44. ПОВНЕ зібрання творів. В 10 т. Т. 7–10 / Тарас Шевченко ; АН УРСР, Ін-т мистецтвознав., фольклору та етнографії, Держ. музей

Т. Г. Шевченка ; редкол.: О. І. Білецький [та ін.] ; відп. ред. В. І. Касіян. – К., 1961–1964.

Т. 7 : Живопис, графіка, 1830–1847. – К., 1961. – Кн. 1. – [XVI] с., [153] арк. іл., 64 с. ; Кн. 2. – [193] арк. іл., 110 с.

Т. 8 : Живопис, графіка, 1847–1850. – К., 1963. – [VIII] с., [192] арк. іл., 98 с.

Т. 9 : Живопис, графіка, 1851–1857. – К., 1964. – [VIII] с., [177] арк. іл., 112 с.

Т. 10 : Живопис, графіка, 1857–1861. – К., 1963. – [X] с., [129] арк. іл., 176 с.

Прижиттєві видання

45. ЖИВОПИСНАЯ Украина / Тарас Шевченко ; [цензор А. Очкін]. – СПб. : [В друк. Сольмона], 1844¹.

Посмертні видання

46. ОФОРТИ Т. Шевченка / Тарас Шевченко. – К. : Накладом В. Тарновського : Тип. С. В. Кульженка, 1891. – 18 с. репрод.

47. МАЛЮНКИ Тараса Шевченка : [к-т репрод.] / Тарас Шевченко ; вид. «Общества имени Т. Г. Шевченка для вспомоществования нуждающимся уроженцам Южной России, учащимся в высших учебных заведениях С.-Петербурга ; за артист. доглядом проф. В. В. Мате.

Вип. 1. – СПб., 1911. – [4] арк. тексту, XXX окр. арк. репрод. у папці.

Вип. 2. / вступ. ст. О. Сластіона. – СПб., 1914. – 4 арк., 16 с. тексту, [31] окр. арк. репрод. у папці.

48. ЖИВОПИСНАЯ Украина Тараса Шевченка : [альб. факсим. репрод. офортів (СПб., 1844 р.)] / Тарас Шевченко ; [авт. вступ. ст. В. Яцюк]. – К. : Ділова Україна, 1993. – [8] с. тексту, [6] окр. арк. репрод. – Текст укр. англ., нім., фр. – К-т у папці з назвою «Офорти Т. Шевченка». – ISBN 5-7707-2996-1.

49. СВЯТИЙ Київ наш великий : мал. Т. Шевченка та його сучасників : [альбом] / Нац. музей Т. Г. Шевченка ; упоряд.: М. Скиба [та ін.] ; вступ. ст. С. Гальченка. – К. : Мистецтво, 2004. – 176 с. : іл. – Текст укр., англ.; рез. рос., фр. – ISBN 966-77-032-2.

50. АЛЬБОМ 1845 року : [к-т репрод.] / Тарас Шевченко. – Факсим. відтворення. – [Дніпродзержинськ : Андрій, 2012]. – [40] с. + 1 брош. (50 с.) – К-т із 2 кн. в одній папці. – ISBN 978-966-2947-16-8.

¹ Опис за вид.: Тарас Шевченко у прижиттєвій критиці (1839–1861). Бібліографія. Матеріали : навч. посіб. – К., 2009. – С. 8.

51. ОФОРТИ Тараса Шевченка : [к-т репрод.] / Тарас Шевченко ; Хмельниц. міськ. Т-во укр. мови ім. Т. Шевченка «Просвіта». – [Факсим. відтворення]. – [Хмельницький, 2010]. – [27] окр. арк. + 1 брош. (35 с.). – К-т в одній папці з назвою «Тарас Шевченко – академік гравюри».

Документи, листування, спогади сучасників Т. Шевченка

У дослідженні життєвого і творчого шляху Т. Шевченка, його світогляду особливо важливу роль відіграють офіційні документи (рапорти, розпорядження, листи, записи, записки, розписки, повідомлення, довідки); мемуарна література сучасників; тогочасна періодика. Завдяки цьому матеріалу читач має змогу скласти повне уявлення про час, в якому жив Тарас Григорович, відтворити окремі епізоди з біографії Кобзаря, дізнатися про його оточення, художні смаки та духовні прагнення.

Документи

52. ТАРАС Шевченко : документи та матеріали до біографії, 1840–1861 / за ред. Є. П. Кирилюка. – Вид. друге, перероб. і доповн. – К., 1982. – 432 с. – Зміст: Документи 1–101 (1814–1843). – С. 6–46 ; Документи 102–299 (1844–1847). – С. 46–159 ; Документи 300–325 (1848–1849). – С. 160–179 ; Документи 326–495 (1850–1858). – С. 179–305 ; Документи 496–617 (1859–1861). – С. 306–363 ; Документи 618–619 (1861). – С. 364–370.

Урядове листування відносно Т. Шевченка надзвичайно різноманітне. У канцеляріях царя, губернаторів, кураторів, поліцмейстерів, жандармів заводилися «справи», розсилалися «секретні» і «цілком секретні» розпорядження, рапорти, донесення, списувалися гори паперів, що свідчили про невідступний нагляд поліції за поетом.

До другого, доповненого, видання ввійшли віднайдені нові офіційні документи (рапорти, розпорядження, листи, записи, записки, розписки, повідомлення, довідки), листи сучасників і друзів Т. Шевченка, матеріали тогочасної періодики про його життя і творчість. Подано опис речей, що залишилися після смерті Кобзаря.

Листування

53. Т. Г. ШЕВЧЕНКО в епістолярії відділу рукописів / АН УРСР, Центр. наук. б-ка ; упоряд.: А. Г. Адаменко, М. П. Візир (кер.), І. Д. Лисоченко, Й. В. Шубинський. – К. : Наук. думка, 1966. – 492 с. : фотогр.

Видання містить неопубліковані та маловідомі листи сучасників Т. Шевченка, а також діячів науки і культури періоду 1842–1917 рр., в яких згадується життя і творчість поета, його оточення. В них ідеться про історію окремих рукописів, видань творів і малюнків митця та

про боротьбу, що точилася навколо його спадщини. Майже всі листи публікуються з оригіналів, лише поодинокі – з копій. Листування різних осіб відносно поета, що представлено в цьому збірнику, певна річ, не є вичерпним, проте допоможе повніше й глибше пізнати його життєву і творчу біографію, роль у суспільно-політичному житті, різне сприйняття та тлумачення постаті Кобзаря.

54. ЛИСТИ до Тараса Шевченка / АН України, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка ; упорядкув. та комент.: В. С. Бородіна [та ін.]. – К. : Наук. думка, 1993. – 384 с. – ISBN 5-12-004001-2.

До видання ввійшли всі відомі листи, одержані Т. Шевченком протягом 1840–1861 рр. від родичів і друзів, знайомих, товаришів по заслання, від українських, російських, польських письменників, учених, художників, акторів: М. Чалого, М. Щепкіна, В. Репніної, А. Лизогуба, О. Лазаревського, П. Куліша та ін.

Упорядники прагнули з максимальною повнотою й точністю відтворити тексти листів: усунути пропуски, перестановки, неточності у прочитанні. Тексти звірено за автографами або першодруками і подано за сучасним правописом зі збереженням індивідуальних мовних особливостей адресатів.

Спогади

55. БІОГРАФІЯ Т. Шевченка за спогадами сучасників / АН УРСР, Держ. музей Т. Г. Шевченка ; відп. ред. К. П. Дорошенко ; упоряд.: В. Х. Косян (голова) [та ін.]. – К., 1958. – 439 с. ; [26] вкл. арк. фотоіл. – Бібліогр.: с. 418–424.

56. СПОГАДИ про Тараса Шевченка / укладання і прим. В. Бородіна [та ін.] ; передм. В. Смілянської. – К. : Дніпро, 2011. – 608 с. – ISBN 978-966-578-206-3.

57. «Я ДУЖЕ щиро Вас люблю...» : Шевченко у розповідях сучасників / упорядкув., передм., прим. О. В. Ковалевського. – Х. : Прапор, 2004. – 352 с. – Зі змісту: Спогади про Тараса Шевченка. – С. 69–331. – ISBN 966-7880-86-9.

У з'ясуванні окремих епізодів, деталей із життєвого і творчого шляху Т. Шевченка важливу роль відіграють спогади тих людей, які були учасниками або очевидцями описуваних подій; хто збирав матеріали від осіб (родичів, друзів, знайомих), що добре знали Тараса Григоровича.

Спогади П. Куліша, А. Козачковського, М. Костомарова, М. Лєскова, Д. Мордовцева, Я. Полонського, М. Савичева, І. Тургенєва та ін., написані живою, образною мовою, є безцінною скарбницею життєвих свідчень про Кобзаря, джерелом ґрунтовного вивчення його біографії

в контексті суспільно-визвольного й літературно-мистецького руху в Україні та Росії середини XIX ст.

58. КОНИСЬКИЙ О. Тарас Шевченко-Грушівський : хроніка його життя / Олександр Кониський ; упоряд., підгот. тексти, передм., прим., покажч. В. Л. Смілянська. – К. : Дніпро, 1991. – 704 с. – Бібліогр.: с. 604–605. – Зі змісту: Тарас Шевченко від часу викупу його з крпацтва до виходу його першого «Кобзаря» (1838–1840). – С. 89–113 ; Тарас Шевченко під час від виходу «Кобзаря» до укінчення Академії художеств (1840–1845) : [«Кобзар» (1840), «Гайдамаки» (1841)]. – С. 113–131 ; Тарас Шевченко на другому заслання (17/29 жовтня р. 1850 – 2/14 серпня р. 1857) : [повіді рос. мовою]. – С. 354–355 ; Тарас Шевченко в дорозі з заслання (2 серпня 1857 до 27 березія 1858 р.) : [повіді рос. мовою]. – С. 418–420 ; Тарас Шевченко в останні часи свого віку : [«Кобзар» (1860), «Букварь южнорусский» (1860)]. – С. 545–550, 579–584. – ISBN 5-308-01054-4.

59. МАСЛОВ В. П. Тарас Григорович Шевченко : біогр. очерк / В. П. Маслов. – М. : Тип. А. И. Мамонтова и К^о, 1874. – 56 с. : ил. – (Изда-ніе народного журнала «Грамотей»). – Библиогр.: с. 6. – Содерж.: «1814–1829 годъ». – С. 7–15 ; «1829–1838». – С. 16–22 ; «1839–1847». – С. 23–30 ; «1847–1857» – С. 30–36 ; «1857–1861» – С. 37–56.

60. ЧАЛИЙ М. Життя і твори Тараса Шевченка : (звід матеріалів до його біографії) / Михайло Чалий ; Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка НАН України ; пер. з рос., післямова та комент. В. Смілянської ; вступ. ст. М. Томенка, О. Давиденка. – К. : Веселка, 2011. – 263 с. – Бібліогр.: с. 260–261. – Зі змісту: Перше видання «Кобзаря». Створення «Гайдамаків». «Живописна Україна». – С. 26–32 ; Тарасове сватання. – С. 126–129 ; Видання «Кобзаря». Турботи про народну освіту. – С. 138–143 ; Огляд найважливіших творів Шевченка. – С. 161–220. – ISBN 978-966-01-0547-8.

Попри велику кількість літератури про життя і творчість поета, дослідження перших біографів поета, його сучасників – письменника, історика літератури, публіциста, критика О. Кониського, письменника і громадського діяча В. Маслова (Маслій) та педагога, письменника, літературознавця М. Чалого, який особисто знав Тараса Григоровича, залишаються на сьогодні неоціненим свідченням про «труди і дні» Кобзаря.

Ретельно збираючи архівні матеріали, листи, спогади родичів та односельців, свідчення сучасників поета, автори прагнули дати читачеві найяскравіше й найповніше уявлення про перебіг життя і настрої поета. Для них не існувало дрібниць у його біографії. За словами

О. Кониського, *«жодного дрібного вчинку в житті Шевченка не треба й не годиться нехтовати»*¹.

Ці книжки стали цінними свідченнями свого часу. Написані ще *«по гарячих слідах»*, вони не втратили свого значення й досі.

* * *

61. ДОЛЯ: книга про Т. Шевченка в образах та фактах / авт.-упоряд. тексту В. Шевчук; упорядкув. іл. та комент. до них Ю. Іванченка, А. В'юника; худож. оформл. та макет І. Динника, В. Дозорця. – К.: Дніпро, 1993. – 779 с.: іл., фотогр. – Бібліогр.: с. 777–779 (118 назв). – Зі змісту: 1836 рік. Петербург. – С. 54–59; 1837 рік. Петербург. – С. 60–76; 1838 рік. Петербург. – С. 77–82; Академія мистецтв. – С. 83–86; Разом із Сошенком. – С. 87–92; Візія України. – С. 93–94; 1839 рік. – С. 95–96; Перша срібна медаль в Академії. – С. 97; Літературні вечори. – С. 98–101; В Академії. – С. 102–107; Розбуджена муза. – С. 108–113; Штернберг. – С. 114–115; 1840 рік. – С. 116–117; «Кобзар» 1840 року. – С. 118–123; «Ластівка». – С. 124; «Живу, учусь...». – С. 125–126; Літературні вечори. – С. 127–133; В Академії. – С. 134–136; Яків Кухаренко. – С. 137; Товариство-маляри... – С. 138–139; 1841 рік. Альманах «Ластівка». – С. 140–141; «Срібна медаль». – С. 142; «Гайдамаки». – С. 143–144; Козачковський. – С. 145; «Мар'яна-черниця». – С. 146–147; 1842 рік. – С. 148; Вихід у світ «Гайдамаків». – С. 149; Книжки і люди. – С. 150; Перші російські твори Т. Шевченка. – С. 151; Подорож морем. – С. 152–153; Візія України. – С. 154–155; 1843 рік. «История Суворова». – С. 156–158; Театр. – С. 159; Книгар Лисенков. – С. 160; Головатий. – С. 161; Два «Кобзарі». – С. 248–249; На новій квартирі. – С. 250; Серед студентів. – С. 251; Гоголь. – С. 252; Нові знайомі. – С. 253; Нижній Новгород. – С. 626–645; 1858 рік. Нижній Новгород. – С. 646–654; Дорога на Москву. Владимир. – С. 655; Москва. – С. 656–660; Москва. – С. 661–682; 1859 рік. Петербург. – С. 683–694, 724–729; 1860 рік. Петербург. – С. 730–753; 1861 рік. Петербург. – С. 754–759. – ISBN 5-308-00567-2.

Унікальність цього видання в тому, що на основі фактичного матеріалу (репродукцій творів Т. Шевченка, художників – сучасників митця; фотографій титульних сторінок видань поета; цитат з офіційних документів, творів і листів Кобзаря, спогадів його сучасників та

¹Кониський О. Тарас Шевченко-Грушівський: хроніка його життя. – К., 1991. – С. 410.

робіт шевченкознавців; фотографій сучасників поета, міст і сіл, пов'язаних з ім'ям Тараса Григоровича) розповідається про життєвий і творчий шлях Кобзаря.

62. БОНДАР Л. Шевченкові присвяти / Лариса Бондар // Сл. і час. – 2009. – № 3. – С. 19–25.

Присвята у творчості Т. Шевченка посідає доволі значне місце. Цей позатекстовий елемент твору, позначений розмаїттям і самотністю, набуває в поета рис самостійного жанру.

У статті розглядаються різні види Шевченкових присвят: присвяти-послання, присвяти-назви, дарчі написи. Зокрема, згадуються такі присвяти-послання, як «На вічну пам'ять Котляревському», «До Основ'яненка», «Н. Маркевичу», «Гоголю» та ін.; дарчі написи на подарункових примірниках «Кобзаря» (1840, 1860) до різних осіб; присвяти до творів, які через певний час були зняті автором; перенесення присвят з одного твору до іншого. Особливу увагу приділено адресатам присвят і даті їх написання.

63. ВНУЧКОВА Л. Їм Шевченко дарував поетичні й малярські твори / Любов Внучкова // Дивослово. – 2005. – № 11. – С. 49–53 : іл.

Автор статті розповідає про людей, яким Т. Шевченко від щирого серця робив подарунки зі свого поетичного і малярського доробку. Це насамперед друзі й приятелі, які вболівали за нього в роки тяжких випробувань та які не побоялися розкрити свої дружні обійми недавньому політичному в'язню: К. Брюллов, В. Штернберг, О. Козлов, В. Рєпніна, М. Селецька, Г. Ґалаган, М. Щепкін, брати Лазаревські, А. Козачковський та ін.

64. СМІЛЯНСЬКА В. Шевченківська мемуаристика як джерело біографічних відомостей / Валерія Смілянська // Шевченків світ : наук. щорічник / Черкас. наук. центр шевченкозн. дослідж. [та ін.].

Вип. 3 : До 200-ліття з дня народження Т. Г. Шевченка. – Черкаси, 2010. – С. 14–43. – Бібліогр.: с. 43. – ISBN 978-966-493-266-7.

Вип. 4 : До 200-ліття з дня народження Т. Г. Шевченка. – Черкаси, 2011. – С. 39–49. – ISBN 978-966-493-483-8.

У статтях філолога, шевченкознавця В. Смілянської докладно проаналізовано спогади сучасників про Т. Шевченка – О. Лазаревського, О. Афанасьєва-Чужбинського, В. Білозерського, М. Костомарова, М. Лєскова, Л. Жемчужникова, А. Козачковського, М. Чалого та ін. Автор розглядає ці спогади як джерело біографії Кобзаря, підкреслює, що, вивчаючи ці матеріали, необхідно враховувати співвідношення достовірності й суб'єктивності.

65. УДРІС І. Шевченко-художник очима сучасників / І. Удріс // Вісн. Харк. держ. акад. дизайну і мистец. : [зб. наук. пр.]. – Х., 2005. – № 8 : Мистецтвознавство. Архітектура. – С. 71–81. – Бібліогр.: с. 81.

У статті розглядається питання висвітлення образотворчої діяльності Т. Шевченка його сучасниками: Г. Честахівським, О. Афанасьєвим-Чужбинським, М. Чалим та ін. На основі аналізу тогочасної мемуарної літератури й прижиттєвої критики розкривається ставлення фахівців, шанувальників і знайомих до творчості Шевченка-художника.

Література про Т. Шевченка

Увазі читачів пропонується перелік окремих розвідок, статей дослідників, діячів літератури та культури, які були і залишаються активними популяризаторами життя й творчості поета.

Загальні праці

Нижче подано перелік фундаментальних наукових праць, розвідок, полемічних статей (окремі з них стали бібліографічною рідкістю) відомих шевченкознавців, у яких всебічно і об'єктивно простежується життєвий шлях Кобзаря, аналізується його творча спадщина (як поетична, так і мистецька), підкреслюється велетенський внесок Т. Шевченка у пробудження і формування національної свідомості українського народу, розвиток української та світової культури.

Багато хто з авторів, використовуючи архівні матеріали, мемуари сучасників Кобзаря, публікації в тодішній пресі, дослідження біографів (В. Маслова, О. Кониського, М. Чалого), аналізуючи і порівнюючи факти й різні точки зору істориків, етнографів, літературознавців – популяризаторів творчості Т. Шевченка, прагнули з максимальною достовірністю не просто описати біографію і творчу діяльність поета і художника, а й проникнути в його психологію, пізнати природу та механізми вчинків, показати його живий образ.

66. ГНАТЕНКО В. До першоджерел Шевченкової біографії / В. Гнатенко // Шевченкозн. студії : зб. наук. пр. / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2011. – Вип. 13. – С. 22–28. – Бібліогр.: с. 27–28.

У статті розглянуто першодруки біографічних даних про Т. Шевченка: від перших біографічних згадок, що публікувалися ще за життя поета, здебільшого в еміграційних виданнях, до першої автобіографії і першого біографічного нарису про поета російського письменника, публіциста В. Зотова (60-і рр. XIX ст.). Цей матеріал склав основу біографічної Шевченкіани, став безцінним історико-літературним документом, першим і основним джерелом для подальших біографій Кобзаря.

67. ГОРБАЧ Н. Життя та творчість Тараса Шевченка / Назар Горбач. – Львів : Каменяр, 2005. – 303 с. – Бібліогр.: с. 298–301. – Зі змісту: Викуп Тараса Шевченка з кріпацької неволі ; Свіжий вітер волі (квітень 1838–січень 1840) ; Перший «Кобзар» Тараса Шевченка ; Поема Тараса Шевченка «Гайдамаки». – С. 23–52 ; Перший рік заслання Т. Шевченка (червень–грудень 1847) ; Другий рік заслання Т. Шевченка (січень–грудень 1848). – С. 77–89 ; Т. Шевченко знову в Петербурзі (вересень–грудень 1859). – С. 176–182 ; Російськомовні твори Т. Шевченка ; Поеми Т. Шевченка «Єретик» і «Марія» ; Тарас Шевченко-художник. – С. 202–218; Тарасове кохання. – С. 255–263. – ISBN 5-7745-1134-0.

68. ДЗЮБА І. Літературні портрети: Тарас Шевченко ; Шевченкофобія в сучасній Україні / Іван Дзюба // З криниці літ : у 3 т. / Іван Дзюба. – К., 2007. – Т. 3. – С. 8–131. – ISBN 978-966-518-416-4.

69. ДЗЮБА І. Тарас Шевченко : життя і творчість / Іван Дзюба. – 2-е вид., доопрац. – К. : Києво-Могилян. акад., 2008. – 718 с. : іл. – Зі змісту: В Академії мистецтв: випробування свободою ; Між пензлем і словом. – С. 70–76 ; «Кобзар». – С. 90–105 ; «Гайдамаки». – С. 141–183 ; «То Кобзарі вигадують...» : (романт. балади і поеми початку 40-х). – С. 183–188 ; Драматичні твори. – С. 188–194 ; Академічні клопоти романтика. – С. 194–200 ; Прощання з Академією : [вид. «Живописная Украина»]. – С. 230–236 ; Поезія періоду заслання ; Повісті російською мовою. – С. 401–472 ; Загальмоване повернення : [«Щоденник», поема «Неофіти», незакінч. поема «Юродивий» та ін.]. – С. 472–492 ; Знову в Петербурзі : [зокрема, про вид. «Новые стихотворения Пушкина и Шевченки»]. – С. 496–509 ; «Неофіти». «Марія». – С. 520–536. – ISBN 978-966-518-446-1.

70. ДЗЮБА І. Шевченко і світ / Іван Дзюба // З криниці літ : у 3 т. / Іван Дзюба. – К., 2006. – Т. 2. – С. 7–491. – ISBN 966-518-376-1.

71. ДОМАНИЦЬКИЙ В. Життя Тараса Шевченка : [фототип. відтворення] / Василь Доманицький // Шевченк. краєзн. альм., 2010 / Всеукр. культ.-наук. фонд Т. Шевченка. – [К., 2010]. – С. 21–28.

72. ЄФРЕМОВ С. Шевченкознавчі студії / Сергій Єфремов. – К. : Україна, 2008. – 365 с. : портр. – Бібліогр.: с. 355–361. – ISBN 978-966-524-316-8.

73. ЖУЛИНСЬКИЙ М. Тарас Шевченко (1814–1861) : духов. реалізація нац. пророцтва ; Поезії / Микола Жулинський // Українська література : творці і твори : учням, абітурієнтам, студ., учителям / Микола Жулинський. – К., 2011. – С. 85–141. – ISBN 978-966-06-0598-5.

74. ЖУЛИНСЬКИЙ М. «Шевченко. Присутність» / М. Жулинський // Віче. – 2012. – № 9. – С. 64–65.

75. ЖУР П. Труди і дні Кобзаря / Петро Жур ; [вступ. сл. М. Павлюка]. – К. : Дніпро, 2003. – 518 с. : портр. – (Бібліотека Шевченківського комітету). – ISBN 966-578-118-9.

76. ЖУР П. Шевченківський Петербург / Петро Жур. – К. : Дніпро, 1972. – 194 с., [1] арк. портр., [4] арк. фотоіл.

77. ЗАЙЦЕВ П. Життя Тараса Шевченка / Павло Зайцев ; вступ. ст. М. Глобенка ; післямова О. Мишанича. – 2-е вид. – К. : Обереги, 2004. – 480 с. : іл., фотогр. – Бібліогр.: с. 470–475. – (Бібліотека українського раритету). – Текст друкується зі збереженням авт. орфографії за вид.: Зайцев П. Життя Тараса Шевченка. – Нью-Йорк ; Париж ; Мюнхен, 1955. – Зі змісту: [У Петербурзі: мистецька діяльність Шевченка, видання «Кобзар» (1840), «Гайдамаки» (1841)]. – С. 55–113 : іл. ; [Знову в Петербурзі: видання «Живописная Украина»]. – С. 152–166 : іл. ; [Перебування на засланні: невольницькі поезії, повісті російською мовою]. – С. 264–270, 332 : іл. – ISBN 966-513-061-7.

78. ЗЕРОВ М. Українське письменство ХІХ ст. Від Куліша до Винниченка : (нарис з новіт. укр. письменства) / Микола Зеров ; Наук.-ідеол. центр ім. Д. Донцова. – Дрогобич : Відродження, 2007. – 568 с. : іл. – (Cogito : навчальна класика). – Зі змісту: Тарас Шевченко. Біографічні студії. – С. 145–148 ; Хронологічна канва Шевченкової біографії. – С. 148–153 ; Творчість Шевченка. «Кобзар». – С. 153–156 ; Шевченкова творчість. «Кобзар», «Гайдамаки». – С. 156–163 ; Шевченкова творчість. «Три літа». – С. 163–169 ; Шевченкова творчість. «Невольнича муза». Останні поезії. – С. 170–174 ; Російські повісті Шевченка. – С. 174–178 ; Форма Шевченкової поезії. – С. 178–184. – ISBN 978-966-538-186-0.

79. ІЗ ЛИСТІВ до Павла Зайцева : [35 листів дослідників творчості Т. Шевченка – М. Біляшівського, О. Новицького, Д. Дорошенка, М. Грушевського, Г. Вашкевича, Ф. Сулієва та ін. з архіву П. Зайцева] / вступ. ст. М. Шудрі // Рукопис : укр. альм. спогадів, щоденників, листів, док., світлин : у 2 т. / за заг. ред. акад. І. Дзюби. – К., 2011. – Т. 2. – С. 378–398, іл. на с. [376]. – ISBN 966-01-0320-4 (сер.). – ISBN 978-966-7575-96-0 (т. 2).

80. ЛЕПКИЙ Б. Про життя і твори Тараса Шевченка / Богдан Лепкий ; вступ. сл. М. Гояна. – К. : Пульсари, 2005. – 150 с. : іл., фотогр. – Зі змісту: [Початок творчого шляху: балада «Причинна» (1837), зб. «Кобзар» (1840), поема «Гайдамаки» (1841) ; «Автопортрет» (1840) та ін.]. – С. 22–43 ; [Захалаявна книжечка ; Твори на засланні ; Невольницькі думки]. – С. 77–88 ; [Поема «Петрусь»]. – С. 92–93 ; [«Щоденник» ; поема «Москалева криниця»]. – С. 97–99 ; [Поема «Неофіти»]. – С. 103–109 ; [Поезії: «Доля», «Муза», «Слава», «Русалка», «Лілея» ; Поема «Ві-

дьма»]. – С. 109–110 ; [«Букварь южнорусский»]. – С. 122–123. – ISBN 966-8767-07-1.

81. ПАВЛИЧКО Д. Тарас Шевченко / Дмитро Павличко // Літературознавство. Критика : у 2 т. / Дмитро Павличко. – К., 2007. – Т. 1 : Українська література. – С. 54–65. – ISBN 978-966-500-283-3.

82. ПАХАРЕНКО В. І. Тарас Шевченко : [нарис] / В. І. Пахаренко. – К. : Атлант ЮЕмСі, 2007. – 94 с. : іл., портр. – («Стозір'я». Бібліотека української родини. Письменники. Живописці. Скульптори. Графіки). – Рез. англ.: с. 88–91. – Бібліогр.: с. 92–93. – Зі змісту: Юність у Петербурзі. – С. 14–19 ; Творча спадщина Шевченка. – С. 20 ; Першій період творчості митця (1837–1843). – С. 21–30 ; «Невольнича муза». Третій період життя і творчості Т. Шевченка (1847–1857) : на засланні. – С. 55–62 : іл. ; Четвертий період життя і творчості Т. Шевченка (1857–1861) : великі символи. – С. 63–67, 73–81 ; Велич Шевченка = Shevchenko's Greatness. – С. 86–91. – ISBN 978-966-8968-14-3.

83. СЛАВУТИЧ ЯР. Велич Тараса Шевченка ; Шевченкова поетика : статті / Яр Славутич // Дослідження та статті: Розстріляна муза. Меч і перо. Українська література на Заході : [в 2 ч.] / Яр Славутич. – Едмонтон, 2006. – [Ч. 1]. – С. 173–212. – ISBN 0-9733735-0-2-0.

84. СМОЛКА А. О. Т. Г. Шевченко : хроніка життя і творчості / А. О. Смолка. – К. : [Віп прінт], 2010. – 412 с. : іл. – Бібліогр.: с. 407–411. – Зі змісту: Петербурзька молодість. Навчання (1835–1843). – С. 19–66 ; Заслання. Служба у війську (1847–1857). – С. 129–220 ; Останні роки (1857–1861). – С. 221–406.

85. УШКАЛОВ Л. Тарас Шевченко / Леонід Ушкалов // Григорій Сковорода. Тарас Шевченко. Іван Франко. Леся Українка / [Л. В. Ушкалов, Т. М. Панасенко]. – Луцьк, 2012. – С. 109–230. – ISBN 978-966-361-703-9.

86. [ЧЕШИХИН В. Є.] Тарас Григорьевич Шевченко. Очерк жизни и деятельности : [с прил. портр. и избр. произведений Шевченка в пер. рус. поэтов] / Ч. Ветринский. – К. : Видавн. дім Дмитра Бураго, 2012. – 101 с. – Библиогр.: с. 97–99. – Текст рос., укр. – ISBN 978-966-489-154-4.

87. ЧУБ Д. Живий Шевченко : біогр. та літературозн. оповіді / Дмитро Чуб. – 2-е вид. – К. : Ярославів Вал, 2007. – 197 с. : іл. – Зі змісту: Скринька з віршами ; Твори Шевченка, їх напасники і оборонці. – С. 20–33 ; Жінки в житті Шевченка. – С. 34–61 ; Знання мов, улюблені книжки, письменники. – С. 82–85 ; Улюблені пісні. – С. 94–95 ; Нове видання «Кобзаря». – С. 146–153 ; Свої і чужі про велич Шевченка ;

Коротка хронологія життя і творчості Т. Шевченка. – С. 160–176. – ISBN 978-966-8382-21-5.

88. ШАГІНЯН М. Тарас Шевченко : [монографія] / Марієтта Шагінян ; пер. з рос. мови В. Іванисенка ; післямова О. Приходько. – [2-е вид.]. – Рівне : [РМОТ «Просвіта» ім. Т. Шевченка], 2013. – 260 с., [1] арк. портр. – ISBN 978-617-515-099-3.

89. ШОВКОПЛЯС Г. М. За покликом серця : пам'ятки історії та культури в житті і творчості Т. Г. Шевченка / Г. М. Шовкопляс, І. Г. Шовкопляс. – К. : Наук. думка, 1990. – 168 с. : іл. – Бібліогр.: с. 152–167. – Зміст: Від рідної домівки до Петербурга. – С. 7–14 ; Могили, вали, майдани. – С. 15–30 ; Золотоглавий Київ. – С. 31–44 ; Давній Чернігів ; По Чернігівщині. – С. 45–63 ; Старий Переяслав. – С. 64–75 ; По Полтавщині. – С. 76–95 ; Прилуки і Густинь. – С. 96–102 ; По Південній Київщині. – С. 103–107 ; На Поділлі і Волині. – С. 108–122 ; Свідки слави козацької. – С. 123–130 ; Від Казахстану до Петербурга. – С. 131–151. – ISBN 5-12-001196-9.

* * *

Шевченкове кохання було джерелом і наснаги, і журби, опромінювало мінливим світлом усе його життя. Хто вони, кохані жінки Кобзаря? Хто ті музи, які надихали великого поета і художника на створення геніальних поезій і невмирущих полотен? Про історію земних почуттів Т. Шевченка до жінок, котрі зустрічалися йому на життєвому шляху, йдеться у поданих нижче матеріалах.

90. БІЛОЗОР Ю. Жінки в житті й творчості Тараса Шевченка / Юлія Білотор // Творчість Тараса Шевченка в контексті доби : матеріали VII Регіон. студент. наук.-практ. конф., 12 берез. 2013 р., м. Луганськ / ДЗ «Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка». – Луганськ, 2013. – С. 11–14. – Бібліогр.: с. 14.

91. КОЗАК М. Дано любить, терпіть, страждать : драма особист. життя Т. Шевченка / Мирон Козак. – Луцьк : Волин. кн., 2007. – 99 с. : іл. – ISBN 978-966-361-135-8.

92. СУШИНСЬКИЙ Б. І. Велика княгиня і Великий поет : [М. Романа і Т. Шевченко] ; Сповідь душі – ностальгія : [Марко Вовчок] / Б. І. Сушинський // Тарас Шевченко : геній – в самотності : роман-есе / Б. І. Сушинський. – Одеса, 2006. – С. 11–188, 333–363. – ISBN 966-8149-69-6.

93. ТОМЕНКО М. Трагедія та покликання Шевченкового кохання / Микола Томенко // Теорія українського кохання / Микола Томенко. – 3-є вид. – К., 2010. – С. 17–22. – ISBN 978-966-504-960-9.

94. ТОПСЬКА Н. Тарас Шевченко (1814–1861) / Неллі Топська // Любов – наснага, любов – журба... : історії кохання класиків укр. л-ри / Неллі Топська. – Донецьк, 2007. – С. 80–113 : іл., фотогр. – ISBN 978-966-8899-02-7.

Радимо також

95. БАРАН Є. Шлях до Шевченка / Євген Баран ; ВЛАСЕНКО В. Історична місія Шевченкового слова / Валентина Власенко ; КУЗЬМІН П. Соціально-політичні погляди Т. Г. Шевченка / Петро Кузьмін // Тарас Шевченко і сьогодні : матеріали Другої Всеукр. наук.-практ. конф., 6–7 квіт. 2012 р. / Всекрим. Т-во «Просвіта» ім. Т. Шевченка [та ін.]. – Сімф., 2012. – С. 140–144, 173–181, 267–271. – Бібліогр. в кінці ст. – ISBN 978-966-174-175-0.

96. ЗАБУЖКО О. Шевченків міф України : спроба філос. аналізу / Оксана Забужко. – 4-е вид. – К. : Факт, 2009. – 146 с. – (Серія «Висока полиця»). – ISBN 978-966-359-237-4. – ISBN 966-359-091-0 (сер.)

97. КОБЗАР // Велика трійця. Тарас Шевченко. Іван Франко. Леся Українка / упорядкув., грузин. пер. та вступ. тексти Р. Чілачави. – К., 2005. – С. 7–135 : іл., фотогр. – Парал. укр., грузин. – ISBN 966-522-064-0.

98. КОРНЕЛЮК Д. Християнин, пророк і правди проповідник / Дмитро Корнелюк // Наша віра, наша правда : презентац. альм. / Дмитро Корнелюк. – Луцьк, 2009. – С. 179–214 : фотогр., іл. – ISBN 978-966-517-648-0.

99. ОЗЕРСЬКИЙ Ю. І. Вплив російської інтелігенції на долю Т. Г. Шевченка / Ю. І. Озерський // Переяславская рада : её ист. значение и перспективы развития восточнославян. цивилизации : по материалам III Междунар. науч.-практ. конф., 18–19 дек. 2008 г. : сб. науч. тр. / Нац. техн. ун-т «Харьк. политехн. ин-т». – Х., 2009. – С. 90–95. – Библиогр.: с. 94–95. – ISBN 978-966-593-766-1.

100. *СВЕРСТЮК Є. Шевченко понад часом : есеї / Є. Сверстюк. – Луцьк : Терен ; К. : Видавн. дім «Києво-Могилян. акад.», 2011. – 280 с.

101. ЯКОВИНА О. Тарас Шевченко : істина – некомунікативна реальність / Оксана Яковина, Олександр Слободян. – К. : Києво-Могилян. акад., 2013. – 311 с. – ISBN 978-966-518-611-3.

* * *

102. ЛУНЯК Є. Струни серця Великого Кобзаря : [біогр. довідка] / Євген Луняк // Минувшина України в романтичних історіях : до двадцятої річниці Незалежності України / Євген Луняк. – К., 2011. – С. 293–332. – ISBN 978-966-8314-63-6.

103. СКРИПНИК П. Шевченко Тарас Григорович / П. Скрипник // Видатні діячі науки і культури Києва в історико-краєзнавчому русі

України : біогр. довід. : [у 2 ч.] / НАН України, Ін-т історії України [та ін.]. – К., 2005. – Ч. 2. – С. 288–294. – Бібліогр.: с. 293–294. – ISBN 966-02-3528-3. – ISBN 966-02-3530-5.

104. [ШЕВЧЕНКО Тарас Григорович (1814–1861) : біогр. довідка] // Усі письменники і народна творчість : довідник / Н. І. Черсунова, Р. Б. Шутько, О. В. Козир [та ін.]. – К., 2007–2008. – С. 377–408 : іл. – ISBN 978-966-471-096-8.

105. ШИТЮК М. М. Шевченко Тарас Григорович : [біогр. довідка] / М. М. Шитюк, Є. Г. Горбуров, К. Є. Горбуров // Землі української постаті знані : навч. посіб. / М. М. Шитюк, Є. Г. Горбуров, К. Є. Горбуров. – Миколаїв, 2011. – С. 682–689 : іл., фотогр. – Бібліогр.: с. 688–689. – ISBN 978-966-336-211-3.

* * *

106. КУЛЬБОВСЬКИЙ М. Шевченко і Пушкін : паралелі доль / Микола Кульбовський // З подільського кореня / Микола Кульбовський. – Хмельницький, 2011. – Кн. 6 – С. 22–26 : портр. – ISBN 978-617-513-107-7.

107. ЖУЛИНСЬКИЙ М. Дві половинки українського серця : Шевченко і Гоголь / Микола Жулинський // Екстракт : у 2 ч. / за ред. Л. Івшиної. – К., 2009. – [Ч. 1]. – С. 595–637 : іл. – Бібліогр.: с. 636–637. – ISBN 978-966-8152-15-3 (кн. 1–2). – ISBN 978-966-8152-16-0 (кн. 1).

108. ТАРАХАН-БЕРЕЗА З. «Заворожи мені, волхве...» : Т. Шевченко і М. Щепкін / Зінаїда Тарахан-Берега. – К. : Мистецтво, 2012. – 351 с. : фотогр., іл. – Текст рос., англ. – 200-літньому ювілею Т. Шевченка та 225-літтю М. Щепкіна присвячується. – ISBN 978-966-577-194-4.

Про літературну спадщину Т. Шевченка

109. ОГІЄНКО І. Тарас Шевченко / Іван Огієнко (Митрополит Іларіон). – К. : Наша культура і наука, 2003. – 430 с. : іл., табл. – Бібліогр.: с. 421–426. – ISBN 966-7821-16-1.

Основу цього видання склали рукописні праці українського вченого, митрополита Іларіона, що зберігаються в його архіві у Вінніпезі.

У першому розділі «Шевченкові рукописи» висвітлено питання щодо вивчення рукописів Т. Шевченка, обставин, за яких губилися оригінали, і як вони продовжували своє буття в переписаних різними людьми копіях. Другий розділ – «Видання Шевченкових творів» – містить бібліографію творів Т. Шевченка за 1840–1960 рр. із коротким описом. Третій розділ – «Перше видання революційних віршів Тараса Шевченка» – про перше прижиттєве безцензурне видання творів Кобзаря «Новые стихотворения Пушкина и Шавченки». У четвертому розділі – «Релігійність Тараса Шевченка» – міститься матеріал про релі-

гійний стиль Шевченкових творів, зокрема в поемі «Марія». У п'ятому – «Шевченко як творець української літературної мови» – розглянуто елементи мови Т. Шевченка, її милозвучність, народність, релігійність, а також особливості авторського правопису, вплив П. Куліша на Шевченкову мову. В шостому розділі – «Три літа» – йдеться про однойменну збірку, зокрема вірш «Як умру, то поховайте...» (про посмертні видання збірки й окремо вірша); переклади та музику «Заповіту». У сьомому – «Століття скасування панщини» – розглянуто постать Т. Шевченка як борця проти кріпацтва.

110. ФРАНКО І. Шевченкознавчі студії / Іван Франко ; упоряд. М. Гнатюк. – Львів : Світ, 2005. – 472 с. – ISBN 966-603-392-5.

У книзі вперше в Україні зібрано шевченкознавчі студії І. Франка, що друкувалися від 80-х рр. XIX ст. до перших десятиліть XX ст. в українських, польських, німецьких та інших виданнях. Згруповані в одній книзі, праці («Причинки для оцінення поезій Тараса Шевченка», «Темне царство», «Новонайдені твори Т. Шевченка», «Присвята» та ін.) відображають еволюцію поглядів І. Франка, дають змогу глибше осягнути ідейно-тематичні та образно-стильові особливості поезії Т. Шевченка, історичне значення художнього досвіду великого поета в українській і світовій літературі.

* * *

111. НАХЛІК Є. Зауваги до Франкової «Присвяти» Шевченкові / Євген Нахлік // Дивослово. – 2013. – № 3. – С. 22–26. – Бібліогр. в прим.

У статті докладно проаналізовано афористичні висловлювання І. Франка про Т. Шевченка в його відомій і часто цитованій праці «Присвята» (1914). Є. Нахлік намагається аналітично підійти до патетичних стверджень І. Франка, піддаючи їх ретельній перевірці фактами із Шевченкової біографії та поезії.

112. СКОЦЬ А. До проблеми періодизації творчості Тараса Шевченка / Андрій Скоць // Дивослово. – 2006. – № 3. – С. 58–62.

На сьогодні відомі чотири періоди діяльності Т. Шевченка, що тісно пов'язані з його життєписом: рання творчість поета (1838–1843); творчість «трьох літ» (1843–1847); творчість на засланні (1847–1857); творчість після заслання (1857–1861). Автор статті зазначає, що ця періодизація, яка у шевченкознавстві стала хрестоматійною, відбиває лише окремі епізоди, дає інформацію лише про хронологічну послідовність творчості Кобзаря. Тому потрібно «сумарно осмислити кожний період, знайти в ньому найважливішу домінуючу рису, дати дефіні-

цію, придумати своєрідне гасло, яке освітлює (мов прожектор) і про-
свічує (мов рентген) творчість Т. Шевченка» (с. 58).

Мета автора статті – на основі біографії поета, її окремих епізо-
дів уточнити, доповнити, скоригувати, дати оновлену періодизацію
творчості поета, спираючись на дослідження творчості Т. Шевченка,
здійснене І. Франком.

Епістолярна спадщина Кобзаря

У поданих нижче розвідках представлено аналіз приватної коре-
спонденції Кобзаря, дано детальні, найрізноманітніші відомості про
його особисте життя, оточення. Підкреслено, що листування Т. Шев-
ченка *«займає вагоме місце в українській епістолярній культурі за
об'ємом, за масштабами хронологічного охоплення, за важливістю
проблем, які там порушуються, а також за своїми художніми особли-
востями»*¹.

Приділено увагу і першим публікаціям епістолярної спадщини
Т. Шевченка після його смерті.

113. ГУЗЄВА О. Епістолярна спадщина Т. Шевченка як віддзерка-
лення його долі / О. Гузева // Творчість Тараса Шевченка в контексті
доби : матеріали VII Регіон. студент. наук.-практ. конф., 12 берез.
2013 р., м. Луганськ / ДЗ «Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка». –
Луганськ, 2013. – С. 79–83. – Бібліогр.: с. 83.

114. ЖУРАВЛЬОВА Н. «Нехай вам Бог помагає на все добре» :
(епістолярій Т. Г. Шевченка як відображення нац. рис укр. ввічли-
вості) / Наталія Журавльова ; МАЗОХА Г. Епістолярій Т. Шевченка
в контексті української епістолографії першої половини XIX ст. /
Галина Мазоха // Тарас Шевченко і народна культура : зб. пр.
Міжнар. (35-ої) наук. Шевченк. конф., 20–22 квіт. 2004 р. : 190-річчю
з дня народж. Т. Г. Шевченка присвяч. : у 2 кн. / Ін-т л-ри ім. Т. Г. Ше-
вченка НАН України, Черкас. нац. ун-т ім. Б. Хмельницького [та ін.]. –
Черкаси, 2004. – Кн. 2. – С. 100–107, 108–116. – Бібліогр.: с. 107,
115–116. – ISBN 966-8756-18-5 (повне зібр.). – ISBN 966-8756-21-5
(кн. 2).

115. КОЦЮБИНСЬКА М. Шевченкові листи / Михайлина Коцю-
бинська // Сл. і час. – 2008. – № 7. – С. 15–23. – Бібліогр.: с. 23.

¹Мазоха Г. Епістолярій Т. Шевченка в контексті української епістолографії першої
половини XIX ст. // Тарас Шевченко і народна культура : зб. пр. Міжнар. (35-ої) наук.
Шевченк. конф., 20–22 квіт. 2004 р. : у 2 кн. – Черкаси, 2004. – Кн. 2. – С. 109.

Україна, її історія у творчості Кобзаря

Спираючись на національний ґрунт, традиції, звичаї, історичні реалії, усну народну творчість, Т. Шевченко звертався у своїй творчості до героїчної й драматичної минувшини України, національно-визвольної боротьби українського народу, історичних постатей. У своїх творах, таких як «Гайдамаки», «Іван Підкова», «Тарасова ніч», «Іржавець», «Кавказ», «Сон» «Розрита могила», «Чигрине, Чигрине...», «Великий льох», «Назар Стодоля» та ін., Кобзар *«передав нащадкам частинку правдивої історії, у якій присутній перст Божий»*¹. Ця тема – у центрі уваги публікацій, представлених нижче.

116. ВІДОНЯК Н. О. «Гайдамаки» знайшлися : (про віднайдений автограф Т. Г. Шевченка) / Н. О. Відоняк // «Боже милий! Як хочеться жити...» / Н. О. Відоняк. – К., 2013. – С. 18–27. – Бібліогр.: с. 27. – ISBN 978-966-06-0643-2.

117. ВІДОНЯК Н. О. Образ Петра Дорошенка в поемі Т. Г. Шевченка «Заступила чорна хмара...» / Н. О. Відоняк // «Боже милий! Як хочеться жити...» / Н. О. Відоняк. – К., 2013. – С. 12–17. – Бібліогр.: с. 17. – ISBN 978-966-06-0643-2.

118. ВІДОНЯК Н. О. Семен Палій у фольклорі й у поемі Тараса Шевченка «Чернець» / Н. О. Відоняк // «Боже милий! Як хочеться жити...» / Н. О. Відоняк. – К., 2013. – С. 45–55. – Бібліогр.: с. 55. – ISBN 978-966-06-0643-2.

119. ГОНЧАРУК П. Т. Г. Шевченко про українське селянство середини ХІХ ст. : (до 195-річчя від дня народж.) / Петро Гончарук // Київ. старовина. – 2009. – № 3. – С. 3–22. – Бібліогр.: с. 22.

120. ЗВОЛЬСЬКИЙ В. Минуте українського народу та його значення у поетичній творчості Тараса Шевченка / Василь Звольський // Сучасність. – 2006. – № 3. – С. 66–91. – Бібліогр.: с. 90–91.

121. ОРОБЧЕНКО Н. Історичні сюжети у творчості Тараса Шевченка. (Смерть Мазепи) / Наталя Оробченко // Сучасність. – 2007. – № 3. – С. 136–141. – Бібліогр.: с. 141.

122. ПРАЦЬОВИТИЙ В. Драма «Назар Стодоля» Тараса Шевченка – феноменальне явище української культури / Володимир Працьовитий // Наук. зап. Сер. «Літературознавство» / Терноп. нац. пед. ін-т ім. В. Гнатюка. – Тернопіль, 2013. – № 37. – С. 77–97. – Бібліогр.: с. 96–97.

123. СНИГАРЕНКО Є. О. Фольклорна основа історичних поем Т. Шевченка / Є. О. Снігаренко // Вісн. Запоріж. нац. ун-ту. Сер. «Філологічні науки». – Запоріжжя, 2010. – Вип. 2. – С. 301–307. – Бібліогр.: с. 307.

¹Звольський В. Минуте українського народу та його значення у поетичній творчості Тараса Шевченка // Сучасність. – 2006. – № 3. – С. 90.

124. ТАРАС Шевченко про Мазепу // Мазепа, гетьман український: у поетичних образах корифеїв української літератури від Шевченка до Сосюри : [ювіл. зб.] / Клуб укр. інтелігенції ім. Б. Лепкого ; ідея, пошук. роботи, упорядкув., опрацюв., післямова, худож. оформ. У. Скальської. – Дрогобич, 2007. – С. 45–59 : іл. – Присвячується 320-річчю від обрання Івана Мазепи гетьманом України. – ISBN 978-966-538-187-1.

125. ТАРАСОВА М. О. Романтична історична візія України Тараса Шевченка / М. О. Тарасова // Вісн. Запоріж. нац. ун-ту. Сер. «Філологічні науки». – Запоріжжя, 2008. – Вип. 2. – С. 208–216. – Бібліогр.: с. 216.

126. ТРЕМБІЦЬКИЙ А. А. Тарас Шевченко про Богдана Хмельницького / А. А. Трембіцький // Козацтво в історії України : (до 360-річчя битви під Батогом) : XXIV Вінниц. Всеукр. наук. іст.-краєзн. конф., 1–2 черв. 2012 р. / Вінниц. держ. пед. ін-т ім. М. Коцюбинського [та ін.]. – Вінниця, 2012. – С. 340–346. – Бібліогр.: с. 345–346. – ISBN 966-7051-20-4.

127. ЦВІЛЮК С. А. Історична мудрість Великого Кобзаря : історизм і соц.-політ. вимір епіч. творів Т. Шевченка / С. А. Цвілюк. – Одеса : Маяк, 2008. – 312 с. – Бібліогр.: с. 306–309. – ISBN 978-966-587-164-4.

128. ЯБЛОНСЬКА О. «Гайдамаки» Т. Шевченка : внутр. свобода, нац. історія, християн. традиція / Ольга Яблонська // Тарас Шевченко і народна культура : зб. пр. Міжнар. (35-ої) наук. Шевченк. конф., 20–22 квіт. 2004 р. : 190-річчю з дня народж. Т. Г. Шевченка присвяч. : у 2 кн. / Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка НАН України, Черкас. нац. ун-т ім. Б. Хмельницького [та ін.]. – Черкаси, 2004. – Кн. 2. – С. 13–20. – Бібліогр.: с. 19–20. – ISBN 966-8756-18-5 (повне збір.). – ISBN 966-8756-21-5 (кн. 2).

Т. Шевченко і кобзарство

Статті, що пропонуються нижче, об'єднує образ кобзаря у творчості Т. Шевченка. Зазначено, що він підхопив велику спадщину кобзарської творчості, яку наповнив поглибленим змістом, всеосяжною образністю та геніальним поетичним словом. Тому й свою першу збірку назвав «Кобзар».

Ідеться і про створення кобзарями мелодій на вірші поета вже після його смерті.

129. БЕЛОУС А. Феномен кобзарства у творчості Шевченка / А. Белоус // Творчість Тараса Шевченка в контексті доби : матеріали VII Регіон. студент. наук.-практ. конф., 12 берез. 2013 р., м. Луганськ / ДЗ «Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка». – Луганськ, 2013. – С. 9–11. – Бібліогр.: с. 10–11.

130. ВАВРИК О. Безсмертний Кобзар Дармограй / Оксана Ваврик // Художня культура : актуал. пробл. : наук. вісн. / Акад. мистец.

України, Ін-т пробл. сучас. мистец. – К., 2006. – Вип. 3. – С. 561–564. – Бібліогр.: с. 564.

131. ДУБАС О. Т. Г. Шевченко і кобзарське мистецтво / Оксана Дубас // Мистецтвозн. зап. : зб. наук. пр. / Держ. акад. кер. кадрів культури і мистец. – К., 2004. – Вип. 5/6. – С. 130–133. – Бібліогр.: с. 133.

132. КРАВЧУК О. Автентичне кобзарство і образ кобзаря в поезії Тараса Шевченка / О. Кравчук // Тарас Шевченко і народна культура : зб. пр. Міжнар. (35-ої) наук. Шевченк. конф., 20–22 квіт. 2004 р. : 190-річчю з дня народж. Т. Г. Шевченка присвяч. : у 2 кн. / Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка НАН України, Черкас. нац. ун-т ім. Б. Хмельницького [та ін.]. – Черкаси, 2004. – Кн. 1. – С. 87–93. – Бібліогр.: с. 93. – ISBN 966-8756-18-5 (повне зібр.). – ISBN 966-8756-19-3 (кн. 1).

133. МОВЧАН П. До Кобзаря прямолиць / Павло Мовчан // Шевченкіана / упоряд.: Л. Голота, Є. Букет. – К., 2011. – С. 3–10. – ISBN 978-966-2669-05-3.

134. СОШНІКОВ А. О. «Кобзарство» Тараса Шевченка як поезія українського націоналістичного руху / А. О. Сошніков // Український націоналізм як соціокультурна міфотворчість : монографія / А. О. Сошніков. – Х., 2013. – С. 125–135. – ISBN 978-966-372-475-1.

135. ТАРАС Шевченко та кобзарство : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 14–16 квіт. 2010 р., м. Львів, Україна / Міжнар. ін-т освіти, культури та зв'язків з діаспорою Нац. ун-ту «Львів. політехніка» [та ін.]. – Львів, 2010. – 190 с. – Зі змісту: Шаленко Т. Шевченко і кобзарство та їх роль у процесах державотворення : етнонац. та культурол. аспект. – С. 10–14. – Бібліогр.: с. 13–14 ; Сверстюк Є. Кобзар Перебендя. – С. 14–17 ; Скоць А. Кобзар у «Кобзарі» Тараса Шевченка. – С. 19–28. – Бібліогр.: с. 28 ; Чернопиский М. Козацький дух у «Кобзарі» Тараса Шевченка. – С. 28–34. – Бібліогр.: с. 34 ; Овсійчук В. Кобзарство і Т. Г. Шевченко. – С. 35–36. – ISBN 978-617-607-029-0.

136. ФЕДУРУК О. Стаття Володимира Міяковського про генезу Шевченкового псевдоніма «Кобзар Дармограй» / Олесь Федорук // Сл. і час. – 2013. – № 1. – С. 42–45. – Бібліогр.: с. 45.

Видання «Кобзаря»

У представлених матеріалах ідеться про видання книги, яку Т. Шевченко створив для свого народу і написав мовою цього народу, книги, яку народ український поставив на першому місці серед успадкованих у минулому національних духовних скарбів. Аналізуються як прижиттєві, так і посмертні видання «Кобзаря».

137. БІЛЕЦЬКИЙ Л. Кілька основних моментів у редагуванні «Кобзаря» 1952 року / Леонід Білецький ; [МІЯКОВСЬКИЙ В.] Третій

том «Кобзаря» за редакцією д-ра Леоніда Білецького / [В. Міяковський] ; ПОРСЬКИЙ В. Четвертий том «Кобзаря» за редакцією Л. Білецького / В. Порський // Хроніка–2000 : укр. культурол. альм. / авт. проекту: А. В. Толстоухов, Л. В. Губерський. – К., 2011. – Вип. 4 (86), ч. 2 : Зарубіжне шевченкознавство : (з матеріалів УВАН). – С. 70–71, 119, 210–213. – ISBN 978-966-579-271-0. – ISBN 978-966-7015-53-4.

138. БОНДАР Л. Естетичний та політичний феномен Шевченкового «Кобзаря» 1840 року : долання стереотипів / Лариса Бондар // Тарас Шевченко і народна культура : зб. пр. Міжнар. (35-ої) наук. Шевченк. конф., 20–22 квіт. 2004 р. : 190-річчю з дня народж. Т. Г. Шевченка присвяч. : у 2 кн. / Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка НАН України, Черкас. нац. ун-т ім. Б. Хмельницького [та ін.]. – Черкаси, 2004. – Кн. 1. – С. 182–190. – Бібліогр.: с. 190. – ISBN 966-8756-18-5 (повне зібр.). – ISBN 966-8756-19-3 (кн. 1).

139. ГАЛЬЧЕНКО С. Книга українського народу / Сергей Гальченко // Скарби літературних архівів / Сергій Гальченко ; під ред. М. Г. Жулинського. – К., 2012. – С. 24–45. – ISBN 978-966-2459-14-2.

140. ГАЛЬЧЕНКО С. «Кожне видання “Кобзаря” – це крок уперед» : попереду – 200-річчя з дня народж. Т. Г. Шевченка / Сергій Гальченко ; розмову вів Євген Букет // Шевченкіана / упоряд.: Л. Голота, Є. Букет. – К., 2011. – С. 171–179. – ISBN 978-966-2669-05-3.

141. ГАРАНІН В. М. Реве та стогне Дніпр широкий : екскурс по сторінках «Кобзаря» / В. М. Гаранін. – Одеса : Астропринт, 2009. – 411 с. – ISBN 978-966-190-237-3.

142. ГРЕЧИШКІНА Т. Перше видання збірки «Кобзар» Т. Г. Шевченка у критичному дискурсі / Т. Гречишкіна // Творчість Тараса Шевченка в контексті доби : матеріали VII Регіон. студент. наук.-практ. конф., 12 берез. 2013 р., м. Луганськ / ДЗ «Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка». – Луганськ, 2013. – С. 28–32. – Бібліогр.: с. 32.

143. ДОМАНИЦЬКИЙ В. Критичний розслід над текстом «Кобзаря» Шевченка / Василь Доманицький ; упоряд. та авт. післямови В. Т. Поліщук. – Репринт. відтворення вид. 1907 р. – Черкаси : Вертикаль, 2008. – 384 с. – ISBN 978-966-8438-90-5.

144. ДОРОШЕНКО В. Рукописний ілюстрований «Кобзар» 1844 року / Володимир Дорошенко // Хроніка–2000 : укр. культурол. альм. / авт. проекту: А. В. Толстоухов, Л. В. Губерський. – К., 2011. – Вип. 4 (86), ч. 2 : Зарубіжне шевченкознавство : (з матеріалів УВАН). – С. 179–182. – ISBN 978-966-579-271-0. – ISBN 978-966-7015-53-4.

145. ЗЛЕНКО Г. З друкарні Єгора Фішера : [про історію першого вид. «Кобзаря» (1840)] / Григорій Зленко // Відсвіти Тараса Шевченка :

розповіді про пошуки і знахідки / Григорій Зленко. – Одеса, 2009. – С. 11–17. – ISBN 978-966-190-271-7.

146. МАРЦІНКОВСЬКИЙ І. Невідомий список заборонених поезій Тараса Шевченка : [про копію рукопис. зб. поезій Т. Шевченка, яка зберігається в Миколаїв. об-ні «Просвіта» ім. Т. Шевченка] / Ігор Марцінковський // Шевченкіана / упоряд.: Л. Голота, Є. Букет. – К., 2011. – С. 160–163. – ISBN 978-966-2669-05-3.

147. МІЯКОВСЬКИЙ В. Шевченківська виставка 1966 р. в УВАН : [зокрема, про «Кобзар» 1867 р.] / Володимир Міяковський // Хроніка–2000 : укр. культурол. альм. / Фонд сприяння розвитку мистецтв, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка НАН України, УВАН у США; авт. проекту: А. В. Толстоухов, Л. В. Губерський. – Вип. 3 (85), ч. 1 : Зарубіжне шевченкознавство : (з матеріалів УВАН). – К., 2011. – С. 288–294. – ISBN 978-966-579-271-0. – ISBN 978-966-7015-52-7.

148. МІЯКОВСЬКИЙ В. Унікальний «Кобзар» 1860 року з власноручними поправками Шевченка / В. М. // Хроніка–2000 : укр. культурол. альм. / авт. проекту: А. В. Толстоухов, Л. В. Губерський. – К., 2011. – Вип. 4 (86), ч. 2 : Зарубіжне шевченкознавство : (з матеріалів УВАН). – С. 401–412 : фотоіл. – ISBN 978-966-579-271-0. – ISBN 978-966-7015-53-4.

149. МУШИНКА М. Празьке видання «Кобзаря» Т. Г. Шевченка 1941 року і його відтворення 2006 року в Україні / Микола Мушинка // Тарас Шевченко та кобзарство : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 14–16 квіт. 2010 р., м. Львів, Україна / Міжнар. ін-т освіти, культури та зв'язків з діаспорою Нац. ун-ту «Львів. політехніка» [та ін.]. – Львів, 2010. – С. 75–81. – Бібліогр.: с. 80–81. – ISBN 978-617-607-029-0.

150. НАДТОЧІЙ О. Закордонні видання «Кобзаря» Тараса Шевченка / Олена Надточій // Друкарство. – 2005. – № 2 (61). – С. 63–65 : іл. – Бібліогр.: с. 65.

151. НАЄНКО М. Славний борець за долю рідного краю : [зокрема, про ювіл. вид. «Кобзаря» (1907)] / Михайло Наєнко // Дивосвіт. – 2008. – № 3. – С. 20–23 : портр.

152. ПАВЛИЧКО Д. Новий завіт українського народу : [передм. до кн.: Шевченко Т. Кобзар. – К., 1990] / Дмитро Павличко // Літературознавство. Критика : у 2 т. / Дмитро Павличко. – К., 2007. – Т. 1 : Українська література. – С. 83–85. – ISBN 978-966-500-283-3.

153. ПЕТРОВ В. Тарас Шевченко як поет нації : [про зб. «Кобзар», поему «Гайдамаки», про участь Т. Шевченка в Кирило-Мефодіївському братстві] / Віктор Петров // Хроніка–2000 : укр. культурол. альм. / авт. проекту: А. В. Толстоухов, Л. В. Губерський. – К., 2011. – Вип. 3 (85), ч. 1 : Зарубіжне шевченкознавство : (з матеріалів УВАН). – С. 43–61. – ISBN 978-966-579-271-0. – ISBN 978-966-7015-52-7.

154. ПОРТЯНКО В. На фронті воювало Шевченкове слово : [про фототип. вид. «Кобзаря» (1942), що вийшло друком у Києві 2010 р.] / Володимир Портянко // Віче. – 2010. – № 7. – С. 66 : іл.

155. ПОРТЯНКО В. «Кобзарі»-фронтовики [видані в 1942-му, 1943-му, 1944 р.] / Володимир Портянко // Віче. – 2010. – № 9. – С. 34 : іл.

156. РУДНИЦЬКИЙ Я. Деяко про українські видавництва на чужині й еміграційні видання Шевченкового «Кобзаря» / Ярослав Рудницький // Хроніка-2000 : укр. культурол. альм. / авт. проекту: А. В. Толстоухов, Л. В. Губерський. – Вип. 3 (85), ч. 1 : Зарубіжне шевченкознавство : (з матеріалів УВАН). – К., 2011. – С. 205–209. – ISBN 978-966-579-271-0. – ISBN 978-966-7015-52-7.

157. ТОВКАЙЛО Р. Книга книг, або Таємниця Шевченкового «Кобзаря» : до 200-річчя від дня народж. Т. Г. Шевченка / Римма Товкайло. – Переяслав-Хмельницький : [Карпук С. В.], 2008. – 126 с. : іл., [3] арк. фотогр.

158. ХОРОШЕВСКИЙ А. «Кобзарь» Шевченко / Андрей Хорошевский // 100 знаменитых символов Украины / Андрей Хорошевский. – Х., 2008. – С. 328–331. – (Серия «100 знаменитых»). – ISBN 978-966-03-4437-2.

159. ЧАБАН М. Ювілейне видання Кобзаря : [«Повний збірник творів Т. Г. Шевченка» під ред. Д. Дорошенка (1914, Катеринослав)] / Микола Чабан // Шевченкіана Придніпров'я : ст., нариси, поезія, проза, есеї, інтерв'ю / упоряд.: Л. Степовичка, М. Чабан. – Д. : АРТ-ПРЕС, 2008. – С. 83–84 : фотоіл. – ISBN 978-966-348-146-3.

160. ШИЛЕНКО Ю. Прижиттєві видання творів Тараса Шевченка / Юлія Шиленко // Друкарство. – 2004. – № 6 (69). – С. 83–88 : іл. ; 2005. – № 1 (70). – С. 71–75 : іл. – Бібліогр.: с. 75.

161. ШИЛЕНКО Ю. Списки Шевченкових творів / Юлія Шиленко // Дивослово. – 2006. – № 3. – С. 62–64. – Бібліогр.: с. 64.

162. ШУЛЬЖЕНКО С. «Кобзар» Тараса Шевченка у фондах Книжкової палати України / Світлана Шульженко // Вісн. Книжк. палати. – 2010. – № 12. – С. 29–30 : табл. – Бібліогр.: с. 30.

163. ЩЕРБИНА В. З. «Кобзар» – Євангеліє українців / В. З. Щербина. – Кам'янець-Подільський : Абетка, 2007. – 463 с. : іл. – ISBN 966-6820-250-4.

Повісті російською мовою

Повісті Т. Шевченка, написані російською мовою, – важлива частина художнього світу митця.

У представлених нижче статтях ідеться про історію задуму і створення повістей, що повніше розкриває процес духовного зростання та естетичних пошуків Кобзаря.

164. ВІДОНЯК Н. О. Прототипи російських повістей Тараса Шевченка / Н. О. Відоняк // «Боже милий! Як хочеться жити...» / Н. О. Відоняк. – К., 2013. – С. 99–116. – Бібліогр.: с. 115–116. – ISBN 978-966-06-0643-2.

165. КИРИЛЮК З. Російські повісті Т. Шевченка : (до історії створення) / Зінаїда Кирилюк // Сл. і час. – 2008. – № 3. – С. 25–32. – Бібліогр.: с. 32.

166. КОВАЛЬОВА А. Просвітительські ідеї в російськомовних творах Тараса Шевченка / А. Ковальова ; МАНДРИКА А. Характерні особливості російськомовної прози Т. Шевченка / А. Мандрика // Творчість Тараса Шевченка в контексті доби : матеріали VII Регіон. студент. наук.-практ. конф., 12 берез. 2013 р., м. Луганськ / ДЗ «Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка». – Луганськ, 2013. – С. 40–45, 51–53.

167. ЗАРВА В. Просвітницькі тенденції в російських повістях Т. Шевченка / Вікторія Зарва // Тарас Шевченко і народна культура : зб. пр. Міжнар. (35-ої) наук. Шевченк. конф., 20–22 квіт. 2004 р. : 190-річчю з дня народж. Т. Г. Шевченка присвяч. : у 2 кн. / Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка НАН України, Черкас. нац. ун-т ім. Б. Хмельницького [та ін.]. – Черкаси, 2004. – Кн. 2. – С. 87–93. – Бібліогр.: с. 93. – ISBN 966-8756-18-5 (повне зібр.). – ISBN 966-8756-21-5 (кн. 2).

«Щоденник»

У статтях підрозділу розповідається про «Щоденник» Т. Шевченка як самобутнє явище української літератури, що допомагає глибше збагнути внутрішній світ митця, відчуті стан його душі.

168. ДОРОШЕНКО В. Сторіччя Шевченкового «Щоденника» / Володимир Дорошенко // Хроніка–2000 : укр. культурол. альм. / авт. проекту: А. В. Толстоухов, Л. В. Губерський. – К., 2011. – Вип. 4 (86), ч. 2 : Зарубіжне шевченкознавство : (з матеріалів УВАН). – С. 243–254. – ISBN 978-966-579-271-0. – ISBN 978-966-7015-53-4.

Про видання Шевченкового «Щоденника» в кінці XIX ст. і в 20–30-х рр. XX ст. в Україні та за кордоном.

169. ДУДКО В. Хто підготував першу публікацію щоденника Тараса Шевченка? / Віктор Дудко // Сіверян. літопис. – 2010. – № 2/3. – С. 174–184.

Статтю присвячено історії публікації «Щоденника» Т. Шевченка в журналі «Основа» (1861–1862). Проаналізувавши велику кількість друкованих і рукописних джерел, автор зробив висновок, що до друку щоденник підготував редактор журналу В. Білозерський, а не художник Л. Жемчужников, як досі вважали.

«Букварь южнорусский»

Подано матеріали, в яких ідеться про створення, видання та розповсюдження пам'ятки педагогічної думки України, одного з перших підручників національної школи – «Букваря южнорусского».

170. ГОЯН Я. «Воскресни, мамо!». Доля Тарасового «Букваря» : літ. есе / Ярема Гоян. – К. : Веселка, 2006. – 191 с. – ISBN 966-01-0364-6.

171. КОРОВИЦЬКИЙ І. Шевченків «Буквар» (1861) / Іван Коровицький // Хроніка-2000 : укр. культурол. альм. / авт. проекту: А. В. Толстоухов, Л. В. Губерський. – К., 2011. – Вип. 4 (86), ч. 2 : Зарубіжне шевченкознавство : (з матеріалів УВАН). – С. 387–400. – Бібліогр.: с. 400. – ISBN 978-966-579-271-0. – ISBN 978-966-7015-53-4.

172. ХОМЕНКО О. Шевченків «Буквар» як українознавча модель державного стандарту освіти / Олександр Хоменко // Українознавство. – 2009. – № 4. – С. 177–182 : іл. – Бібліогр.: с. 182.

173. ЯРЕМЕНКО В. «Добрі жнива колись-то будуть...» : (християн. наповненість Шевченк. «Букваря») / Василь Яременко // Сл. і час. – 2004. – № 4. – С. 42–49. – Бібліогр. в прим.

Радимо також

174. БОРОНЬ О. Поема Тараса Шевченка «Гамалія» в оцінці російської критики (1844 рік) / Олександр Боронь ; САБЛІНА С. Особливості правопису збірок поезій Т. Г. Шевченка «Мала книжка» та «Більша книжка» / Світлана Сабліна // Тарас Шевченко і сьогодні : матеріали Другої Всеукр. наук.-практ. конф., 6–7 квіт. 2012 р. / Всекрим. Т-во «Просвіта» ім. Т. Шевченка [та ін.]. – Сімф., 2012. – С. 58–62, 211–219. – Бібліогр. в кінці ст. – ISBN 978-966-174-175-0.

175. БУРОВА А. Публікація творів Тараса Шевченка в журналі «Основа» / Аліна Бурова ; ЛАПТЄВА А. Із піснею крізь життя : [про роль і місце народ. пісень у поезії Т. Шевченка] / Альона Лаптева // Творчість Тараса Шевченка в контексті доби : матеріали VII Регіон. студент. наук.-практ. конф., 12 берез. 2013 р., м. Луганськ / ДЗ «Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка». – Луганськ, 2013. – С. 22–25, 90–92. – Бібліогр. в кінці ст.

176. МАЛЕЧА Н. М. Словничок Шевченкової мови / Н. М. Малеча (Нестор Літописець). – 2-е вид., допов. – Миколаїв : Шамрай П. М., 2013. – 98 с. : іл. – ISBN 978-617-680-007-1.

* * *

177. ВІДОНЯК Н. О. Тарас Шевченко і Пантелеймон Куліш як засновники журналу «Основа» ; «Україна-мати обох нас родила» : (П. Куліш про Т. Шевченка на сторінках часопису «Основа») /

Н. О. Відоняк // «Боже милий! Як хочеться жити...» / Н. О. Відоняк. – К., 2013. – С. 6–11, 68–79. – Бібліогр. в кінці ст. – ISBN 978-966-06-0643-2.

178. ВОЙТЕНКО В. У нас нема зерна неправди за собою : [Україна, українство, укр. мова у творчості Т. Шевченка і М. Гоголя.] / Володимир Войтенко // Шевченкіана / упоряд.: Л. Голота, Є. Букет. – К., 2011. – С. 23–35. – ISBN 978-966-2669-05-3.

179. ГНАТЮК М. Діалог між епохами : Шевченко і Франко / Михайло Гнатюк // Дзвін. – 2007. – Чис. 3. – С. 112–119. – Бібліогр.: с. 119.

180. КАРСКИЙ А. А. Рукопись из архива О. М. Бодянского : (к истории обнаружения Е. Ф. Карским [проф. Императ. Варшав. ун-ту] первого варианта «Наймычки» Т. Г. Шевченко) / А. А. Карский // Література та культура Полісся / Ніжин. держ. ун-т ім. М. Гоголя. – Ніжин, 2007. – Вип. 40 : Філологія. історія та культура Полісся на перетині думок. – С. 35–38. – Бібліогр.: с. 38.

181. СТАРОВОЙТЕНКО І. Повний «Кобзар» Т. Шевченка (1907–1908) у листуванні П. Стебницького з Є. Чикаленком / Інна Старовойтенко // Сл. і час. – 2008. – № 3. – С. 17–25. – Бібліогр.: с. 25.

* * *

182. БОЙКО С. Творці маловідомого рукописного «Кобзаря» : [Я. де Бальмен і М. Башилов] / Світлана Бойко // Уклін Кобзареві : альманах / Упр. культури Черкас. облдержадмін. ; [упоряд. Т. Федорова]. – [Черкаси, 2011]. – С. 30–31.

183. КОВАЛЕНКО А. «Кобзарь» Тараса Шевченко и его первые иллюстраторы / Анатолий Коваленко // Персонал. – 2013. – № 1 – С. 94–100 : ил.

184. КУРДЮК М. Забута Линовиця : [про пам'ятку сад. мистецтва «Линовицький парк ім. Т. Г. Шевченка» – колишню садибу родини де Бальменів у с. Линовиця] / Михайло Курдюк // Чумац. шлях. – 2007. – № 5. – С. 19–22 : фотогр.

185. ПАЛІЙ А. Яків де-Бальмен : (іст. нарис) / Анатолий Палій // Чумац. шлях. – 2008. – № 5. – С. 16–17.

Про малярську спадщину Т. Шевченка

Загальні праці

Пропонується перелік мистецтвознавчих розвідок, в яких ідеться про шлях, який подолав Т. Шевченко від школи «*дяківських наук*» до рівня академіка живопису. Матеріали об'єднують те, що в них розкриваються особливості творчого процесу поета-художника, висвітлюється історія творення його картин і малюнків, уточнюється час і місце їх виконання.

Розглянуто окремі аспекти художньо-естетичної концепції художника Рембрандта, що виявилися в живописі Кобзаря.

Проаналізовано взаємозв'язок Шевченка-офортиста і Шевченка-поета.

186. АНТОНОВИЧ Д. В. Шевченко-маляр / Д. В. Антонович ; вступ. сл. С. А. Гальченка ; післямова Т. Андрущенко. – К. : Україна, 2004. – 271 с : іл., [16] арк. вкл. – ISBN 966-524-145-1.

187. ВЕЧЕРСЬКИЙ В. Тарас Шевченко й усвідомлення національної архітектурної традиції / Віктор Вечерський // Укр. культура. – 2013. – № 8. – С. 10–19 : іл., фотогр. – Текст парал. укр., англ.

188. ГОРНЯТКЕВИЧ Д. Критерії в оцінці малярської спадщини Шевченка / Дам'ян Горняткевич // Хроніка–2000 : укр. культурол. альм. / авт. проекту: А. В. Толстоухов, Л. В. Губерський. – К., 2011. – Вип. 4 (86), ч. 2 : Зарубіжне шевченкознавство : (з матеріалів УВАН). – С. 255–267. – ISBN 978-966-579-271-0. – ISBN 978-966-7015-53-4.

189. ДИДА І. Українська архітектура і Тарас Шевченко / Ірина Дида // Екологічні основи традиційної української архітектури / Ірина Дида ; Нац. ун-т «Львів. політехніка». – Львів, 2009. – С. 261–271 : іл. – ISBN 978-966-553-847-9.

190. ДОСЛІДНИК на ниві Шевченкознавства : зб. наук. ст. М. І. Мацапури / упоряд. Т. М. Мацапура. – К. : Пульсари, 2011. – 268 с. : фотоіл. – Бібліогр.: с. 197–207, 214–218. – ISBN 987-966-2171-95-2.

191. ЖАБОРЮК А. До питання про творчий метод Шевченка-художника / Анатолій Жаборюк // Про літературу, малярство і українську національну ідею : (ст. й есе різних років) / Анатолій Жаборюк. – Одеса : Астропринт, 2008. – 168 с. – С. 129–135. – Бібліогр.: с. 135. – ISBN 978-966-190-004-1.

192. ЖАДЬКО В. «Я хочу рисовать нашу Україну...» / Віктор Жадько // Іду за Шевченком : від Києва до Канева / Віктор Жадько. – К., 2010. – С. 3–92 : іл. – ISBN 978-966-97118-0-9.

193. КУДЛЕЙ О. П. Мистецтво Рембрандта в прозі та живописі Тараса Шевченка / О. П. Кудлей // Наук. пр. Кам'янець-Поділ. держ. ун-ту. Сер. «Філологічні науки». – Кам'янець-Подільський, 2008. – Вип. 16, т. 2. – С. 93–100. – Бібліогр.: с. 99–100.

194. ЛЕПКИЙ Б. Шевченко про мистецтво / Богдан Лепкий // Вибр. твори : у 2 т. / Богдан Лепкий ; упорядкув. Н. Білик, Н. Гавдиди. – К., 2011. – Т. 2. – С. 424–440. – ISBN 978-966-8499-69-2 – ISBN 978-966-2164-25-1 (т. II).

195. ЛИТВИН Ю. Шевченко-офортист : манера граф. творчості Кобзаря виразно перегукується з його поет. стилем / Юлія Литвин // Українознавство. – 2006. – № 2. – С. 226–230.

196. МАКАРОВ Ю. Інший Шевченко : [новаторство Шевченка-худож.] / Юрій Макаров // Укр. культура. – 2013. – № 8. – С. 22–29. – Бібліогр.: с. 28–29. – Текст парал. укр., англ.

197. МОЛЧАНОВА Р. С. Т. Г. Шевченко – художник / Р. С. Молчанова // Люди і долі : (новели, притчі, образки, казки, спогади, ст.) / Р. С. Молчанова. – Хмельницький, 2004. – С. 39–50. – ISBN 966-8451-34-1.

198. НАУМОВА Н. Тарас Шевченко – академік гравюри / Надія Наумова // Наук. світ. – 2010. – № 12. – С. 20–23 : іл. ; 2011. – № 1. – С. 18–20 : іл.

199. ОВЧІННИКОВ В. Графічна творчість Т. Г. Шевченка / Володимир Овчінников // Історія книги : становлення сучас. книгодрукар. мистецтва : [навч. посіб. для студ.] / Володимир Овчінников. – Львів, 2010. – С. 254–265 : іл. – ISBN 978-966-322-205-9.

200. РИБАЛКО О. Живописні візії Кобзаря / Олег Рибалко // Творчість Тараса Шевченка в контексті доби : матеріали VII Регіон. студент. наук.-практ. конф., 12 берез. 2013 р., м. Луганськ / ДЗ «Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка». – Луганськ, 2013. – С. 103–108. – Бібліогр.: с. 107–108.

201. СИЛИН О. З моєї «Шевченкіани» : збірка / Олесь Силин. – К. : Вид-во ім. О. Теліги, 2007. – 191 с. : іл., портр.– Зі змісту: Дякові науки Тараса Шевченка. – С. 8–9 ; Хто ж визволяв Тараса Шевченка з кріпацтва? – С. 10–13 ; Славетний син України. – С. 14–21 ; Геніальний творець і оборонець культури. – С. 25–29 ; Український Рафаель. – С. 30–32 ; Арешт – у Києві, каземат – у Петербурзі. – С. 69–70 ; Для прийдешніх поколінь. – С. 71–75 ; Творець і борець до останнього подиху. – С. 83–86 ; Кобзар чи й академік?! – С. 103–108. – ISBN 978-966-7601-98-0.

202. СКИБА М. Тарас Шевченко. Твори періоду навчання у Санкт-Петербурзькій академії мистецтв / Микола Скиба // Образотв. мистец. – 2006. – № 2. – С. 12–14 : іл.

203. ТКАЧ А. «Український Рембрандт» : матеріали до вивч. худож. спадщини Т. Шевченка / Алла Ткач // Дивослово. – 2011. – № 3. – С. 17–24. – Бібліогр.: с. 24.

204. ЮР М. Живопис Тараса Шевченка : худож.-стиліст. аналіз / Марина Юр // Актуальні проблеми мистецької практики і мистецтвознавчої науки : мистец. обрії'2012 / Нац. акад. мистецтв України, Ін-т пробл. сучас. мистец. – К., 2012. – Вип. 4 (14–15). – С. 86–91. – Бібліогр.: с. 91.

205. ЯЦЮК В. Віч-на-віч із Шевченком : іконографія 1838–1861 рр. / Володимир Яцюк. – К. : Балтія-Друк, 2004. – 112 с. : іл, портр. – Бібліогр.: с. 111. – ISBN 966-96238-7.

206. ЯЦЮК В. М. Малярство і графіка Тараса Шевченка : спостереження, інтерпретації / В. М. Яцюк. – К. : Рада, 2003. – 367 с. : іл. – Бібліогр.: с. 358–359. – ISBN 966-70-87-52-2.

207. ЯЦЮК В. М. Про назви і зміст деяких творів Шевченкової графіки ; Мистецька спадщина Шевченка в робочому зошиті «Шевченківської енциклопедії» / В. М. Яцюк // Відкритий архів : щорічник матеріалів та дослідж. з історії модер. укр. культури / упорядкув. та наук. ред. С. Захаркіна. – К., 2004. – С. 577–592. – ISBN 966–7679–57–8.

Окремі видання малярських творів

208. БОРОНЬ О. Альбом офортів Т. Шевченка «Мальовнича Україна» у відгуках російської преси 1844 року / Олександр Боронь // Сл. і час. – 2013. – № 6. – С. 19–27. – Бібліогр.: с. 26–27.

209. ВІДОНЯК Н. О «Живописная Украина» Тараса Шевченка / Н. О. Відоняк // «Боже милий! Як хочеться жити...» / Н. О. Відоняк. – К., 2013. – С. 56–63. – Бібліогр.: с. 63 – ISBN 978-966-06-0643-2.

Йдеться про видання «Живописная Украина», в якому Т. Шевченко відобразив яскраві сюжети з минувшини українського народу, народний побут, звичаї і фольклор, природу та історичні пам'ятки.

210. ГОРНЯТКЕВИЧ Д. Василь Мате : (в сторіччя з дня його народж.) / Дам'ян Горняткевич // Хроніка–2000 : укр. культурол. альм. / авт. проекту: А. В. Толстоухов, Л. В. Губерський. – К., 2011. – Вип. 4 (86), ч. 2 : Зарубіжне шевченкознавство : (з матеріалів УВАН). – С. 199–204, [1] арк. портр. – ISBN 978-966-7015-53-4.

У статті містяться відомості про альбом «Малюнки Тараса Шевченка», перша частина якого з'явилася в Петербурзі в 1911 р. в 50-і роковини смерті Кобзаря, друга – в 1914 р. з нагоди відзначення 100-річчя із дня народження поета. Зазначається, що участь у цьому виданні брали два визначні митці – О. Сластіон (Сластьон) і В. Мате.

211. [ГОРНЯТКЕВИЧ Д.] Новий альбом малярських творів Шевченка : (Шевченко-художник : альб. вибр. тв. – Держ. вид-во худож. л-ри. – К., 1954) / Д. Г. // Хроніка–2000 : укр. культурол. альм. / авт. проекту: А. В. Толстоухов, Л. В. Губерський. – К., 2011. – Вип. 4 (86), ч. 2 : Зарубіжне шевченкознавство : (з матеріалів УВАН). – С. 223–224. – ISBN 978-966-579-271-0. – ISBN 978-966-7015-53-4.

Стисло подано аналіз альбому з текстом українською та російською мовами. Зазначено, що в альбомі міститься коротка стаття про Шевченка-маляра; список зрепродукованих праць, що налічує 131 позицію, та самі репродукції, надруковані на окремих картках, а також коментарі до них. Відмічено позитивні й негативні риси видання.

212. ХОДАК І. Восьмий том Повного зібрання творів Тараса Шевченка : спроба реконструкції проекту (1923–1934) / Ірина Ходак // Студії мистецтвозн. / Ін-т мистецтвознав., фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України. – К., 2011. – Чис. 2 (34) : Архітектура. Образотворче та декоративно-вжиткове мистецтво. – С. 67–104 : фотогр. – Бібліогр.: с. 95–100, 103.

На основі літературних джерел і вперше введених у науковий обіг архівних матеріалів у 1920–1930-х рр. було здійснено спробу видати 8-й том Повного зібрання творів, присвячений пластичній спадщині Т. Шевченка. У написанні окремих його частин брали участь мистецтвознавці О. Новицький та Ф. Ернст. Проте робота розтяглася на 10 років, що було зумовлено не лише складністю поставленого завдання (репродукувати всі виявлені мистецькі твори Тараса Григоровича, подати до них коментарі), а й тогочасними соціально-політичними реаліями. У додатку до статті опубліковано вступну частину розвідки О. Новицького «Малярські твори Шевченка», що мала відкривати цей том.

Портрети та автопортрети

До жанру портрета Т. Шевченко звертався впродовж усього творчого життя. Перший із його збережених малюнків «Портрет батька», виконаний із пам'яті й уяви, орієнтовно датують 1829–1830 рр., останній, передсмертний, твір Шевченка – «Автопортрет 1861 року». У цьому межичассі було створено ще понад 150 портретів, поміж яких майже чверть – автопортрети поета-художника.

213. ЯЦЮК В. Дещо про стилістику Шевченкових портретів / Володимир Яцюк // Образотв. мистец. – 2006. – № 1. – С. 4–9 : фотоіл.

214. АНТОНОВИЧ Д. [Завваги до автопортрета Тараса Шевченка в 1845 р.] / Дмитро Антонович // Студії мистецтвозн. / Ін-т мистецтвознав., фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН Украї-

ни. – К., 2011. – Чис. 2 (34) : Архітектура. Образотворче та декоративно-вжиткове мистецтво. – С. 109–113, [1] арк. портр. – Бібліогр.: с. 111–112. – Портр. на с. 5.

215. ЗЛЕНКО Г. Автопортрет : [про один з автопортр., написаних на засланні] / Григорій Зленко // Відсвіти Тараса Шевченка : розповіді про пошуки і знахідки / Григорій Зленко. – Одеса, 2009. – С. 110–135. – ISBN 978-966-190-271-7.

216. ЮР М. Автопортрети Шевченка як літопис життя / Марина Юр // Шевченків світ : наук. щорічник / Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка НАН України, Черкас. наук. центр шевченкозн. дослідж. [та ін.]. – Черкаси, 2012. – Вип. 5 : До 200-річчя з дня народження Т. Г. Шевченка. – С. 23–36. – Бібліогр.: с. 35–36. – ISBN 978-966-493-266-7

217. ЯЦЮК В. Автопортрет 1860 року / Володимир Яцюк // Визвол. шлях. – 2004. – № 3. – С. 32.

218. ЯЦЮК В. М. Рукою власною : студії над автопортр. Т. Г. Шевченка / В. М. Яцюк. – [Б. м. : б. в.] – 22 с. : іл. – (Живописна Україна).

Радимо також

219. КАПЕЛЮХА А. Шевченко-художник / Анастасія Капелюха // Тарас Шевченко і сьогодні : матеріали Другої Всеукр. наук.-практ. конф., 6–7 квіт. 2012 р. / Всекрим. Т-во «Просвіта» ім. Т. Шевченка [та ін.]. – Сімф., 2012. – С. 314–320. – Бібліогр.: с. 320. – ISBN 978-966-174-175-0.

220. ШАРОВ І. Шевченко Тарас Григорович (1814–1861) : [біогр. довідка] / Ігор Шаров, Анатолій Толстоухов // Художники України : 100 видат. імен / Ігор Шаров, Анатолій Толстоухов. – К., 2007. – С. 428–438. – ISBN 966-505-134-2.

221. ШЕВЧЕНКО Тарас Григорович // Художники України : енцикл. довід. / авт.-упоряд. М. Г. Лабінський. – К., 2006. – Вип. 1. – С. 601–603. – ISBN 978-966-96839-3-9.

* * *

222. ВЕРИКІВСЬКА І. Із творчої лабораторії Шевченка-художника : дещо про ескізи / Ірина Вериківська // Тарас Шевченко і народна культура : зб. пр. Міжнар. (35-ої) наук. Шевченк. конф., 20–22 квіт. 2004 р. : 190-річчю з дня народж. Т. Г. Шевченка присвяч. : у 2 кн. / Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка НАН України, Черкас. нац. ун-т ім. Б. Хмельницького [та ін.]. – Черкаси, 2004. – Кн. 1. – С. 245–250. – Бібліогр.: с. 250. – ISBN 966-8756-18-5 (повне зібр.). – ISBN 966-8756-19-3 (кн. 1).

223. ГЕНЕРАЛЮК Л. Код образотворчого мистецтва у слові Шевченка : колористика / Леся Генералюк // Сл. і час. – 2013. – № 2 – С. 3–13. – Бібліогр.: с. 13.

224. ГЕНЕРАЛЮК Л. Чи ілюстрував Шевченко «Полтаву» Пушкіна? : (спостереження в руслі взаємодії літ. й образотв. мистец.) / Леся Генералюк // Образотв. мистец. – 2008. – № 1. – С. 54–57.

225. ГОРНЯТКЕВИЧ Д. Малярський цикл Шевченка «Притча про блудного сина» : [1856–1857] / Дам'ян Горняткевич // Хроніка–2000 : укр. культурол. альм. / авт. проекту: А. В. Толстоухов, Л. В. Губерський. – К., 2011. – Вип. 3 (85), ч. 1 : Зарубіжне шевченкознавство : (з матеріалів УВАН). – С. 167–183. – Бібліогр.: с. 183. – ISBN 978-966-579-271-0. – ISBN 978-966-7015-52-7.

226. МОЙСЕЇВ І. «Незбагненна божественна таємниця...»: філософія в мистецтві Т. Шевченка : лекції, студії / І. Мойсеїв – К., 2013. – 361 с. : іл. – ISBN 978-617-7107-07-0.

227. СУДАК В. Навколо ідентифікації малярських творів Шевченка / Валентина Судак // Тарас Шевченко і народна культура : зб. пр. Міжнар. (35-ої) наук. Шевченк. конф., 20–22 квіт. 2004 р. : 190-річчю з дня народж. Т. Г. Шевченка присвяч. : у 2 кн. / Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка НАН України, Черкас. нац. ун-т ім. Б. Хмельницького [та ін.]. – Черкаси, 2004. – Кн. 1. – С. 232–244. – Бібліогр.: с. 243–244. – ISBN 966-8756-18-5 (повне зібр.). – ISBN 966-8756-19-3 (кн. 1).

228. ФІЛАТОВ А. Як Шевченко закохався в «короля Ліра» : [Т. Шевченко і А. Олдрідж] / Антон Філатов // Укр. культура. – 2013. – № 8. – С. 30–31: іл. – Текст парал. укр., англ.

* * *

229. РИЖЕНКО А. Василь Штернберг і Тарас Шевченко : до 190-річчя від дня народж. художника [В. Штернберга] / Анатолій Риженко // Укр. культура. – 2008. – № 3. – С. 10–12 : іл. ; Чумац. шлях. – 2008. – № 3. – С. 26–28 ; Укр. культура. – 2008. – № 3. – С. 10–12.

230. СОЛОУХИН В. Іван Айвазовський та Тарас Шевченко – митці світового рівня : до 190 років від дня народж. І. К. Айвазовського / В. Солоухин // Левченко О. Постаті в культурі : (поза сторінками шкіл. підруч.) / Олександр Левченко. – Луганськ, 2010. – С. 96–109. – Бібліогр.: с. 109. – ISBN 978-617-509-089-3.

231. ЧИКАЛЕНКО Л. Деякі відомості про малюнки Шевченкового приятеля Михайла Сажина / Левко Чикаленко // Хроніка–2000 : укр. культурол. альм. / авт. проекту: А. В. Толстоухов, Л. В. Губерський. – К., 2011. – Вип. 4 (86), ч. 2 : Зарубіжне шевченкознавство : (з матеріалів УВАН). – С. 109–110. – ISBN 978-966-579-271-0. – ISBN 978-966-7015-53-4.

Див. також № 432, 1315.

Розділ 2

«Що мені на світі, сироті, робити?..»: дитячі та юнацькі роки Т. Шевченка

*Давно те минуло, як, мала дитина,
Сирота в ряднині, я колись блукав,
Без свити, без хліба, по тій Україні,
Де Залізник, Гонта з свяченим гуляв.*

Т. Шевченко¹

У «...хвилястому та зеленому кутку Звенигородського повіту є двоє сіл: Моринці і Кирилівка, яких до віку вічного не забуде український народ: доки житиме на світі українське слово, доки лунатиме українська пісня, доти Моринці і Кирилівка стоятимуть перед очима історії відродження українського письменства і національно-культурного життя нашого, бо ймення сих сіл навіки нероз'єднано зрослися з йменням генія українського слова Тараса Шевченка, що [став] на сторожі біля нашої національності»².

Року 1814, 9 березня (25 лютого за ст. ст.), у Моринцях, «...в хаті Григорія Шевченка, кріпака пана [Василя] Енгельгардта, блиснув у вікні єдиний на все село вогник: народилась нова панові кріпацька душа, а Україні – її великий співець – Тарас Шевченко»³.

Тут маленький Тарас прожив менше двох років. Дитинство і юність поета минули в сусідньому селі Кирилівка (Керелівка), яке поет назвав рідним. Із любов'ю Т. Шевченко згадував його в повісті «Княгиня»: «Село! О! сколько милых, очаровательных видений пробуждается в моем старом сердце при этом милом слове. Село! И вот стоит передо мною наша бедная, старая белая хата, с потемневшею соломенною крышею и черным дымарем, а около хаты на прычилку яблуня с краснобокими яблоками, а вокруг яблуня цветник, любимец моей незабвенной сестры, моей терпеливой, моей нежной няньки!»⁴.

Виростав майбутній поет глибоко емоційною, вразливою та допитливою дитиною. У шість років надумав знайти залізні стовпи, що підпирають небо. Пізніше про свій похід він писав у повісті «Княги-

¹ Шевченко Т. Повне зібрання творів : у 12 т. – К., 2001. – Т. 1. – С. 187.

² Кониський О. Тарас Шевченко-Грушівський : хроніка його життя. – К., 1991. – С. 28–29.

³ Васильченко С. В бур'янах. – К., 1963. – С. 4.

⁴ Шевченко Т. Повне зібрання творів : у 12 т. – К., 2003. – Т. 3. – С. 152.

ня»: «А что если бы пойти да посмотреть, как это они его там подпирают? Пойду да посмотрю, ведь это недалеко»¹. Шукаючи їх, Тарас дійшов, як згадував його свояк Варфоломій Шевченко: «...до села Пединівки (верстов чотири за Кирилівкою), здивувався, що є ще села, крім Кирилівки. Минувши Пединівку, він узяв ліворуч, перейшов через лісок і вискочив на Чумацький шлях»².

Разом із сестрою Катериною ходив Тарас «на прощу» аж до Мотронинського монастиря, де на цвинтарі були поховані гайдамаки – жертви подій часів Коліївщини. Грамотний хлопець умів прочитувати написи на кам'яних плитах над могилами «коліїв», догоджаючи старшим прочанам, серед яких були й такі, що ще добре пам'ятали небіжчиків. Старі люди при цьому оповідали йому свої спомини про діячів тих подій – Максима Залізняка, Івана Гонта. Розповіді залишали глибокий слід у душі вразливого хлопця як яскраве доповнення до того, що чув він від батька й діда – живого свідка Коліївщини. Це суттєво вплинуло на формування особистості Т. Шевченка, розвиток його творчого обдарування, що згодом відбилось у творах, зокрема в поемі «Гайдамаки»:

*Бувало, в неділю, закривши Мінею,
По чарці з сусідом випивши тієї,
Батько діда просить, щоб той розказав
Про Коліївщину, як колись бувало.
Як Залізняк, Гонта ляхів покарав.
Столітнії очі, як зорі, сіяли,
А слово за словом сміялось, лилось:
Як ляхи конали, як Сміла горіла.
Сусіди од страху, од жалю німіли.
І мені, малому, не раз довелось
За титаря плакати. І ніхто не бачив,
Що мала дитина у куточку плаче.
Спасибі, дідусю, що ти заховав
В голові столітній ту славу козачу:
Я її онукам тепер розказав...³*

Восени 1822 р. батьки віддали восьмирічного Тараса навчатися грамоти до Кирилівської церковної школи, до дяка Павла Хомича Рубана (прозваного Совгирем-сліпим). Пізніше в автобіографічному мате-

¹ Шевченко Т. Повне зібрання творів : у 12 т. – К., 2003. – Т. 3. – С. 152.

² Спогади про Тараса Шевченка. – К., 2011. – С. 34.

³ Шевченко Т. Повне зібрання творів : у 12 т. – К., 2001. – Т. 1. – С. 187.

ріалі – листі до редактора журналу «Народное чтение», поет згадував: *«...приютился я в школе у приходского дьячка в виде школяра-попыхача. Эти школяры в отношении к дьячкам то же самое, что мальчишки, отданные родителями или иною властью на выучку к ремесленникам. Права над ними мастера не имеют никаких определенных границ: они – полные рабы его. Все домашние работы и выполненные всевозможных прихотей самого хозяина и его домашних лежат на них безусловно. Предоставляю вашему воображению представить, чего мог требовать от меня дьячок – заметьте, горький пьяница – и что я должен был исполнять с рабской покорностью, не имея ни единого существа в мире, которое заботилось бы или могло заботиться о моем положении. Как бы то ни было, только в течение двухлетней тяжелой жизни в так называемой школе прошел я Граматку, Часловец и наконец Псалтырь. Под конец моего школьного курса дьячок посылал меня читать вместо себя Псалтырь по усопших крепостных душах и благоволил платить мне за то десятую копейку в виде поощрения... Этот первый деспот, на которого я наткнулся в моей жизни, поселил во мне на всю жизнь глубокое отвращение и презрение ко всякому насилию одного человека над другим. Мое детское сердце было оскорблено этим исчадием деспотических семинарий миллион раз, и я кончил с ним так, как вообще оканчивают выведенные из терпения беззащитные люди, – мстью и бегством»¹. Саме з цього часу почався для Тараса, за його словами, «длинный ряд самых грустных, самых безотрадных моих воспоминаний!»².*

Через рік після вступу хлопця до школи в 1823 р. померла мати, залишивши сиротами шестеро дітей. Тарасів батько одружився із вдовою Оксаною Терещенко, в якої вже було троє дітей. Із гірким болем згадуватиме пізніше поет цей період свого життя: злидні, сварки, несправедливість, знущання. Про відносини з мачухою Тарас написав у повісті «Княгиня»: *«Кто видел хоть издали мачеху и так называемых сведенных детей, тот, значит, видел ад в самом его отвратительном торжестве. Не проходило часу без слез и драки между нами, детьми, и не проходило часу без ссоры и брани между отцом и мачехой; меня мачеха особенно ненавидела»³.*

Глибоко відчуваючи природу, Тарас прагнув вирватись на широкі простори степів, подивитись, як живуть люди в інших селах. Його батько, який підробляв чумакуванням, часом брав сина із собою. На

¹ Шевченко Т. Повне зібрання творів : у 12 т. – К., 2003. – Т. 5. – С. 194–195.

² Там само. – Т. 3. – С. 155.

³ Там само. – С. 155–156.

довго Тарасові запам'яталися поїздки у ближні й дальні села та містечка України: Тальне і Умань, Гуляйполе і Дев'яту роту (утворена з колишніх військових поселень) біля Новомиргорода і Грузівки, а далі – степом до самого Єлисаветграда. Про цю подію у своєму житті він написав у повісті «Наймичка»: *«Грустно мне вспоминать теперь те степи широкие, беспредельные, которые я тогда видел и которых уже не увижу никогда»*¹.

Батько бачив здібності, обдарованість Тараса і вирізняв його серед інших дітей. У 1825 р., помираючи, Григорій Шевченко ніби передбачив особливу долю хлопчика: *«Синові моєму Тарасові з спадщини після мене нічого не треба. Він не буде людиною абиякою; з його вийде або щось дуже добре, або велике ледащо; про його спадщина по мені або нічого не значитиме, або нічого не pomoже»*². Слова батька виявилися пророчими: на Тараса Шевченка чекало велике майбутнє. Проте шлях до цих вершин був нелегким.

Залишившись сиротою, хлопчик був змушений піти в найми. Для нього це була єдина стежка. Через багато років, на засланні, Тарас згадував своє дитинство та раннє сирітство:

*Там матір добрую мою,
Ще молодую, у могилу
Нужда та праця положила.
Там батько, плачучи з дітьми
(А ми малі були і голі),
Не витерпів лихої долі,
Умер на панщині!.. А ми
Розлізлися межі людьми,
Мов мишенята...»*³

Т. Шевченко прагнув учитися і тому, не з чужої волі, а за власним бажанням, пішов знову до школи, до дядка Петра Богорського, який приїхав із Києва. Згодом у повісті «Княгиня» він зазначав: *«Взявши свою таблицу, каламарь и Псалтырь, отправился к пьяному стихарному дьяку в школу и поселился у него в виде школяра и работника»*⁴.

¹ Шевченко Т. Повне зібрання творів : у 12 т. – К., 2003. – С. 117.

² Кониський О. Тарас Шевченко-Грушівський : хроніка його життя. – К., 1991. – С. 43.

³ Шевченко Т. Повне зібрання творів : у 12 т. – К., 2001. – Т. 2. – С. 222.

⁴ Там само. – К., 2003. – Т. 3. – С. 156.

Пристрасть до поезії прокинулася в Тараса рано. Навчаючись у дяків, хлопець уперше познайомився з деякими творами української літератури. Пізніше він згадував:

*Давно те діялось. Ще в школі,
Таки в учителя-дяка,
Гарненько вкраду п'ятака –
Бо я було трохи не голе,
Таке убоге – та й куплю
Паперу аркуш. І зроблю
Маленьку книжечку. Хрестами
І везерунками з квітками
Кругом листочки обведу.
Та й списую Сквороду
Або «Три царіє со дари».
Та сам собі у бур'яні,
Щоб не почув хто, не побачив,
Виспівую та плачу...¹*

У мальовничому кутку України, в Кирилівці, між людьми завжди було багато малярів, мабуть, через те, «що край такий, хоч малюй: в садах та в зорях»².

Тарас малював вуглиною чи крейдою, де тільки можна було – на стінах, дверях, воротах. У школі, коли він уже міг придбати папір і олівець, ця пристрасть розвинулася в ньому ще більше.

Втративши всіляке терпіння зносити знущання дяка Богорського, 14-річний Тарас після кількадечних мандрів по селах Лисянка, Стеблів, Тарасівка «...пішов наймитом, – як писав О. Кониський, – до кириловського попа Григорія Кошиці. Тут він і коней доглядав, і за погонича їздив, і за буфетчика правив, перемивав посуду, чистив ножі і виделки, топив груби і т. ін. ...Увечері, коли не було роботи, Тарас читав Псалтир, або Житія святих. Часом він малював вуглем на коморі або на стайні; малював півнів, людей, церкви. Взагалі, у Кошиців йому жити було не зле... Нам очевидно, що ні добрість Кошиців, ні прихильність їх, ні робота коло їх добра і худоби не спроможні були задовольнити духовні змагання Тарасової природи. Та змагань тих ніхто й не бачив і не помічав; нікому й на думку не впало спостерігати душу його, зазирнути, що там діється? Ніхто не подумав довідатися, що саме надить паробка? Яка сила і куди його тягне? А прокинись така думка в

¹ Шевченко Т. Повне зібрання творів : у 12 т. – К., 2001. – Т. 2. – С. 58.

² Васильченко С. У бур'янах. – К., 1963. – С. 35.

отця Кошиці, він би зрозумів, що Тараса тягне несвідомо до світу, до науки, найпаче до малярської палітри та до пензля, за якими маячив Тарасові ідеал в постаті "хоч абиякого маляра"»¹.

На думку біографа, Т. Шевченко пробув у Г. Кошиця не більше року.

Не полишаючи мрії навчитися малювати, Тарас перебрався до Хлипнівки, що славилася своїм малярами. Один із місцевих художників, який помітив здібності хлопця, був згодний навчати його малювання. Він лише вимагав дозволу поміщика, власника цієї місцевості – П. Енгельгардта, який правив тут після смерті батька.

Тарас прибув у Вільшану до пана за дозволом на навчання, але управитель маєтків Д. Дмитренко забрав юнака до панської челяді. В листі до редактора «Народное чтение» майбутній поет згадував: *«Помещику, только что наследовавшему достояние отца своего, понадобился расторопный мальчик, и оборванный школяр-бродяга попал прямо в тиковую куртку, в такие же шаровары и наконец – в комнатные казачки.*

Изобретение комнатных казачков принадлежит цивилизаторам заднепровской Украины, полякам; помещики иных национальностей перенимали и перенимают у них казачков как выдумку, неоспоримо умную. В краю некогда казацком сделать казака ручным с самого детства — это то же самое, что в Лапландии покорить произволу человека быстроногого оленя... Польские помещики бывшего времени содержали казачков, кроме лакейства, еще в качестве музыкантов и танцоров. Казачки играли для панской потехи веселые двусмысленные песенки, сочиненные народною музою с горя под пьяную руку, и пускались перед панами, как говорят поляки, сюды-туды-навприсюды. Новейшие представители вельможной шляхты с чувством просвещенной гордости называют это покровительством украинской народности, которым-де всегда отличались их предки. Мой помещик, в качестве русского немца, смотрел на казачка более практическим взглядом и, покровительствуя моей народности на свой манер, вменил мне в обязанность только молчание и неподвижность в уголку передней, пока не раздастся его голос, повелевающий подать стоящую тут же возле него трубку или налить у него перед носом стакан воды»².

Пан Енгельгардт, як людина військова, часто їздив до Будища, Києва, Варшави, Вільна, Петербурга, беручи із собою і малолітнього

¹ Кониський О. Тарас Шевченко-Грушівський : хроніка його життя. – К., 1991. – С. 54–55.

² Шевченко Т. Повне зібрання творів : у 12 т. – К., 2003. – Т. 5. – С. 196.

козачка. Поїздки, зокрема по Україні, дали змогу хлопцеві милуватися неймовірними краєвидами, вперше побачити Дніпро, який захопив його уяву своєю величчю і могутністю. Його вразлива душа жадібно вбирала красу мальовничої природи: *«По врожденной мне продерзости характера, я нарушал барский наказ, напевая чуть слышным голосом гайдамацкие унылые песни и срисовывая украдкою картины суздальской школы, украшавшие панские покои. Рисовал я карандашом, который – признаюсь в этом без всякой совести – украл у конторщика»*¹.

У 1829 р., із від'їздом Тараса разом із поміщиком до Вільна (місце служби П. Енгельгардта), закінчилося його дитинство, в якому залишились і покійні батько із матір'ю, і сестра-берегиня Катерина, і улюблена сестра Яринка, і не по-дитячому поважний брат Микита, і перше кохання – сусідська дівчинка Оксана Коваленко, і мудрий дід Іван, і ненависні йому мачуха та дяки-вчителі...

Перебування Тараса у Вільні сприяло формуванню світогляду майбутнього поета і художника, чимало допомогло в удосконаленні його художньої майстерності: *«Странствуя с своим баринном с одного постоялого двора на другой, я пользовался всяким удобным случаем украсть со стены лубочную картинку и составил себе таким образом драгоценную коллекцию. Особенными моими любимцами были исторические герои, как-то Соловей-разбойник, Кульнев, Кутузов, казак Платов и другие. Впрочем, не жажда стяжания управляла мною, но непреодолимое желание срисовать с них как только возможно верные копии»*².

На початку 1831 р. пан Енгельгардт переїхав до Петербурга. Про причину його від'їзду писав О. Кониський: *«Наближалася польська революція року 1830. Енгельгардт тямив, що йому неминуче зайняти таке становище, щоб з приводу повстання не довелося йому двоїтися, не довелося озиратися ні направо, ні наліво, щоб ні революційний, ні легальний уряд не зачепив його. Переїхати у Вільшану було небезпечно: революція могла зачепити і Київщину. Він приміркував покинути царську службу і перебратися до Петербурга»*³.

Слідом за паном етапом по зимовому шляху відрядили і його дворових кріпаків. На вулицях столиці Російської імперії з'явилася валка втомлених людей. Один хлопчина звертав на себе увагу тим, що, незважаючи на зимову пору, був майже босий. На одному чоботі підощва відпоролася і була прив'язана мотузкою. Це був кріпак поміщика Енгельгарда – Тарас.

¹ Шевченко Т. Повне зібрання творів : у 12 т. – К., 2003. – Т. 5. – С. 196.

² Там само. – С. 197.

³ Кониський О. Тарас Шевченко-Грушівський : хроніка його життя. – К., 1991. – С. 70.

У Петербурзі доля Т. Шевченка змінилася. Пан Енгельгардт вирішив використати здібності юнака до малювання, зробивши з нього художника. Наступного року він віддав 18-річного кріпака для навчання на чотири роки до одного з майстрів петербурзького малярського цеху В. Ширяєва. Із цієї події розпочався новий етап життя Т. Шевченка, коли він зробив перші кроки у велике мистецтво.

Статтю підготовлено за матеріалами публікацій: Горбач Н. Життя та творчість Тараса Шевченка. – Львів : Каменяр, 2005. – 303 с. ; Дзюба І. Тарас Шевченко : життя і творчість. – 2-е вид., доопрац. – К. : Києво-Могилян. акад., 2008. – 718 с. ; Жур П. Труді і дні Кобзаря. – К. : Дніпро, 2003. – 518 с. ; Зайцев П. Життя Тараса Шевченка – 2-е вид. – К. : Обереги, 2004. – 480 с. ; Кониський О. Тарас Шевченко-Грушівський : хроніка його життя. – К. : Дніпро, 1991. – 704 с. ; Лепкий Б. Про життя і твори Тараса Шевченка. – К. : Пульсари, 2005. – 150 с. ; Маслов В. П. Тарас Григорович Шевченко : біогр. очерк. – М : Тип. А. И. Мамонтова и К°, 1874. – 56 с. ; Мулявко Л. Д. Паросток батьківського саду : зацвіт шевченк. долі. – 2-е вид., випр. – Черкаси : Брама-Україна, 2012. – 155 с. ; Наумова Н. «Се мій батько...» // Чумац. шлях. – 2005. – № 3. – С. 14–15 : іл. ; Пахаренко В. І. Тарас Шевченко : [нарис]. – К. : Атлант ЮЕмСі, 2007. – 94 с. ; Спогади про Тараса Шевченка / укладання і прим. В. Бородіна [та ін.]. – К. : Дніпро, 2011. – 608 с. ; Чалий М. Життя і твори Тараса Шевченка : (звід матеріалів до його біографії). – К. : Веселка, 2011. – 263 с. ; Чанін С. В. Великий рід великої людини : наук.-попул. нарис про Т. Г. Шевченка та його родовід. – К. : Елібре, 2008. – 159 с. ; Чуб Д. Живий Шевченко : біогр. та літературозн. оповіді. – 2-е вид. – К. : Ярославів Вал, 2007. – 197 с. ; Шевченківська енциклопедія : в 6 т. – К., 2012. – Т. 1–2 ; Шевченківський словник : у 2 т. – К., 1978. – Т. 1–2 та ін.

Пропонуємо список поетичних, прозових і малярських творів Кобзаря, які він писав протягом усього життя і в яких відбилися його враження дитячих та юнацьких років.

Літературні твори Т. Шевченка

232. А. О. КОЗАЧКОВСЬКОМУ / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2001. – Т. 2. – С. 58–61.

233. [АВТОБІОГРАФІЯ] / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2003. – Т. 5. – С. 191–193.

234. БЛИЗНЕЦЫ / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2003 – Т. 4. – С. 11–119.

235. «БУВАЄ, в неволі іноді згадаю...» / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2001. – Т. 2. – С. 224–227.

236. ВАРНАК : поема / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2001. – Т. 2. – С. 72–76.

237. ГАЙДАМАКИ / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2001. – Т. 1. – С. 128–190.
238. ДОЛЯ / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2001. – Т. 2. – С. 261.
239. «ДУМИ мої, думи мої...» / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2001. – Т. 1. – С. 124–126.
240. «І ВИРІС я на чужині...» / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2001. – Т. 2. – С. 119–120.
241. «І ДОСІ сниться: під горою...» / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2001. – Т. 2. – С. 233.
242. «І ЗОЛОТОЇ й дорогої...» / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2001. – Т. 2. – С. 202.
243. КНЯГИНЯ : повість / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2003. – Т. 3. – С. 152–177.
244. КНЯЖНА : поема / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2001. – Т. 2. – С. 24–34.
245. МАР'ЯНА-черниця / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2001. – Т. 1. – С. 192–201.
246. «МИ вкупочці колись росли...» / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2001. – Т. 2. – С. 203–204.
247. Н. КОСТОМАРОВУ / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2001. – Т. 2. – С. 17.
248. «НА ВЕЛИКДЕНЬ, на соломі...» / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2001. – Т. 2. – С. 196.
249. НА ВІЧНУ пам'ять Котляревському / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2001. – Т. 1. – С. 89–91.
250. НАЙМИЧКА : повість / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2003. – Т. 3. – С. 57–120.
251. «НЕ МОЛИЛАСЯ за мене...» / Тарас Шевченко // Повне збір. тв. : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2001. – Т. 2. – С. 212–213.
252. N. N. («Мені тринадцятий минало...») / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2001. – Т. 2. – С. 36–37.
253. «ОЙ УМЕР старий батько...» / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2001. – Т. 2. – С. 160.
254. ПЕТРУСЬ : поема / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2001. – Т. 2. – С. 214–219.
255. ПИСЬМО Т. Гр. Шевченка к редактору «Народного чтения» / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2003. – Т. 5. – С. 194–198.

256. ПРОГУЛКА с удовольствием и не без морали / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2003. – Т. 4. – С. 208–326.

257. «РОСЛИ укупочці, зросли...» / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2001. – Т. 2. – С. 349.

258. «САДОК вишневий коло хати...» / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2001. – Т. 2. – С. 17–18.

259. СЕСТРИ / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2001. – Т. 2. – С. 306.

260. СЛЕПАЯ : (поэма) / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2001. – Т. 1. – С. 207–233.

261. СОН («Гори мої високі...») / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2001. – Т. 2. – С. 39–43.

262. СОН («На панщині пшеницю жала...») / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2001. – Т. 2. – С. 279.

263. СОН («У всякого своя доля...») / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2001. – Т. 1. – С. 265–278.

264. ХУДОЖНИК : (повість) / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2003. – Т. 4. – С. 120–207.

265. ЧУМА / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2001. – Т. 2. – С. 156–157.

266. [ЩОДЕННИК] / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2003. – Т. 5. – С. 11–187.

267. «ЯКБИ ви знали, паничі...» / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2001. – Т. 2. – С. 222–223.

Dubia (сумнівні)

268. «НУДНО мені, тяжко – що маю робити?...» / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2001. – Т. 1. – С. 405.

Малярські твори Т. Шевченка

(репродукції та коментарі)

269. БУР'ЯНИ, [1840–1841, СПб.] : папір, олівець / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко – К., 2005. – Т. 7. – С. 238–239 [репрод. 111], 431–432 [комент. 111].

270. ВДОВИНА хата на Україні, [V–X.1843] : папір, олівець : [репрод. 82] / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. – К., 1961. – Т. 7, кн. 1. – С. 32 [комент. 82].

271. ЖІНОЧА голівка¹ : копія з літографії, 1830, [Вільно] : папір, італ. олівець / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2005. – Т. 7. – С. 14–15 [репрод. 1], 355 [комент. 1].

272. НА ПАСИЦІ, [н. р.² V.1843] : полотно, олія : [репрод. 76] / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1961. – Т. 7, кн. 1. – С. 30 [комент. 76].

273. ПОРТРЕТ П. В. Енгельгардта, 1833, [СПб.] : брістол. папір, акварель / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2005. – Т. 7. – С. 16–17 [репрод. 2], 356 [комент. 2].

274. СЕЛЯНИ та інші начерки, [н. р. V.1843] : олівець : [репрод. 170] / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1961. – Т. 7, кн. 2. – С. 5–6 [комент. 170].

Автори видання припускають, що на рисунку Шевченків дід Іван.

275. СЕЛЯНСЬКА родина, [н. р. V.1843] : полотно, олія : [репрод. 75] / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1961. – Т. 7, кн. 1. – С. 29–30 [комент. 75].

276. СЛІПІЙ («Невольник»), [н. р. V. 1843] : папір, сепія : [репрод. 77, 78] / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1961. – Т. 7, кн. 1. – С. 30–31 [комент. 77, 78].

277. ХАТА батьків Т. Г. Шевченка в с. Кирилівці, [IX.1843, Кирилівка] : олівець : [репрод. 181] / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – Т. 7, кн. 2. – К., 1961. – С. 7–8 [комент. 181].

278. ХЛОПЧИК із собакою в лісі, [н. п.³ верес. 1840, СПб.] : папір, сепія / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2005. – Т. 7. – С. 56–57 [репрод. 22], 373, [комент. 22].

Dubia (сумнівні)

279. СЕ МІЙ батько⁴, [1830, Вільно] : папір, туш, перо, пензель / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко – К., 2005. – Т. 7. – С. 340–341 [репрод. 161], 457–459, [комент. 161].

Незнайдені твори (коментарі)

280. ГЕНЕРАЛ Кульнєв, [1829–1830, Вільно] : копія з лубка : [папір, олівець] / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2005. – Т. 7. – С. 465 [комент. 170].

¹ Інша назва: Погруддя жінки // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1961. – Т. 7, кн. 1. – С. 5 [комент. 1].

² Н. р. – не раніше.

³ Н. п. – не пізніше.

⁴ Інша назва: Портрет батька // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1961. – Т. 7, кн. 2. – С. 46 [комент. 336].

281. ГЕНЕРАЛ-фельдмаршал Кутузов, [1829–1830, Вільно] : копія з лубка : [папір, олівець] / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2005. – Т. 7. – С. 464–465 [комент. 169].

282. КИЇВСЬКА дзвіниця та інші рисунки, [1827–1828, Кирилівка] : [вугіль] / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2005. – Т. 7. – С. 463 [комент. 167].

283. КОЗАК Платов¹, 6 груд. 1829, Вільно : копія з лубка : [папір, олівець] / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2005. – Т. 7. – С. 464 [комент. 168].

284. КОНІ й солдати, [1822–1828, Кирилівка] : [папір, олівець] / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко – К., 2005. – Т. 7. – С. 463 [комент. 166].

285. КОПІЇ з картин «суздальської школи», [1828–1832, Вільно ; СПб.] : [папір, олівець] / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2005. – Т. 7. – С. 466 [комент. 172].

286. СИРІТКА-хлопчик ділиться милостинею із собакою під титом², [н. п. 27 верес. 1840, СПб.] : [полотно, олія] / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2005. – Т. 7. – С. 482–483 [комент. 228].

287. СОЛОВЕЙ-розбійник, [1829–1830], Вільно : копія з лубка : [папір, олівець] / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2005. – Т. 7. – С. 465 [комент. 171].

Твори, приписувані Т. Шевченкові (коментарі)

288. ДІД Т. Г. Шевченка : папір, олівець / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1963. – Т. 10. – С. 93 [комент. 308].

289. МОРИНЦІ, (30.VI.1859) / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1963. – Т. 10. – С. 131 [комент. 421].

290. У КИРИЛІВЦІ, [1843–1847] / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1963. – Т. 10. – С. 133 [комент. 426].

291. УКРАЇНСЬКИЙ хлопчик : олія / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1963. – Т. 10. – С. 122 [комент. 391].

¹ Інша назва: Портрет Платова // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1961 – Т. 7, кн. 2. – С. 53 [комент. 349].

² Інша назва: Хлопчик-жебрак, що дає хліб собаці // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1963. – Т. 7, кн. 2. – С. 62 [комент. 387–388].

292. ХАТА батьків Т. Г. Шевченка, [1843, Яготин] : папір, олівець / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1963. – Т. 10. – С. 133 [комент. 427].

293. ХЛОПЧИК-козачок замітає підлогу в панських покоях : картон, олія / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1963. – Т. 10. – С. 122 [комент. 393].

294. ХЛОПЧИК-козачок прислуговує в панських покоях : полотно, олія / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1963. – Т. 10. – С. 123 [комент. 394].

Див. також № 500, 522, 525.

Спогади сучасників про Т. Шевченка

Представлено матеріал про розвідки, що містять спогади родичів, друзів, знайомих Кобзаря, перших його біографів, які надають читачеві достовірну інформацію про родину Т. Шевченка, край, де народився і зростав Тарас, роки його навчання у школі, мандрування з батьком, перше кохання, уроки малювання, життя у пана Енгельгардта, перебування в містах Вільні, Варшаві, переїзд до Петербурга.

295. ДИТИНСТВО // Біографія Т. Шевченка за спогадами сучасників / Держ. музей Т. Г. Шевченка ; відп. ред. К. П. Дорошенко. – К., 1958. – С. 7–22.

296. СПОГАДИ про Тараса Шевченка / укладання і прим. В. Бородіна [та ін.] ; передм. В. Смілянської. – К. : Дніпро, 2011. – 608 с. – Зі змісту: Лазаревский А. М. Материалы для биографии Т. Г. Шевченко. – С. 17–24 ; Бондаренко Г. В. Несколько новых штрихов к биографии Т. Г. Шевченко. – С. 25 ; Шевченко В. Г. Споминки про Тараса Григоровича Шевченка. – С. 25–35 ; Лебединцев П. Г. Тарас Григорович Шевченко. – С. 35–40 ; Лебединцев Ф. Г. Мимолетное знакомство моё с Т. Г. Шевченко и мои об нём воспоминания... – С. 40–47 ; Чалый М. К. Новые материалы для биографии Т. Г. Шевченко. – С. 47–58 ; Зайцев И. К. Воспоминания старого учителя. – С. 61. – ISBN 978-966-578-206-3.

297. КОНИСЬКИЙ О. Дитинний вік Тараса Шевченка (1814–1829) ; Парубоцький вік Тараса Шевченка до викупу з крпацтва (1829–1838) / Олександр Кониський // Тарас Шевченко-Грушівський : хроніка його життя / Олександр Кониський. – К., 1991. – С. 27–88. – ISBN 5-308-01054-4.

298. ЧАЛИЙ М. Дитинство і юність ; Життя Шевченка в пана та в маляра Ширяєва. Розумове його пробудження. Самоосвіта. Перші поетичні спроби (1828–1838) / Михайло Чалий // Життя і твори Тараса Шевченка : (звід матеріалів до його біографії) / Михайло Чалий. – К., 2011. – С. 10–25. – ISBN 978-966-01-0547-8.

* * *

299. ХАТА Шевченка ; Кирилівка й Моринці ; Школа ; ...І вчителі ; Сільські маляри ; 1827 рік ; Лубочна колекція ; 1829 рік. Козачок ; Вільно ; Польське повстання у Вільні ; Петербург // Доля: книга про Т. Шевченка в образах та фактах / авт.-упоряд. тексту В. Шевчук. – К., 1993. – С. 10–53 : іл., фотогр. – ISBN 5-308-00567-2.

Подано матеріал про дитячі та юнацькі роки Кобзаря: репродукції картин; цитати із творів та листів поета, спогадів його сучасників та відомих культурних діячів (О. Кониського, М. Чалого, П. Лебединцева та ін.); репродукції картин художників (В. Штернберга, І. Соколова та ін.) і невідомих малярів; фотодокументи з метричної книги Кирилівки із записами, що стосуються біографії митця; фотографії родини Кобзаря, маєтка Енгельгардтів та місцевостей, де бував юний Тарас.

Література про Т. Шевченка

Подано перелік публікацій шевченкознавців щодо походження Т. Шевченка, долі його родини та роду, сприйняття ним рідного краю і природи як питомого середовища, в якому він зростав. Ідеться й про початок творчого шляху геніального поета, художника, мислителя.

Загальні праці

У представлених нижче матеріалах ідеться про історичне минуле Черкащини, де народився і жив Т. Шевченко; родовід Кобзаря, який і сьогодні через відсутність належних документів (навіть метричні церковні книги не повністю збереглися) є недостатньо з'ясованим; навчання Тараса в школі, його перше кохання до О. Коваленко, службу в пана Енгельгардта, перші спроби малювання, перебування у Вільні, Варшаві, переїзд юнака до Петербурга, опанування малярської справи в майстерні В. Ширяєва тощо.

300. ГОРБАЧ Н. Про родовід Тараса Шевченка ; Дитячі роки Тараса Шевченка ; В наймах у Енгельгардта / Назар Горбач // Життя та творчість Тараса Шевченка / Назар Горбач. – Львів, 2005. – С. 5–23. – ISBN 5-7745-1134-0.

301. ГОРБАЧ Н. Родовід і дитинство генія : фрагм. з неопублік. щекн. «Життя та творчість Тараса Шевченка» / Назар Горбач // Дзвін. – 2005. – № 3. – С. 133–137.

302. ДЗЮБА І. Рік тисяча вісімсот чотирнадцятий... ; Дитинство ; Кріпацький пансіон ; «У Вільні, городі преславнім» ; Польська увертюра / Іван Дзюба // Тарас Шевченко : життя і творчість / Іван Дзюба. – 2-е вид., доопрац. – К., 2008. – С. 12–57. – ISBN 978-966-518-446-1.

303. ЖУР П. Земля і корені роду ; У тій хатині, край села... ; Козачок ; Перший рисувальник / Петро Жур // Труди і дні Кобзаря / Петро Жур. – К., 2003. – С. 15–47. – ISBN 966-578-118-9.

304. ЗАЙЦЕВ П. [Дитинство і юність Т. Шевченка] / Павло Зайцев // Життя Тараса Шевченка / Павло Зайцев. – 2-е вид. – К., 2004. – С. 7–55 : іл., фотогр. – ISBN 966-513-061-7.

305. ЛЕПКИЙ Б. [Дитинство та юність] / Богдан Лепкий // Про життя і твори Тараса Шевченка / Богдан Лепкий. – К., 2005. – С. 11–20 : іл., фотогр. – ISBN 966-8767-07-1

306. ЛЕПКИЙ Б. Дитячі роки Кобзаря / Богдан Лепкий // Шевченків край : іст.-культурол. нариси : присвяч. світлій пам'яті Т. Г. Шевченка й І. М. Гончара. – К., 2005. – С. 180–186 : фотоіл. – ISBN 966-96228-2-4.

307. ПАХАРЕНКО В. І. Дитинство / В. І. Пахаренко // Тарас Шевченко : [нарис] / В. І. Пахаренко. – К., 2007. – С. 7–14 : фотогр. – ISBN 978-966-8968-14-3.

308. СМОЛКА А. О. Дитинство і юність (1814–1835) / А. О. Смолка // Т. Г. Шевченко. Хроніка життя і творчості / А. О. Смолка. – К., 2010. – С. 5–18.

309. СОКУР В. Жінки у житті Шевченка : [зокрема, про О. Коваленко] / Василь Сокур // Дивосвіт. – 2012. – № 1. – С. 26–27 : іл., фотогр.

310. ЧЕМЕРИС В. «Ми вкупочці колись росли, маленькими собі любились...» : (історія одного дит. роману) / Валентин Чемерис // Шевченк. краєзн. альм., 2006 / Всеукр. культ.-наук. фонд Т. Шевченка. – [К., 2007]. – С. 62–65 : іл.

Родовід Кобзаря

311. ГРУШЕВСЬКИЙ М. Дрібничка до генеалогії Шевченка / Михайло Грушевський // Твори : у 50 т. / Михайло Грушевський ; Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України. – Львів, 2003. – Т. 5. – С. 152. – ISBN 966-603-276-7.

У статті йдеться про давній документ с. Кирилівки, в якому міститься підпис «Грицько Грушевській». Чи був це підпис прадіда Т. Шевченка? Автор висловлює думки з цього приводу, зокрема доводить, що у XVIII ст. прізвище Грушівський (Грушевський) уже побутувало в Кирилівці.

312. БУКЕТ Є. Рід Шевченків : [дослідж. М. Лисенка] / Євген Букет // Шевченкіана. – К., 2011. – С. 250–253. – ISBN 978-966-2669-05-3.

313. ЛИСЕНКО М. Коріння Шевченкового роду : генеалогія і спогади / Микола Лисенко. – К. : [б. в.], 2012. – 319 с. : фотоіл. – До 200-літнього ювілею Тараса Шевченка. – ISBN 978-966-8034-18-3.

Автор пропонованого видання – нащадок Т. Шевченка по брату Йосипу – Микола Павлович Лисенко. З особливою ретельністю він дослідив рід Шевченків і виявив багато досі мало знаних гілок родоводу великого українського поета, життєписів нащадків (понад тисячу осіб), серед яких чимало видатних людей – художник Ф. Красицький, письменники: О. Відоменко, Д. Красицький, Л. Красицька, Д. Андреев, академік Л. Боярський та ін.

Цінність цих матеріалів підсилюють віднайдені автором давні родинні світлини.

314. ГРАБОВЕЦЬКИЙ В. [З історії родини Шевченків та народження Тараса] / В. Грабовецький // Моринці. Сторінки історії села Т. Шевченка та вшанування Кобзаря : до 200-річчя з дня уродин / Володимир Грабовецький, Володимир Неумитий. – Івано-Франківськ, 2008. – С. 75–80 : іл. – ISBN 966-8265-71-8.

Наведено відомості про рід матері Т. Шевченка – Катерини Бойко, записані в інвентарній книзі поміщика В. Енгельгардта за 1796 р. Автори розповідають про одруження батьків Тараса – Катерини та Григорія, народження майбутнього поета.

315. ГУДЧЕНКО З. Оселя Тарасового дитинства / Зоя Гудченко // Шевченків край : іст.-культурол. нариси : присвяч. світлій пам'яті Т. Г. Шевченка й І. М. Гончара. – К., 2005. – С. 194–210 : фотоіл. – Бібліогр.: с. 209. – ISBN 966-96228-2-4.

316. ГУЛАК Т. Хата батьків Тараса Шевченка / Тамара Гулак // Шевченків край : іст.-культурол. нариси : присвяч. світлій пам'яті Т. Г. Шевченка й І. М. Гончара. – К., 2005. – С. 222–225 : фотоіл. – Бібліогр.: с. 209. – ISBN 966-96228-2-4.

У статтях ідеться про родовід Кобзаря, село і хату, де пройшли дитячі роки майбутнього поета, а також про відображення митцем цього періоду у творчості.

317. ЗЛЕНКО Г. Метрика / Григорій Зленко // Відсвіти Тараса Шевченка : розповіді про пошуки і знахідки / Григорій Зленко. – Одеса, 2009. – С. 7–10. – ISBN 978-966-190-271-7.

Автор розповідає про розшук метрики Т. Шевченка викладачем латинської мови Одеської духовної семінарії Л. Мацієвичем, який прагнув задокументувати час і місце народження українського поета вже після його смерті.

У статті вперше зазначено, в які саме дні тижня народився і був охрещений Т. Шевченко, а також наведено ім'я священика, який здійснив таїнство хрещення.

318. КРАСИЦЬКА Л. Дещо до портрету Тараса Шевченка / Людмила Красицька // Шевченків. краєзн. альм., 2010 / Всеукр. культ.-наук. фонд Т. Шевченка. – [К., 2010]. – С. 42–47.

319. САМКОВ О. Чи були предки Шевченка козаками? / Олександр Самков // Черкащина. – 2013. – № 1 (7). – С. 44–45 : іл., фотогр.

На основі родинних спогадів, розвідок біографів Т. Шевченка автори у пропонованих матеріалах вивчають глибинне родове коріння Кобзаря, досліджують козацький родовід поета з боку батька.

320. МУЛЯВКО Л. Д. Паросток батьківського саду : завіт шевченк. долі / Л. Д. Мулявко. – 2-е вид., випр. – Черкаси : Брама-Україна, 2012. – 155 с. : фотогр. – ISBN 978-966-453-117-4. – (До 70-річчя Літературно-меморіального музею Т. Г. Шевченка у селі Шевченкове Звенигородського району Черкаської області).

Представлено фундаментальну працю про Черкащину – батьківщину великого поета і художника, край, який сформував його зворушливе ставлення до рідної землі, надихав на творчість. Ідеться про дитячі роки Тараса Григоровича, проведені на Черкащині, зокрема, в Кирилівці.

У праці міститься літературознавчий, фольклористичний, історичний, етнографічний матеріал, що проливає світло на питання щодо родоводу Т. Шевченка.

321. НАУМОВА Н. «Се мій батько...» / Надія Наумова // Чумац. шлях. – 2005. – № 3. – С. 14–15 : іл.

У статті йдеться про перший відомий нам малюнок олівцем Т. Шевченка (має іншу назву – «Портрет батька»), який, проте, належить до сумнівних.

322. ПОРТЯНКО В. Тарасова мати / Володимир Портянко // Вітчизна. – 2009. – № 9/10. – С. 103–110 : іл.

Про матір Тараса Григоровича ми знаємо дуже мало. А якою ж була вона, жінка, яка народила генія України? Автор статті, роблячи спробу відповісти на це питання, розповідає про родовід Тараса, про Кирилівку, в якій минуло його тяжке дитинство. Наведено уривки з книг О. Кониського «Тарас Шевченко-Грушівський» та О. Іваненко «Тарасові шляхи».

323. ЧАНІН С. В. Великий рід великої людини : наук.-попул. нарис про Т. Г. Шевченка та його родовід / С. В. Чанін. – К. : Елібре, 2008. –

159 с. : фотогр., іл. – (Програма «Українська книга»). – Бібліогр.: с. 140. – ISBN 978-966-96925-1-1.

Використовуючи документальні та мемуарні джерела, автор намагався відстежити поворотні моменти долі українського класика, прагнув виявити маловивчені родоводи родичів поета, зокрема, рідного брата батька Т. Шевченка – Омеляна Шевченка, і в такий спосіб доповнити вже наявні дані генеалогічних досліджень.

Подано стислу розповідь про долю Т. Шевченка до 1838 р., викуп його із кріпацтва, історію видання «Кобзаря» в 1840 р., поїздки в Україну, прагнення обійняти посаду викладача малювання в Київському університеті, арешти поета в Україні, поховання митця.

324. ШУДРЯ М. Шевченків родовід / Микола Шудря // Віче. – 2006. – № 5/6. – С. 29–30 : іл.

Автор статті робить спробу простежити генеалогію Шевченкового роду з другої половини XVIII ст., відтоді, коли ще існувала Запорозька Січ.

325. *ЯХІМОВИЧ А. Родовід Тараса Шевченка в його нащадках / А. Яхімович. – Черкаси : Брама-Україна, 2008. – 80 с. : іл.

Генетично багатий на мистецьку складову, рід Шевченків подарував Україні багато талановитих служителів муз – художників, фотографів, музикантів, співаків, архітекторів.

Ця книжка про родину Т. Шевченка. Автор багато років проводив науково-пошукову роботу з вивчення родоводу Кобзаря. Він встановив і підтримував зв'язки з багатьма родинами нащадків поета по лінії братів і сестер.

Т. Шевченко і Енгельгардти

326. МОРОЗ В. С. Т. Г. Шевченко та катеринославські Енгельгардти / Вол. С. Мороз, Вік. С. Мороз // Краєзнавчі нариси з історії Придніпров'я : іст. події і люди : від найдавніших часів до початку ХХ ст : монографія / Вол. С. Мороз, Вік. С. Мороз. – [Хмельницький : ПП Мельник А. А., 2010]. – С. 445–448. – ISBN 978-966-8587-76-4.

Стисло розповідається про рід Енгельгардтів, які володіли величезними маєтками в багатьох регіонах Росії та України. На думку авторів, ця сім'я мала вагомий вплив на загальноосвітнє та культурно-мистецьке зростання Т. Шевченка у 1829–1832 рр., коли Тарас виконував обов'язки козачка-попихача. Підкреслено, що цьому насамперед сприяли зв'язки сім'ї із творчою інтелігенцією і професорами наукових та освітніх закладів, музикантами, композиторами, художниками. Зазначено, що П. Енгельгард був у родинних стосунках із

М. Глінкою, багатьма аристократичними і дворянськими сім'ями, з якими спілкувався в Петербурзі та Вільні. «Саме в цьому середовищі, – зазначають автори, – зростав і мужнів талант кріпака Тараса Шевченка» (с. 448).

327. ТОМІЛОВИЧ Л. Шевченковими шляхами : садиба Енгельгардтів-Моссаковських / Людмила Томілович // Київ. старовина. – 2009. – № 1/2. – С. 74–83.

328. ВАСИЛЕНКО О. Розкрилля Шевченкового дуба : [дуби маєтку Енгельгардтів] / Ольга Василенко // Черкащина. – 2013. – № 1 (7). – С. 14–15 : фотогр.

У статтях ідеться про палацово-парковий комплекс у с. Будище – колишньому маєтку Енгельгардтів, що тривалий час залишався малодослідженим об'єктом. Л. Томілович розглядає питання, що стосуються історії як самої садиби, так і родоvodu її власників, перш за все Енгельгардтів, яким Т. Шевченко належав як кріпак від народження та які відіграли значну роль у його житті.

Подорожі Тараса

329. ГАЛЬЧЕНКО С. «...Ота благодать над Дніпром» / Сергей Гальченко // Скарби літературних архівів / Сергій Гальченко ; під ред. М. Г. Жулинського. – К., 2012. – С. 88–94. – ISBN 978-966-2459-14-2.

Статтю присвячено відвіданню Т. Шевченком Києва в березні 1829 р. та під час трьох подорожей в Україну. Розглядається київська тема в літературній і мистецькій спадщині Кобзаря.

330. ГАМАЛІЙ Д. «Згадав він оглав білохатий, рядок на вигоні тополь...» / Дмитро Гамалій // Пам'ять століть. – 2004. – № 2. – С. 42–48.

У статті висвітлюється перебування Т. Шевченка в містечках Бровари та Гоголів. Уперше 15-річний Тарас проїжджав ними весною 1829 р., бував і під час подорожей в Україну. У травні 1861-го через Бровари проліг останній шлях Кобзаря до Канева. Також ідеться про вшанування пам'яті поета жителями цих містечок.

331. ГЛУЩЕНКО В. Цілком можливо... (1814–1831) / Віктор Глущенко // Великий Кобзар і Миронівщина : (краєзн. нарис про перебування Т. Г. Шевченка на території Миронів. р-ну Київ. обл.) / Віктор Глущенко. – 3-є вид., допов. – Біла Церква, 2009. – С. 7–18. – ISBN 966-7320-00-6.

Автор матеріалу, незважаючи на те, що немає конкретних документальних джерел про перебування майбутнього поета на Миронівщині, але, виходячи з фактів періоду наймитування Тараса у свяще-

ника Г. Кошиця, припускає, що юнак відвідував деякі населені пункти цього району – Миронівку, Росаву, Потік (Потоки) та ін.

332. ДІЖЕНКО В. Шевченко і Лисянщина / Валентина Діженко // Шевченків світ : наук. щорічник / Черкас. наук. центр шевченкозн. дослідж., Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка НАН України [та ін.]. – Черкаси, 2012. – Вип. 5 : До 200-річчя з дня народження Т. Г. Шевченка. – С. 118–120. – ISBN 978-966-493-266-7.

Містечко Лисянка, розташоване за 15 км від села Моринці, посіло особливе місце в біографії Т. Шевченка. У статті подано коротку оповідь про зв'язок цієї місцевості із Тарасовим дитинством, його перебування в Лисянці в 1843 і 1859 рр. і змальовування селища у поетових творах. Ідеться також про збереження пам'яті про Кобзаря жителями Лисянщини.

333. ЗЯБЛЮК Н. Про Тараса Шевченка і чумацтво / Надія Зяблюк // Шевченкіана / упоряд.: Л. Голота, Є. Букет. – К., 2011. – С. 84–90. – ISBN 978-966-2669-05-3.

334. ЯРЕМЕНКО В. Тарас Шевченко про чумацтво, його звичаї та пісні / Василь Яременко // Нар. творчість та етнографія. – 2005. – № 2. – С. 21–30. – Бібліогр.: с. 29–30.

335. ЯРЕМЕНКО В. Чумацтво у творчості Тараса Шевченка : етногр. та історіософ. аспект / Василь Яременко // Тарас Шевченко і народна культура : зб. пр. Міжнар. (35-ої) наук. Шевченк. конф., 20–22 квіт. 2004 р. : 190-річчю з дня народж. Т. Г. Шевченка присвяч. : у 2 кн. / Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка НАН України, Черкас. нац. ун-т ім. Б. Хмельницького [та ін.]. – Черкаси, 2004. – Кн. 1. – С. 104–118. – Бібліогр.: с. 117–118. – ISBN 966-8756-18-5 (повне збір.). – ISBN 966-8756-19-3 (кн. 1).

У матеріалах подано розповідь про етнографічні особливості чумацького промислу на Звенигородщині; родину Тараса, зокрема про батька, який займався цим видом діяльності; дитячі враження від чумакування хлопчика разом із батьком.

Простежуються історико-етнографічні основи чумацьких мотивів у творчості Кобзаря. Зокрема, згадуються поеми: «Катерина», «Гайдамаки», «Наймичка» та ін., малюнки: «Андруші», «Коло Седнева», «Чумаки серед могил» і записані Шевченком чотири пісні, які відносяться до чумацьких: «Зажурився бідний сірома...», «А в городі Самарі...», «Ой сидить пугач та на могилоньці...», «Чи я ж тобі не казала...».

336. КІРІЄНКО М. Тарас Григорович Шевченко і Чернігівщина / Максим Кірієнко // Шевченківські дні–2009, (9–10 березня). Історія :

матеріали міжнар. наук.-практ. конф. молодих учених / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2009. – С. 40–41. – ISBN 978-966-2142-79-2.

Про багаторазове перебування Т. Шевченка на Чернігівщині в 1829 р., коли він супроводжував пана Енгельгардта із Вільшани через Київ до Вільна, та під час своєї другої та третьої подорожі по Україні. Міститься матеріал і про вшанування пам'яті Кобзаря у краї.

337. КОВАЛЕНКО А. Щоб не залишалося нез'ясованим. [У 3 ч. Ч. 1. Дитинство та підлітковий вік] / Анатолій Коваленко // Пам'ять століть. – 2004. – № 2. – С. 49–53.

Автор розповідає про подорожі Тараса містами і селами Смілянщини (Сміла, Шпола, Єлисаветград, Кримки, Лебедин та ін.) у дитинстві та юнацтві. Згадуються спомини про це сучасників Т. Шевченка – М. Чалого, О. Лазаревського, П. Лебединцева.

338. КОНОНЧУК Т. Видатний син українського народу Тарас Шевченко : біогр. аспект / Т. Конончук // Шевченків край : іст.-етногр. дослідж. / НАН України, Ін-т історії України [та ін.]. – К., 2009. – С. 15–40. – ISBN 978-966-00-0860-0.

339. КОНОНЧУК Т. Дороги Тараса Шевченка : корот. біогр. нарис / Тетяна Конончук. – К. : Твім інтер, 2009. – 72 с., [8] арк. фотоіл. – ISBN 966-7430-43-Х.

У пропонованих матеріалах ідеться про життєві дороги Т. Шевченка, які розпочались у Моринцях, у селянській родині, і вивели його на найвищі світові горизонти людського духу, мистецтва слова, живопису, графіки, акварелі. Акцентовано увагу на малій батьківщині великого сина українського народу (про що менше оповідується в шевченкознавчих джерелах) та на образі рідного краю в його творчості.

340. КОШИЦЬ О. Спогади про Звенигородку : [із кн. «Спогади Олександра Кошиця», ч. 1, Вінніпег, Канада, 1947] / Олександр Кошиць // Шевченків край : іст.-культурол. нариси : присвяч. світлій пам'яті Т. Г. Шевченка й І. М. Гончара. – К., 2005. – С. 211–221 : фотоіл. – ISBN 966-96228-2-4.

Лисянка, Тарасівка, Кирилівка, Будище, Моринці, Вільшана, Стеблів, Корсунь, Богуслав, Звенигородка... Автор згадує ці місця, зокрема Тарасівку, де жили родичі Т. Шевченка, наводить спогади мешканців села, які знали і бачили Кобзаря, а деякі товаришували з ним.

341. МАТІВОС Ю. Тарас у Гуляйполі : маловідомі сторінки біогр. / Юрій Матівос // Чумац. шлях. – 2006. – № 4. – С. 7–8 : іл.

Подано відомості про першу подорож, яку Тарас здійснив у 1824 р. по містах та селах сучасної Кіровоградщини. Серед них було

місто Гуляйполе, яке Т. Шевченко пізніше згадав у повісті «Наймичка» та драмі «Назар Стодоля». Також ідеться про одного з наставників Кобзаря, управителя маєтку Енгельгардта в Кирилівці – І. Димовського, який, на думку автора статті, ймовірно, жив у Гуляйполі.

342. ПАЛІЙ А. Умань у творчості Т. Г. Шевченка / А. Палій // Відлуння віків. – 2004. – № 2. – С. 67–71 : іл. – Бібліогр.: с. 71.

У статті розповідається про Кобзаря як першого співця історичного минулого Умані, про його знайомство з цим краєм у дитинстві, коли чумакував із батьком, та під час подорожей по Україні. Проте, як зазначає автор публікації, встановити хронологію, послідовність перебування Т. Шевченка в різних місцевостях України, зокрема в Умані, неможливо.

Також ідеться про відображення Уманщини та її пам'яток у творчості поета (поема «Гайдамаки», вірш «Холодний Яр», повісті «Княгиня» і «Прогулка с удовольствием и не без морали» та ін.).

343. ШЕПТІЙ К. Гонта в Умані / Костянтин Шептій // Шевченк. краєзн. альм., 2010 / Всеукр. культ.-наук. фонд Т. Шевченка. – [К., 2010]. – С. 18–20.

Подано матеріал про старовинне українське місто Умань, що було центром народного повстання, відомого в історії як Коліївщина. Про ці події зі спогадів рідних і близьких, що вплинули на формування юного Тараса, розповідається у статті. На думку автора, Кобзар був у цьому містечку не тільки в дитинстві, а й у 1843-му та 1845 р.

Див. також № 52–57, 59, 62, 65, 67, 68, 71, 75, 81, 83–90, 92, 93, 96, 97, 101–104, 111, 186, 201, 205, 219–221, 459, 793, 903, 972, 984, 986, 987, 990–994, 1012, 1014, 1015, 1103, 1313.

Розділ 3

«Світе тихий, краю милий, моя Україно!...»: перша подорож Т. Шевченка в Україну (1843–1844)

*А ти, моя Україно,
Безталанна вдово,
Я до тебе літатиму
З хмари на розмову.*
Т. Шевченко¹

Під час навчання в Петербурзькій Академії мистецтв Т. Шевченко мав дві великі мрії.

Перша – поїхати до Італії для ознайомлення із всесвітньо відомими шедеврами світового мистецтва. Необхідною передумовою такої подорожі було здобуття учнем золотої медалі. Занедбавши навчання в Академії через постійну хворобу, Т. Шевченко був позбавлений стипендії, і його становище в Академії ускладнилось. Хоч за малюнки з натури і живописні твори він був відзначений трьома срібними медалями другого ступеня, йому – колишньому кріпакові – не надали традиційного закордонного відрядження. Власних коштів на таку подорож у митця не було, тому для нього поїздка до Європи так і лишилася нездійсненою мрією.

Другим палким бажанням Тараса Григоровича було повернення в Україну, де він не був майже 14 років.

За словами О. Кониського, митець задумав поїздку ще в 1842 р. Він тужив за батьківщиною і жив надією побувати в рідних місцях. Уже в січні 1843-го з Петербурга писав до поміщика Г. Тарновського, який запрошував поета до свого маєтку в Качанівці: *«...згадую нашу Україну. Ох, якби-то мені можна було приїхати до солов'я, весело б було... Та вже ж як-небудь вирвусь хоч після Великодня і прямісінько до вас, а потім уже далше»*².

Одержавши звання вільного художника, а також відпустку і направлення від Академії мистецтв на право проживання в Україні,

¹ Шевченко Т. Повне зібрання творів : у 12 т. – К., 2001. – Т. 1. – С. 267.

² Там само. – К., 2003. – Т. 6. – С. 21.

Т. Шевченко (разом з Є. Гребінкою) у травні 1843 р. виїхав із Петербурга Білоруським трактом.

Першою зупинкою стала Качанівка. Митець віз на замовлення Г. Тарновського нещодавно завершену картину «Катерина», яку той погодився купити.

Т. Шевченкові подобалася Качанівка. У другій половині XVIII ст. на території маєтку було створено палац із великою бібліотекою й картинною галереєю та величезним парком навколо нього. Тут у різні часи побували видатні діячі російської й української культури: М. Гоголь, М. Глінка, М. Максимович, Марко Вовчок, С. Гулак-Артемівський, М. Костомаров, Л. Жемчужников та ін. Там Тарас Григорович познайомився з поетом В. Забілою, який мешкав на хуторі Кукуріківщина, біля Борзни.

Але що уважніше придивлявся поет до життя покріпаченого селянства, то критичніше ставився до власника цього маєтку. Пізніше в повісті «Музикант» він писав: *«О, если бы я имел великое искусство писать! Я написал бы огромную книгу о гнусностях, совершающихся в с. Качановке. Не помню, в какой именно книге я прочитал такое изречение, что если мы видим подлеца и не показываем на его пальцами, то и мы почти такие же подлецы. Правда ли это? Мне кажется, что правда!»*¹.

Побував Т. Шевченко і в сусідніх містах та селах: Іваниця, Ічня, Григорівка, Батурин, Власівка, Іржавець.

У Григорівці він гостював у маєтку поміщика П. Скоропадського – нащадка гетьмана І. Скоропадського. Розкіш і багатство не відвернули пильної уваги поета від бідності сусідніх сіл. Пізніше поет писав:

*І досі нудно, як згадаю
Готический с часами дом;
Село обідране кругом...²*

У червні 1843 р. Т. Шевченко з Качанівки виїхав до Києва через Прилуки, Пирятин, Переяслав, Бровари.

У Києві, де, мабуть, він бував ще підлітком, поет познайомився і потоваришував із вченим, істориком, фольклористом, етнографом і письменником М. Максимовичем, власником садиби на Михайловій горі поблизу Прохорівки, та українським письменником, істориком, фольклористом, етнографом, критиком і перекладачем П. Кулішем. *«Перша зустріч Куліша з Шевченком була характерна. Ввіходить хтось до Куліша в полотняному пальті. "Здорові були!.. А вгадайте –*

¹ Шевченко Т. Повне зібрання творів : у 12 т. – К., 2003. – Т. 3. – С. 213.

² Там само. – К., 2001. – Т. 2. – С. 97.

хто?" – "Хто ж, як не Шевченко?" (А ніколи не бачив його і намальованого). – "Він і є!.. Чи нема в вас чарки горілки?" і т. д. Тут уже й пішло справдешнє січове балаканнє, а далі й співи. (Шевченко мав голос пречудовий, а Куліш знав незліченну силу пісень). Почали потім їздити навкруги Києва, рисувати, рибу за Дніпром варити»¹.

Вдруге поет побував у Києві на знаменитих «контрактових ярмарках» на Подолі перед від'їздом до Москви і Петербурга. В цей час познайомився з майбутнім кирило-мефодіївцем В. Білозерським.

Улітку 1843 р. Т. Шевченко гостював у Є. Гребінки на хуторі Убіжище, що на Полтавщині. Разом вони прибули в село Мосівка (Мойсівка) до поміщиці Т. Волховської, де Тарас Григорович познайомився з офіцером, колишнім декабристом О. Капністом, письменником, художником-аматором, офіцером Я. де Бальменом, поетом О. Афанасьєвим-Чужбинським, поміщиком В. Закревським та ін. Своє враження від першої зустрічі з Т. Шевченком О. Афанасьєв-Чужбинський передав так: «Євгеній Павлович [Гребенка] подъезжал к крыльцу в сопровождении незнакомца. Они вышли. Спутник его был среднего роста, плотный; на первый взгляд лицо его казалось обыкновенным, но глаза светились таким умным и выразительным светом, что невольно я обратил на него внимание. Гребенка тотчас же поздоровался со мною, взял за плечи и, толкнув на своего спутника, познакомил нас. Это был Т. Г. Шевченко»².

У Т. Волховської збиралися різні за своїми поглядами люди. Багато із гостей, з якими спілкувався Тарас Григорович, були учасниками гуртка молодих вільнодумців, які називали себе «мочемордами». «Товариство мочемордія» – «неофіційне утворення українського дворянства та літературно-мистецької богемі 1840-х років»³ на Лівобережній Україні, організатором і «старійшиною» якого був В. Закревський. До організації належали і його брати – Михайло і Платон, брати Яків та Сергій де Бальмени, історик М. Маркевич, офіцер І. Корбе та ін. В лексиконі товариства замість слова «пити» вживали вираз «мочити морду». «Се були люде, – писав О. Кониський, – котрі в тодішній сфері не знаходили собі роботи і єдиною "усладою" вважали похмілля, становлячи собі девізом: "in vino veritas"»⁴. Далі біограф зазначав: «... "мочеморди" були тільки "дітьми свого часу". Не можна не жалкувати їх, але не по правді було б осуджувати і ганьбити. Дак ото в сві-

¹ Спогади про Тараса Шевченка. – К., 2011. – С. 132.

² Там само. – С. 96.

³ Література та культура Полісся. Вип. 64. – Ніжин, 2011. – С. 165.

⁴ Кониський О. Тарас Шевченко-Грушівський : хроніка його життя. – К., 1991. – С. 136.

тлицю до голови мочемордів Закревського покликали і Шевченка. "Зібралось туди кілька чоловіка сущих мочеморд і ради знайомості з Шевченком гуляли до самого світу"»¹.

У Т. Шевченка з'явилося багато знайомих, усі запрошували його в гості. Поет завітав у Ісківці до О. Афанасьєва-Чужбинського, з яким виїхав на ярмарок у Лубни. У Березані зустрічався з поміщиком, українським фольклористом, етнографом і видавцем П. Лукашевичем, від якого дізнався детальніше про «Русалку Дністрову» – альманах, що започаткував у Галичині нову українську літературу народною мовою.

Під час перебування в Україні Т. Шевченко декілька разів відвідав Яготин, гостюючи у князя М. Рєпніна-Волконського, власника Яготина. Про перший приїзд сюди поета у супроводі О. Капніста дізнаємося з листа доньки князя В. Рєпніної до свого духовного наставника Ш. Ейнара: *«Капніст попросив дозволу провести свого знайомого художника до вітальні, аби показати йому картини. Дозвіл, звісна річ, був отриманий, і тоді я довідалася лише про те, що це художник-маляр і поет, причому більшою мірою навіть поет, ніж маляр, і що звать його Шевченком»*².

Знайомство із сім'єю Рєпніних стало однією з найважливіших подій у Шевченковому житті. Поета полонила їхня людська доброта і щирість. У цій родині він знайшов не тільки великих шанувальників свого таланту, а й вірних друзів, найвідданішою з яких була княжна Варвара. Для Тараса Григоровича вона завжди була *«незабутним другом»*, а він для неї – коханням.

Не оминув поет і рідні місця – Моринці та Кирилівку. Побував у свого молодшого брата-кріпака Йосипа, зустрічався з дідом Іваном, сестрою Яриною, іншими родичами та знайомими. Мандруючи селами й містами Черкащини (Кирилівка, Будище, Лисянка, Шендерівка, Зелена Діброва, Гудзівка, Мошни, Звенигородка, Трахтемирів та ін.), Т. Шевченко проводив багато часу серед селян-кріпаків і на власні очі бачив їхні злидні та страждання.

За спогадами дослідника життя і творчості Т. Шевченка П. Жура, восени 1843 р. поет мандрував на Дніпрові пороги та місце останньої Січі Запорозької найкоротшим із поштових шляхів через міста і села: Пирятин, Лубни, Хорол, Кременчук, Верхньодніпровськ, Катеринослав, Олександрівськ, Нікополь і далі до Покровського. Зворотний шлях поета від Покровського до рідної Кирилівки пролягав через

¹ Кониський О. Тарас Шевченко-Грушівський : хроніка його життя. – К., 1991. – С. 138.

² «Я дуже щиро Вас люблю...» : Шевченко у розповідях сучасників. – Х., 2004. – С. 33.

Нікополь, Катеринослав, Верхньодніпровськ, Новогеоргіївськ, Чигирин, Черкаси, Шполу, Звенигородку.

У лютому 1844 р., відвідавши Київ, Чернігів, Борзну, Т. Шевченко прибув до Москви, де провів більше тижня. Потім він рушив до Петербурга. Основною метою повернення поета було завершення навчання в Академії мистецтв.

Літературна спадщина Т. Шевченка

Народного поета цікавили легенди і перекази про історичне минуле України. У перший свій приїзд Шевченко побував у Свято-Троїцькому храмі (с. Іржавець), де побачив легендарну ікону Пресвятої Богородиці (захисниці запорозького козацтва і всієї Гетьманщини), яку згодом назвали Іржавською¹. Образ Пречистої перебував на Запорозькій Січі, а після її зруйнування на початку XVIII ст. ікону привезли в Іржавець). Уславлений чудотворний образ Тарас Григорович пізніше згадував у своїй поезії «Іржавець»:

*Вернулися запорожці,
Принесли з собою
В Гетьманщину той чудовний
Образ Пресвятої.
Поставили в Іржавиці
В мурованім храмі.
Отам вона й досі плаче
Та за козаками².*

Улітку 1843 р. Т. Шевченко разом із П. Кулішем перебував у стародавній місцевості – Межигір'ї (Міжгір'я), яке по праву вважають однією з наймальовничіших околиць Києва. Вони записали пісні про козацького полковника С. Палія, ватажків Коліївщини – І. Бондаренка, Ф. Левченка: «Хвалилася Україна, що в нас добре жити...», «В Макарові, славнім місті, пророчисте свято...», «Солодким медом да солодким вином кубки наповняли...» та ін.

На початку 1844 р., перебуваючи в Яготині, Т. Шевченко записав ще декілька народних пісень: «Соколе мій, чоловіче...», «І ворони клю[ю]ть, і сороки клю[ю]ть...». Усі ці фольклорні записи ввійшли до рукописного альбому 1839–1843 рр.

З метою вивчення історії та пам'яток запорозького козацтва Тарас Григорович відвідав декілька історичних місць в Україні, де ко-

¹ Найменування «Іржавська» («Іржавецька», «Ржавецька», «Ржавська») ікона дістала від назви села.

² Шевченко Т. Повне зібрання творів : у 12 т. – К., 2001. – Т. 2. – С. 46.

лись була Запорозька Січ: о. Хортицю та с. Покровське, в якому зміг побачити могили з кам'яними хрестами. В повісті «Варнак» поет писав: *«О могилы! могилы! высокие могилы! Сколько возвышенных, прекрасных идей переливалось в моей молодой душе, глядя на вас, темные, немые памятники минувшей народной славы и бесславия»*¹.

Поет на власні очі побачив місця, тісно пов'язані з історією рідної землі, овіяні думами і піснями про славу й волю українського народу. Він ніби ще раз перегорнув сторінки минувшини славетного козацтва:

*Було колись – в Україні
Ревіли гармати;
Було колись – запорожці
Вміли панувати.
Панували, добували
І славу, і волю;
Минулося – осталися
Могили на полі².*

Поет історично правдиво описав руйнування Нової Січі та пограбування Запорозької Січової Свято-Покровської церкви. Ці відомості він отримав не лише з історичних творів, а й із розповідей колишніх запорожців, які мешкали на Нікопольщині.

Восени 1843 р. Кобзар перебував у Березані. На околицях містечка налічувалося понад десяток старовинних могил-курганів, розкопками яких займалася Київська археографічна комісія. Т. Шевченко негативно ставився до цих розкопок, розглядав кургани як недоторкані народні святині. Це, мабуть, і стало приводом для написання вірша «Розрита могила» – першого твору з рукописної збірки «Три літа»:

*Начетверо розкопана,
Розрита могила.
Чого вони там шукали?
Що там схоронили
Старі батьки? Ех, якби-то,
Якби-то нашли те, що там схоронили,
Не плакали б діти, мати не журилась³.*

У листопаді 1843 р. в Яготині Т. Шевченко написав російською мовою поему «Тризна». У творі знайшли вияв настрої поета, викликані його взаєминами з В. Рєпніною. Свої почуття до неї поет висловив у посвяті до поеми:

¹ Шевченко Т. Повне зібрання творів : у 12 т. – К., 2003. – Т. 3. – С. 137.

² Там само. – К., 2001. – Т. 1. – С. 122.

³ Там само. – С. 253.

*Душе с прекрасным назначеньем
Должно любить, терпеть, страдать;
И дар Господний, вдохновенье,
Должно слезами поливать.
Для вас понятно это слово!..
Для вас я радостно сложил
Свои житейские оковы,
Священнодействовал я снова
И слезы в звуки перелил.
Ваш добрый ангел осенил
Меня бессмертными крылами
И тихостройными речами
Мечты о рае пробудил¹.*

Сповнений різноманітних вражень від зустрічі з батьківщиною, усього пережитого і передуманого за дев'ять місяців перебування в Україні, Т. Шевченко зазначив пізніше в повісті «Княгиня»: *«В продолжение моего странствования вне моей милой родины я воображал ее такою, какою видел в детстве: прекрасною, грандиозною, а о нравах ее молчаливых обитателей я составил уже свои понятия, гармонируя их, разумеется, с пейзажем. Да мне и в голову не приходило, чтобы это могло быть иначе. А выходит, что иначе»².*

Повернувшись до Москви, у лютому 1844 р. поет написав вірш «Чигрине, Чигрине...», що став ніби продовженням «Розритої могили». Він згадував могили як свідків минулої народної слави:

*Чигрине, Чигрине,
Все на світі гине,
І святая твоя слава,
Як пилина, лине
За вітрами холодними,
В хмарі пропадає,
Над землею летять літа,
Дніпро висихає,
Розсипаються могили,
Високі могили...³*

Т. Шевченко порівнював стан напівзруйнованого колись славно-го міста із загальним станом України:

¹ Шевченко Т. Повне зібрання творів : у 12 т. – К., 2001. – Т. 1. – С. 239.

² Там само. – К., 2003. – Т. 3. – С. 157.

³ Там само. – К., 2001. – Т. 1. – С. 254.

*А я, юродивий, на твоїх руїнах
Марно сльози трачу; заснула Вкраїна,
Бур'яном укрилась, цвіллю зацвіла,
В калюжі, в болоті серце прогноїла...
Чигрине, Чигрине,
Мій друже єдиний,
Проснав єси степи, ліси
І всю Україну...¹*

Вже у Петербурзі свої емоційно глибокі переживання від побаченого і почутого в Україні поет відобразив у поезіях «Сон», «Сова», «Чого мені тяжко, чого мені нудно...» та ін., що також увійшли до збірки «Три літа».

Поема «Сон ("У всякого своя доля...")» – поетова розповідь про власні видіння. У польоті ліричний герой прощається з Україною, «безталанною вдовою» та обіцяє повернутися. Це перша спроба Т. Шевченка дати великий загальний образ народного горя. Ніколи досі українська поезія не відважувалася на таке сильне, живе слово, сповнене жалю й болю, гніву й обурення, туги та їдкої, гіркої сатири:

*...Душе моя,
Чого ти сумуєш?
Душе моя убогая,
Чого марне плачеш,
Чого тобі шкода? Хіба ти не бачиш,
Хіба ти не чуєш людського плачу?
То глянь, подивися; а я полечу
Високо, високо за синії хмари;
Немає там власті, немає там кари,
Там сміху людського і плачу не чуть.
Он глянь, у тім раї, що ти покидаєш,
Латану свитину з каліки знімають,
З шкурою знімають, бо нічим обуть
Княжат недорослих; а он розпинають
Вдову за подушне, а сина кують,
Єдиного сина, єдину дитину,
Єдину надію! в військо оддають!
Бо його, бач, трохи! А онде під тином
Опухла дитина, голоднеє мре,
А мати пшеницю на панщині жне².*

¹Шевченко Т. Повне зібрання творів : у 12 т. – К., 2001. – Т. 1. – С. 254–255.

² Там само. – С. 267–268.

У поемі «Сова», що своєю поетикою (порівняннями, епітетами, метафорами, символами) близька до народних пісень, Т. Шевченко показав справжню трагедію матері, в якій незаконно забирають до війська єдиного сина.

До «жіночої лірики», для якої характерні мотиви дівочої самотності, неподіленого почуття, розлуки, належить вірш «Дівичії ночі». До автобіографічної ліричної поезії відноситься невеликий (на 8 рядків) твір «Чого мені тяжко, чого мені нудно...». Народнопісенними мотивами, в основу яких покладено чумацькі пісні про смерть чумака в дорозі, пройнятий вірш «У неділю не гуляла...». Деякі поезії присвячено відомим особистостям: «Заворожи мені, волхве...» (акторові М. Щепкіну), «Гоголю», творчість яких Т. Шевченко високо цінував.

Малярська спадщина Т. Шевченка

Від'їзд Тараса Григоровича в Україну був пов'язаний із виданням альбому «Живописная Украина». *«Певна річ, – писав О. Кониський, – що думка про таке видання сплодилася в голові Шевченка геть раніш, і сплодили її перш за все малюнки Штернберга з української природи і картини історичні Брюллова. ...У Шевченка зародилася думка, що було б добре познайомити освічену Росію з розкішною природою України і з її етнографією. ...Знаючи, який великий вплив на людей роблять добрі малюнки, Шевченко більш і більш переймався бажанням показати людям на малюнках мертво вольну і живу зневолену Україну. Думка на решті доспіла. Шевченко везе її на Україну, щоб поділитися нею і порадитися з тямущими земляками.*

Бажання видавати малюнки історичної і живої України неминуче повинно викликати і викликало у Шевченка бажання і навіть потребу побачити власними очами історичні останки України і зробити з них малюнки власними руками. Та й бачив він живу Україну давно, бачив її геть не на всьому обширі, а на невеличкому простороннищі свого рідного кутка і дивився тоді іншим поглядом, поглядом людини майже темної, поглядом крепака неосвіченого. До такого бажання художника-патріота натурально єдналося і друге, ще, може, глибше, бажання чоловіка – подивитися на рідне село, на батьківську стріху, обняти, пригорнути до свого лона вольного серце дорогої сестри-крепачки і любих йому рідних братів, Микиту і Йосипа, безталанних крепаків. Певна річ, що Тараса не могла не тягти на Україну непоборена, властива людям, найпаче українцям, сила бажання подивитися на ті стежки і

шляхи, "де ходив він малими ногами", на той "тихий, журливий, обсаджений вербами та калиною ручай", де він купався, на двір батьківський, на леваду, на могилу і на все те інше, де так хмуρο минав його вік дитинний»¹.

Перебуваючи в Україні у 1843–1844 рр., Т. Шевченко створив низку малярських творів із зображенням місцевих краєвидів і пейзажів, на яких відтворено історичні та архітектурні пам'ятки.

Одним із перших в Україні з'явився рисунок олівцем «У Києві». Пізніше митець написав живописні твори: «Краєвид Києва», «Дальні печери Києво-Печерської лаври», «Київ з боку Дніпра», «Київ з-за Дніпра та інші начерки», «Видубецький монастир» та ін. На підставі цих малюнків митець уже в Петербурзі виконав офорти «У Києві», «Видубецький монастир у Києві».

Відвідуючи рідні місця, Т. Шевченко підготував малюнки до майбутніх офортів: «Вдовина хата на Україні», «Хата батьків Т. Г. Шевченка в с. Кирилівці», «Селяни та інші начерки» (портрет діда Івана).

Восени 1843 р. митець побував на Чигиринщині – у краю козаків і гайдамаків, краю, за словами Кобзаря, «геніального бунтовщика» і «великомудрого гетьмана» Богдана Хмельницького. Саме тут відбувалося чимало історичних подій періоду Визвольної війни українського народу 1648–1657 рр. У Чигирині і Суботові митець намалював серію начерків до офорту «Дари в Чигирині 1649 року», що тісно пов'язані з життям та діяльністю Б. Хмельницького.

У Батурині, столиці гетьманів, Тарас Григорович оглянув і змалював для альбому «Живописная Украина» будинок генерального судді В. Кочубея – пам'ятку української цивільної архітектури XVII ст., і руїни палацу гетьмана К. Розумовського, спорудженого в 1799–1803 рр.

У Межигір'ї Т. Шевченко побував у Спасо-Преображенському монастирі, історія якого пов'язана із Запорозькою Січчю. Тут він зробив олівцем рисунок монастиря. Працював і над ескізами до офорту «Судня рада». На одному з них зазначено точну дату перебування Т. Шевченка в Межигір'ї: «1843, іюня 13, въ ночи на плыту, на Днѣпрѣ // противъ Межигорского монастыря»².

Протягом 1843–1844 рр. митець створив галерею портретів друзів, знайомих і членів їхніх родин.

¹ Кониський О. Тарас Шевченко-Грушівський : хроніка його життя. – К., 1991. – С. 129, 131.

² Шевченко Т. Повне зібрання творів : в 10 т. – К., 1961. – Т. 7, кн. 2. – С. 10 [комент. 193].

Із перебуванням Т. Шевченка в Мосівці пов'язано відомості про два малюнки під назвою «Бал у Волховських» та вісім портретів його знайомих із «Товариства мочемордія» (досі не знайдено).

У Березані він закінчив роботу над портретом [Терезії] Маєвської.

У Березовій Рудці, де Тарас Григорович бував декілька разів у В. Закревського, він виконав портрети братів Закревських – Віктора та Платона, дружини П. Закревського – Ганни.

В Яготині, оглянувши картинну галерею М. Рєпніна, митець побачив портрет князя роботи швейцарського художника Й. Горнунга та на замовлення Г. Тарновського й О. Капніста зробив дві копії. Також намалював груповий портрет онуків князя й автопортрет тушшю.

Із сумним настроєм покидав Кобзар рідну Україну. Пізніше в Петербурзі він писав другу, письменнику Я. Кухаренку: *«Був я уторік на Україні – був у Межигорського Спаса. І на Хортиці, і скрізь був і все плакав, сплюндрували нашу Україну... Заходився оце, вернувшись в Пітер, гравировать и издавать в картинах остатки нашей Украины»*¹.

Поїздка в Україну була дуже плідною для Т. Шевченка як художника. До Петербурзької Академії мистецтв він повернувся не з порожніми руками. Митець привіз до столиці численні начерки та етюди з натури для популяризації їх через майбутній альбом «Живописная Украина».

Статтю підготовлено за матеріалами публікацій: Горбач Н. Життя та творчість Тараса Шевченка. – Львів : Каменяр, 2005. – 303 с. ; Дзюба І. Тарас Шевченко : життя і творчість. – 2-е вид., доопрац. – К. : Києво-Могилян. акад., 2008. – 718 с. ; Жур П. Труді і дні Кобзаря. – К. : Дніпро, 2003. – 518 с. ; Жур П. В. Шевченківський Київ. – К. : Дніпро, 1991. – 287 с. ; Зайцев П. Життя Тараса Шевченка – 2-е вид. – К. : Обереги, 2004. – 480 с. ; Кониський О. Тарас Шевченко-Грушівський : хроніка його життя. – К. : Дніпро, 1991. – 704 с. ; Лепкий Б. Про життя і твори Тараса Шевченка. – К. : Пульсари, 2005. – 150 с. ; Маслов В. П. Тарас Григорович Шевченко : біогр. очерк. – М : Тип. А. И. Мамонтова и К°, 1874. – 56 с. ; Пахаренко В. І. Тарас Шевченко : [нарис]. – К. : Атлант ЮЕмСі, 2007. – 94 с. ; Спогади про Тараса Шевченка / укладання і прим. В. Бородіна [та ін.]. – К. : Дніпро, 2011. – 608 с. ; Чалий М. Життя і твори Тараса Шевченка : (звід матеріалів до його біографії). – К. : Веселка, 2011. – 263 с. ; Чуб Д. Живий Шевченко : біогр. та літературозн. оповіді. – 2-е вид. – К. : Ярославів Вал, 2007. – 197 с. ; Шевченківська енциклопедія : в 6 т. – К., 2012. – Т. 1–2 ; Шевченківський словник : у 2 т. – К., 1978. – Т. 1–2 ; Шовкопляс Г. М. За покликом серця : пам'ятки історії та культури в житті і творчості Т. Г. Шевченка. – К. : Наук. думка, 1990. – 168 с. та ін.

¹ Шевченко Т. Повне зібрання творів : у 12 т. – К., 2003. – Т. 6. – С. 31.

Літературні твори Т. Шевченка

Щоб глибше зрозуміти й відчувти враження поета від перебування в рідному краї, варто звернутися до його літературних творів, написаних під час подорожі по Україні та поза її межами, які безпосередньо стосуються рідного краю.

344. ВАРНАК : повість / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2003. – Т. 3. – С. 121–151.

345. ГОГОЛЮ / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2001. – Т. 1. – С. 284.

346. ДІВИЧІЇ ночі / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2001. – Т. 1. – С. 263–264.

347. «ЗАВОРОЖИ мені, волхве...» / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2001. – Т. 1. – С. 283.

348. ЗАПИСИ народної творчості / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2003. – Т. 5. – С. 257–261.

349. «ЗАПОРОЖЦІ приїдуть, було, з Січі в Київ...» / запис П. О. Куліша // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2003. – Т. 4. – С. 229–330.

Найімовірніше, оповідання було записано П. Кулішем у Києві під час першої зустрічі із Т. Шевченком (червень 1843 р.).

350. ІВАН Підкова / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2001. – Т. 1. – С. 122.

351. ІРЖАВЕЦЬ / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2001. – Т. 2. – С. 44–46.

352. МУЗЫКАНТ / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2003. – Т. 3. – С. 178–239.

353. РОЗРИТА могила / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2001. – Т. 1. – С. 252–253.

354. СОВА / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2001. – Т. 1. – С. 257–262.

355. СОН («У всякого своя доля...») : комедія / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2001. – Т. 1. – С. 265–278.

356. ТРИЗНА / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2001. – Т. 1. – С. 239–251.

357. «У НЕДІЛЮ не гуляла...» / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2001. – Т. 1. – С. 279–281.

358. «ЧИГРИНЕ, Чигрине...» / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2001. – Т. 1. – С. 254–256.

359. «ЧОГО мені тяжко, чого мені нудно...» / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2001. – Т. 1. – С. 282.

Див. також № 233, 234, 243, 263, 266.

Малярські твори Т. Шевченка
(репродукції та коментарі)

Про величезну роботу, виконану Шевченком-художником до приїзду в Україну (декілька робіт), під час першої подорожі рідним краєм і після повернення до Петербурга, свідчить поданий нижче список його творів – серія портретів, малюнки до видання «Живописная Украина».

360. ЖИВОПИСНАЯ Украина ; [ТЕКСТИ під офортами «Живописная Украина»] ; [ПРОСПЕКТ видання «Живописная Украина»] / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2003. – Т. 5. – С. 203–206.

361. АВТОПОРТРЕТ, [23–26.XI.1843, Яготин] : папір, туш, перо : [репрод. 85] / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1961. – Т. 7, кн. 1. – С. 34 [комент. 85].

362. ВИДУБЕЦЬКИЙ монастир, [н. п. X.1843] : папір, олівець : [репрод. 81] / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1961. – Т. 7, кн. 1. – С. 32 [комент. 81].

363. ВИДУБЕЦЬКИЙ монастир у Києві, [н. п. XI.]1844, [Пб.] : папір, офорт : [репрод. 97] / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1961. – Т. 7, кн. 1. – С. 40–41 [комент. 97].

364. ДАРИ в Чигрині 1649 року, [III–6–7.V]1844, [Пб.] : папір, офорт : [репрод. 94] / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1961. – Т. 7, кн. 1. – С. 39 [комент. 94].

365. КАЗКА, [н. п. VIII.] 1844, [Пб.] : папір, офорт : [репрод. 96] / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1961. – Т. 7, кн. 1. – С. 40 [комент. 96].

366. КАТЕРИНА, 1842, [СПб.] : полотно, олія / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2005. – Т. 7. – С. 94–95 [репрод. 41], 388–389 [комент. 41].

367. КИЄВО-Межигірський монастир, [VI.1843] : папір, олівець : [репрод. 292] / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1961. – Т. 7, кн. 2. – С. 36 [комент. 292].

368. КРАЄВИД Києва, [V–IX.1843, Київ] : олівець : [репрод. 169] / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1961. – Т. 7, кн. 2. – С. 5 [комент. 169].

369. ПОРТРЕТ Є. П. Гребінки¹, 1837, [СПб.] : брістол. картон, акварель : [репрод. 11] / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1961. – Т. 7, кн. 1. – С. 9 [комент. 11].

¹Інша назва: Портрет невідомого // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2005. – Т. 7. – С. 36–37 [репрод. 12], 364–366 [комент. 12].

370. ПОРТРЕТ дітей В. М. Рєпніна, [1–10.I.]1844, [Яготин] : полотно, олія : [репрод. 89] / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1961. – Т. 7, кн. 1. – С. 35–36 [комент. 89].

371. ПОРТРЕТ В. О. Закревського, XII.1843, [Березова Рудка] : папір, олівець : [репрод. 86] / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1961. – Т. 7, кн. 1. – С. 34 [комент. 86].

372. ПОРТРЕТ П. О. Закревського, [9–23.XII.1843, Березова Рудка] : полотно, олія : [репрод. 88] / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1961. – Т. 7, кн. 1. – С. 35 [комент. 88].

373. ПОРТРЕТ Г. І. Закревської, [9–23.XII.]1843, [Березова Рудка] : полотно, олія : [репрод. 87] / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1961. – Т. 7, кн. 1. – С. 34–35 [комент. 87].

374. ПОРТРЕТ П. О. Куліша, [V.1843–I.1847] : полотно, олія : [репрод. 83] / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1961. – Т. 7, кн. 1. – С. 32 [комент. 83].

375. ПОРТРЕТ Р. І. Лукомського, [н. р. V.]1843 : папір, олівець : [репрод. 80] / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1961. – Т. 7, кн. 1. – С. 31–32 [комент. 80].

376. ПОРТРЕТ Маєвської, [н. р. V.]1843 : полотно, олія : [репрод. 79] / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1961. – Т. 7, кн. 1. – С. 31 [комент. 79].

377. ПОРТРЕТ М. Г. Рєпніна, [н. р. X.1843] : полотно, олія : [репрод. 84] / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1961. – Т. 7, кн. 1. – С. 33 [комент. 84].

Копія з портрета роботи швейцарського художника Й. Горнунга.

378. ПОРТРЕТИ невідомих, [1840–1843] : папір, олівець : [репрод. 30] / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1961. – Т. 7, кн. 1. – С. 16 [комент. 30].

379. СТАРОСТИ, [н. п. XI.]1844, [Пб.] : папір, офорт : [репрод. 95] / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1961. – Т. 7, кн. 1. – С. 39–40 [комент. 95].

380. СУДНЯ рада, [III–6–7.V.] 1844, [Пб.] : папір, офорт : [репрод. 93] / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1961. – Т. 7, кн. 1. – С. 38 [комент. 93].

381. У КИЄВІ, [III–6–7.VI.]1844, [Пб.] : папір, офорт : [репрод. 92] / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1961. – Т. 7, кн. 1. – С. 38 [комент. 92].

Незнайдені твори (коментарі)

382. БАЛ у Волховських, [29.VI.1843 ; 12.I.1844 ; 12.I.1846, Мосівка] : папір, акварель / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1963. – Т. 7, кн. 2. – С. 65–66 [комент. 404–405].

383. ПОРТРЕТ О. Волховського, [29.VI.1843 ; 12.I.1844 ; 12.I.1846] : [олія] / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Т. Г. Шевченко. – К., 1963. – Т. 7, кн. 2. – С. 66 [комент. 406].

384. ПОРТРЕТИ знайомих Шевченка, [VI.1843–1844] / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1961. – Т. 7, кн. 2. – С. 65 [комент. 396–403].

Твори, приписувані Т. Шевченкові (коментарі)

385. ГАЙДАМАКА : папір, олівець / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1963. – Т. 10. – С. 88 [комент. 286].

386. ГОРА Щекавиця в Києві : папір, олівець / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1963. – Т. 10. – С. 129 [комент. 415].

387. ПОРТРЕТ Лаврентія Петровича Бойка / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1963. – Т. 10. – С. 94 [комент. 312].

388. ПОРТРЕТ Тараса Григоровича Шевченка : папір, олівець / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1963. – Т. 10. – С. 103 [комент. 340].

389. РИСУНКИ із збірки Закревських / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1963. – Т. 10. – С. 85–86 [комент. 203–260].

390. РУЇНИ будинку Богдана Хмельницького в Суботові / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. – К., 1963. – Т. 10. – С. 131–132 [комент. 423].

391. РУЇНИ палацу гетьмана Мазепи в Батурині : гравюра на дереві / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1963. – Т. 10. – С. 132 [комент. 424].

392. ШЛЯХ коло Києва : папір, туш, олівець / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1963. – Т. 10. – С. 134 [комент. 431].

Див. також № 270, 272, 274–277, 288, 290, 292.

Епістолярій Кобзаря

Ознайомившись із листуванням Т. Шевченка, читач має можливість відчувати поетові настрої, дізнатися про подробиці його щоденного життя, творчі плани, відгуки на прочитані книжки, літературні й мистецькі новини, міркування про свою долю, спогади про минуле.

Нижче подано перелік листів Кобзаря з Петербурга до рідних, друзів, знайомих, де йдеться про його бажання приїхати в Україну; листів, датованих часом перебування поета в рідних краях, написаних після повернення з батьківщини, в яких Т. Шевченко пише про намір видавати «Живописну Україну».

393. ДО М. Г. ШЕВЧЕНКА, 2 березня 1840, С.-Петербург / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2003. – Т. 6. – С. 13.

394. ДО Г. С. ТАРНОВСЬКОГО, 25 січня 1843, С.-Петербург / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2003. – Т. 6. – С. 21–22.

395. ДО В. О. ЗАКРЕВСЬКОГО, 10 листопада 1843, Яготин / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2003. – Т. 6. – С. 23–24.

396. ДО В. М. РЄПНІНОЇ, 29 листопада 1843, Яготин / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2003. – Т. 6. – С. 24.

397. ДО В. І. ГРИГОРОВИЧА, 28 грудня 1843, Яготин / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2003. – Т. 6. – С. 24–25.

398. ДО О. М. БОДЯНСЬКОГО, 6–8 травня 1844, С.-Петербург ; 29 червня 1844, С.-Петербург / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2003. – Т. 6. – С. 26–28.

399. ДО М. А. ЦЕРТЕЛЄВА, 23 вересня 1844, С.-Петербург / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2003. – Т. 6. – С. 28.

400. ДО С. М. МУХАНОВА, 25 вересня 1844, С.-Петербург / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2003. – Т. 6. – С. 29.

401. ДО П. І. ГЕССЕ, 1 жовтня 1844, С.-Петербург / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2003. – Т. 6. – С. 29–30.

402. ДО ТОВАРИСТВА заохочування художників, жовтень 1844, С.-Петербург / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2003. – Т. 6. – С. 227.

403. ДО Я. Г. КУХАРЕНКА, 26 листопада 1844, С.-Петербург / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2003. – Т. 6. – С. 30–31.

Листування, спогади сучасників про Т. Шевченка

Нижче представлено інформацію про літературу, що містить листування та спогади друзів, знайомих, перших біографів Т. Шевченка щодо їхнього знайомства з молодим поетом у його перший приїзд в Україну, зустрічі митця з родичами та друзями, діяльність у цей період як поета і художника.

404. ЛИСТИ до Тараса Шевченка / АН України, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка ; упорядкув. та комент.: В. С. Бородіна [та ін.] – К. : Наук. думка, 1993. – 384 с. – ISBN 5-12-004001-2. – Зі змісту: Куліш П. О., 20 жовтня 1843, Київ. – С. 15 ; Штрандман Р. Р., 14 грудня 1843, Яготин. – С. 15 ; Капніст О. В., 18 січня 1844, Ковалівка. – С. 16 ; Маркевич М. А., близько 22 січня 1844, Турівка. – С. 17 ; Забіла В. М., початок лютого 1844, Борзна. – С. 17–18 ; Репніна В. М., 2 лютого 1844, Яготин ; Репніна В. М., 17 травня 1844, Яготин. – С. 19 ; Куліш П. О., 5 червня 1844, Київ. – С. 20 ; Репніна В. М., 19 червня 1844, Яготин. – С. 21–22 ; Репніна В. М., 3 липня 1844, Яготин. – С. 22–23 ; Репніна В. М., серпень 1844, Яготин. – С. 25–26 ; Репніна В. М., 22 вересня 1844, Яготин. – С. 26–27 ; Репніна В. М., 25 вересня 1844, Яготин. – С. 27 ; Репніна В. М., 10 жовтня 1844, Яготин. – С. 27–28 ; Репніна В. М., 8 листопада 1844, Яготин. – С. 29–30 ; Правління Харківського університету, 13 листопада 1844, Харків. – С. 30 ; Репніна В. М., 13 грудня 1844, Яготин. – С. 30–31 ; Репніна В. М., 20 грудня 1844, Яготин. – С. 31–32 ; Куліш П. О., 31 грудня 1844, Київ. – С. 32–33.

405. РЕПНИНА В. Письмо Шарлю Эйнару ; «Я Вас слишком искренно люблю» : письма Тарасу Григорьевичу Шевченко / Варвара Репнина // «Я Вас слишком искренно люблю» : повесть, письма Тарасу Шевченко и Шарлю Эйнару / Варвара Репнина ; сост. и авт. коммент. А. Е. Кузьменко. – Х., 1991. – С. 89–132, 133–174. – ISBN 5-7766-0252-1.

406. РЕПНИНА В. Лист Шарлю Эйнару ; Листи Тарасові Григоровичу Шевченку / Варвара Репніна ; пер. з рос. О. Чижової // «Я дуже щиро Вас люблю...» : Шевченко у розповідях сучасників / упорядкув., передм., прим. О. В. Ковалевського. – Х., 2004. – С. 33–48, 50–66.

407. ПЕРША подорож на Україну // Біографія Т. Шевченка за спогадами сучасників / Держ. музей Т. Г. Шевченка ; відп. ред. К. П. Дорошенко. – К., 1958. – С. 49–66 : фотоіл.

408. СПОГАДИ про Тараса Шевченка / укладання і прим. В. Бородіна [та ін.] ; передм. В. Смілянської. – К. : Дніпро, 2011. – 608 с. – ISBN 978-966-578-206-3. – Зі змісту: Селецкий П. Д. Записки : (отрывок). – С. 85–87 ; Стороженко. Эпизод из жизни Т. Г. Шевченка. – С. 88–89 ; Афанасьев-Чужбинский А. С. Воспоминания о Т. Г. Шевченко. – С. 93–115 ; Куліш П. О. Жизнь Куліша : (урывки). – С. 132–137.

409. КОНИСЬКИЙ О. Тарас Шевченко під час від виходу «Кобзаря» до укінчення Академії художеств (1840–1845) : [про подорож в Україну в 1843–1844 рр.] // Тарас Шевченко-Грушівський : хроніка його життя / Олександр Кониський. – К., 1991. – С. [131]–156. – ISBN 5-308-01054-4.

410. РЕПНИНА В. Немая любовь : повість / Варвара Репнина // «Я Вас слишком искрено люблю» : повість, письма Тарасу Шевченко и Шарлю Эйнару / Варвара Репнина ; сост. и авт. коммент. А. Е. Кузьменко. – Х., 1991. – С. 31–88. – ISBN 5-7766-0252-1.

411. РЕПНИНА В. Безмовна любов : повість / Варвара Репнина ; пер. з рос. О. Чижової // «Я дуже щиро Вас люблю...» : Шевченко у розповідях сучасників / упорядкув., передм., прим. О. В. Ковалевського. – Х., 2004. – С. 10–32. – ISBN 966-7880-86-9.

412. ЧАЛИЙ М. Поїздки Малоросією ; Листи княжни В. М. Репніної до Шевченка / Михайло Чалий // Життя і твори Тараса Шевченка : (звід матеріалів до його біографії) / Михайло Чалий. – К., 2011. – С. 32–41. – ISBN 978-966-01-0547-8.

* * *

413. ТРИ літа. (Перша подорож на Україну) ; Білоруський тракт ; Чернігів ; Ніжин ; Прилуки ; Качанівка ; Шлях на Київ ; Козелець ; Київ ; Пани ; ...І люди ; Мосівка (Мойсівка) ; Мандри по Лівобережжю ; Лубни ; Березань ; Запорозька Січ ; Чигирин та Суботів ; Кирилівка ; «Розрита могила» ; Яготин ; 1844 ; Київ-Контракти ; Кирилівка ; Москва ; Петербург ; «Живописна Україна» ; «Сова», «Дівичії ночі» ; «Сон» // Доля: книга про Т. Шевченка в образах та фактах / авт.-упоряд. тексту В. Шевчук. – К., 1993. – С. 162–247 : іл., фотогр. – ISBN 5-308-00567-2.

Подано матеріал (репродукції картин митця, а також відомих і невідомих художників; фотоілюстрації міст і сіл України та архітектурних споруд тощо), який допомагає наочно побачити ті місця в Україні, де перебував Т. Шевченко. Вміщено автографи віршів поета, цитати з офіційних документів, творів Т. Шевченка, споминів його сучасників стосовно відвідання батьківщини.

Література про Т. Шевченка

Пропонується перелік літератури, в якій ідеться про першу подорож Т. Шевченка в Україну через довгих 14 років відсутності. Подано відомості про творчі набутки митця, зокрема, його поетичні твори й малюнки, на яких зображено рідні краєвиди, історичне минуле України, відомих людей, з якими він познайомився в цей час та з якими товаришував раніше.

Загальні праці

414. ГРУШЕВСЬКИЙ М. До справи Шевченкових провин ; Варіанти до «Богданової могили» Шевченка / Михайло Грушевський // Твори : у 50 т. / Михайло Грушевський ; Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України. – Львів, 2008. – Т. 11. – С. 79, 161. – ISBN 978-966-603-568-7 (т. 11).

415. ГРУШЕВСЬКИЙ М. Шевченко і українська минувшина / Михайло Грушевський // Твори : у 50 т. / Михайло Грушевський ; Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України. – Львів, 2005. – Т. 3 – С. 324–327 : іл. – ISBN 966-603-453-0 (т. 3).

У творчому доробку видатного українського історика, громадського діяча є чимало публікацій про Т. Шевченка. У пропонованих статтях подано аналіз кількох творів Кобзаря. У першій – ідеться про невідому карикатуру на полях автографа поеми «Сон». Друга стаття містить відомості про містерію «Великий льох», її кінцевий фрагмент – «Стоїть в селі Суботові». В третій – автор торкається теми української минувшини, козацької доби у творчості поета, зокрема, згадуються поема «Гайдамаки», послання «І мертвим, і живим, і ненарожденним...», вірш «Чигрине, Чигрине...» та ін.

416. ГОРБАЧ Н. Поїздка Т. Шевченка в Україну (травень 1843 – лютий 1844) ; Тарас Шевченко в Петербурзі (лютий 1844 – березень 1845) / Назар Горбач // Життя та творчість Тараса Шевченка / Назар Горбач. – Львів, 2005. – С. 52–63. – ISBN 5-7745-1134-0.

417. ДЗЮБА І. Перша поїздка в Україну ; Поет супроти імперії / Іван Дзюба // Тарас Шевченко : життя і творчість / Іван Дзюба. – 2-е вид., доопрац. – К., 2008. – С. 200–229, 236–259. – ISBN 978-966-0518-446-1.

418. ЖУР П. Літо перше / Петро Жур // Труді і дні Кобзаря / Петро Жур. – К., 2003. – С. 86–99. – ISBN 966-578-118-9.

419. ЖУР П. Перше літо : з хроніки життя і творчості Т. Шевченка / Петро Жур. – К. : Дніпро, 1979. – 278 с., [10 вкл. арк. фотоіл.].

420. ЗАЙЦЕВ П. [Перший приїзд в Україну] / Павло Зайцев // Життя Тараса Шевченка / Павло Зайцев. – 2-е вид. – К., 2004. – С. 114–152 : іл., фотогр. – ISBN 966-513-061-7.

421. ЛЕПКИЙ Б. [Перша поїздка Шевченка з Петербурга на Україну] / Богдан Лепкий // Про життя і твори Тараса Шевченка / Богдан Лепкий. – К., 2005. – С. 43–53 : іл., фотогр. – ISBN 966-8767-07-1.

422. ПАХАРЕНКО В. І. Другий період життя і творчості Т. Шевченка (1843–1847) : перша подорож в Україну (1843–1844) / В. І. Паха-

ренко // Тарас Шевченко : [нарис] / В. І. Пахаренко. – К., 2007. – С. 30–37 : іл. – ISBN 978-966-8968-14-3.

423. СМОЛКА А. О. Життя і подорожі в Україні (1843–1847) / А. О. Смолка // Т. Г. Шевченко. Хроніка життя і творчості / А. О. Смолка. – К., 2010. – С. 67–128.

424. «ШЕВЧЕНКО – це ми. Так було. І так буде...» / підгот. за матеріалами Держ. архіву друку Книжк. палати України // Вісн. Книжк. палати. – 2008. – № 3. – С. 45–48.

На сторінках видань ідеться про приїзд Т. Шевченка, разом з Є. Гребінкою, на рідну землю; його знайомство із П. Кулішем, М. Максимовичем, О. Афанасьєвим-Чужбинським, М. Репніним та його сім'єю; перебування в рідній Кирилівці; подорож поета Дніпром по містах і селах України, де він записував пісні та перекази, робив замальовки архітектурних споруд. Також містяться відомості про повернення Т. Шевченка до Москви та появу вірша «Чигрине, Чигрине...»; продовження його навчання в Петербурзькій Академії мистецтв та опрацювання матеріалів, зібраних під час перебування в Україні; про написання поем «Сова», «Сон ("У всякого своя доля...")»; листування з В. Репніною; видання і розповсюдження «Живописной Украины» тощо.

Із деяких розвідок читач дізнається і про другий приїзд Тараса Григоровича в Україну (1845–1847).

«Товариство мочемордія»

425. ОКАРИНСЬКИЙ В. «Товариство мочемордія» як контркультурне утворення і чинник українського національного відродження (1840-і рр.) / Володимир Окаринський // Наук. зап. Сер. «Історія» / Терноп. нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка. – Т., 2009. – Вип. 2. – С. 268–274. – Бібліогр.: с. 273–274.

426. ОКАРИНСЬКИЙ В. М. «Товариство мочемордія» як нонконформістське утворення в суспільному житті України 1840-х рр. / В. М. Окаринський // Література та культура Полісся / Ніжин. держ. ун-т ім. М. Гоголя. – Ніжин, 2011. – Вип. 64 : Сучасні теоретико-методологічні дослідження соціальної історії і культури Полісся та України. – С. 165–176. – Бібліогр.: с. 175–176.

На основі спогадів членів «Товариства мочемордія», їхнього листування між собою та з Т. Шевченком, досліджень перших біографів поета, шевченкознавців автор висвітлює діяльність товариства і наголошує, що «мочеморди» стали відомими, зокрема, через причетність до цього руху Тараса Григоровича.

У першій статті В. Окаринський визначає, що товариство (через його окремих осіб) можна розглядати як «зв'язувальну ланку між українським національним дворянським рухом кінця XVIII – початку XIX ст. і декабристським рухом, а також кирило-мефодіївцями. Крім того, згадане товариство [мало] явні риси альтернативної культури, контркультури і "неформальних" утворень пізніших часів» (с. 273). У другій статті автор наголошує, що це об'єднання «створювало умови для творчості, було творчим середовищем для митців і людей, що знали на мистецтві, своєрідним салоном» (с. 170).

Радимо також

427. ГЕНЕРАЛЮК Л. С. Вплив культурної аури садиб українського дворянства на картину світу Тараса Шевченка : (окремі зауваги) / Л. С. Генералюк // Українська біографістика = Biographistica Ukrainica : зб. наук. пр. / Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського [та ін.]. – К., 2011. – Вип. 8. – С. 237–247. – Бібліогр.: с. 246–247.

428. ЄРМОЛЕНКО Ю. «Частували Шевченка пісним борщем...» : [які страви любив поет] / Юлія Єрмоленко // Шевченк. краєзн. альм., 2007 / Всеукр. культ.-наук. фонд Т. Шевченка. – [К., 2007]. – С. 48–52 : іл.

429. ЗАХАРЧУК О. Шевченко-музикант / Оксана Захарчук // Дзвін. – 2012. – № 3. – С. 114–117.

430. УЛЮБЛЕНІ пісні Тараса Шевченка // Пісні Шевченкового краю / записи, впорядкув. і прим. О. Ошуркевича. – Луцьк, 2006. – С. 336–356. – ISBN 966-361-117-0.

431. ШРАМКО І. К. «Как цветок, процвевший на их болоте» або Хлопчик з собакою в лісі : [гітара, скрипка, бандура, торбан у творчості Т. Шевченка] / І. К. Шрамко // Лілея на болоті або Шевченкова кобза / І. К. Шрамко. – 2-е вид., випр. та доповн. – [К.], 2007. – С. 259–278 : іл. – ISBN 966-7320-00-6.

432. МОРОЗ В. С. Побратим Великого Кобзаря : [О. Афанасьєв-Чужбинський і Т. Шевченко] / Вол. С. Мороз, Вікт. С. Мороз // Краєзнавчі нариси з історії Придніпров'я : іст. події і люди : від найдавніших часів до початку XX ст. : монографія / Вол. С. Мороз, Вікт. С. Мороз. – [Хмельницький : ПП Мельник А. А., 2010]. – С. 448–451 : фотогр. – ISBN 978-966-8587-76-4.

433. МОРОЗ В. С. «Добряк и хлебосол» : [генерал І. Корбе і Т. Шевченко] / Вол. С. Мороз, Вікт. С. Мороз // Краєзнавчі нариси з історії Придніпров'я : іст. події і люди : від найдавніших часів до початку

XX ст : монографія / Вол. С. Мороз, Вікт. С. Мороз. – [Хмельницький : ПП Мельник А. А., 2010]. – С. 444–445. – ISBN 978-966-8587-76-4.

Подорожі Т. Шевченка Україною. Творча діяльність Кобзаря

Т. Шевченко на Черкащині, Чернігівщині, Полтавщині, Сумщині, Дніпропетровщині, о. Хортиця

434. БІЛОКІНЬ С. Тарас Шевченко й гетьманщина / Сергій Білокін // Сл. і час. – 2012. – № 9. – С. 3–16. – Бібліогр.: с. 15–16.

У статті розповідається про приїзд митця до родичів у Кирилівку і Моринці; перебування в Києві, відвідування національних святинь – Межигірського Спасо-Преображенського монастиря, гетьманських столиць – Чигирин та Суботова. Автор робить висновок, що маршрути поета прокладалися зовсім не випадково – його вабили історичні місцевості Гетьманщини, частота відвідувань яких була така велика, ніби митець прагнув якомога більше встигнути. Йдеться також про перебування Т. Шевченка в Україні в 1859 р.

435. ЗАВГОРОДНІЙ Ю. Тарас Шевченко і острів Хортиця : модер. витоки відродж. давньої святині / Юрій Завгородній // Українознавство. – 2008. – № 3. – С. 112–115. – Бібліогр.: с. 115.

У статті йдеться про відвідини Т. Шевченком острова у липні–серпні 1843 р.; про образ Хортиці як національної української святині у поемах «Гайдамаки», «Гамалія», вірші «Іржавець» та ін., у листуванні, зокрема в листі до Я. Кухаренка (26.11.1844).

436. КОВАЛЕНКО А. Щоб не залишалося нез'ясованим. [У 3 ч. Ч. 2. Подорожі Правобережною Україною в 1843–1844 рр.] / Анатолій Коваленко // Пам'ять століть. – 2004. – № 2. – С. 53–55.

Наведено відомості про маршрут Т. Шевченка до Запоріжжя, а звідти – у Кирилівку, під час подорожі до якої він побував і на Смілянщині. За словами автора статті, один із найбільш обґрунтованих варіантів маршруту поета склав П. Жур. Стисло, із коментарями, А. Коваленко подає маршрут Кобзаря: Кременчук, о. Хортиця, Покровське, Новогеоргіївськ, Чигирин, Суботів, Кирилівка, Черкаси, Мошни та ін.

437. ЛАЗЕБКО П. Меценатська родина / Петро Лазебко, Людмила Лазебко // Чумац. шлях. – 2006. – № 1. – С. 15–19.

У статті, зокрема, розповідається про відвідини Т. Шевченком палацу Тарновських у Качанівці в травні 1843-го і в серпні 1859 р.; зазначається, як враження від цієї місцевості відобразилися у його віршах і листах.

438. ЛОБОДА О. Тарас Шевченко на Роменщині / Ольга Лобода // Шевченк. краєзн. альм., 2008 / Всеукр. культ.-наук. фонд Т. Шевченка. – [К., 2008]. – С. 41–43.

Стисло розповідається про неодноразові відвідини в 1843 р. Кобзарем, разом із М. Репніним, Андріївки (власність Репніних), де він написав портрет поміщика Р. Лукомського та працював над поемою «Тризна». Йдеться і про відвідини поетом Ромен.

Представлено відомості про першого дослідника і пропагандиста Шевченкового слова в цьому краї – Г. Вашкевича; історію створення пам'ятника Т. Шевченку в центрі м. Ромни (скульптор І. Кавалерідзе).

439. МЕЛЬНИЧЕНКО М. Т. Г. Шевченко і пирятинці : нариси / Михайло Мельниченко. – К. : Просвіта, 2012. – 104 с. : фото, іл., табл. – Бібліогр.: с. 100–101. – Зі змісту: Звуки жалібної скрипки. – С. 4–7 ; За велінням душі і серця. – С. 7–20 ; Брати Мокрицькі. – С. 20–33 ; Нові знайомства. – С. 33–56. – ISBN 978-966-7115-95-1.

Кожен із нарисів цієї оповіді, написаної у хронологічному порядку на основі зібраних матеріалів (архівних і музейних документів, наукових праць шевченкознавців, літературних творів, спогадів сучасників, легенд і народних переказів), – про круті повороти долі та знакові події в житті Кобзаря; про безкорисливу допомогу, зокрема у звільненні його із кріпацтва, пирятинців Є. Гребінки, В. Григоровича, А. Мокрицького та ін.

Розповідається і про нові знайомства Т. Шевченка під час його перебування в Пирятині, Яготині, Березовій Рудці, Мосівці, Лемешівці в першу і другу поїздки на рідну землю; про враження від цих подорожей, що відображено у «Щоденнику», в листуванні з друзями та в ліричних поезіях.

440. МИЦИК Ю. Кобзар і Придніпров'я / Юрій Мицик ; БОГУШ П. «Тоді ще живі були січовики...» / Павло Богуш ; ШАТРОВ М. Яким побачив Катеринослав Тарас Шевченко / Михайло Шатров ; пер. укр. О. Булах ; АЛІВАНЦЕВА О. Тарас Шевченко на Придніпров'ї / Олена Аліванцева // Шевченкіана Придніпров'я : ст., нариси, поезія, проза, есеї, інтерв'ю / упоряд.: Л. Степовичка, М. Чабан. – Д., 2008. – С. 41–42, 91–95, 97–101. – Бібліогр.: с. 101. – ISBN 978-966-348-146-3.

У статтях ідеться про перебування Т. Шевченка на Катеринославщині в кінці серпня – першій половині вересня 1843 р., зокрема в місцях, тісно пов'язаних з історією Запорозької Січі: на Хортиці, в Нікополі, в Покровському, а також біля грізних Дніпровських порогів.

441. НАУМОВА Н. Шляхами Кобзаря: подорож до Шевченкового краю / Надія Наумова // Дивослово. – 2005. – № 4. – С. 63–66 : іл.

Автор запрошує вирушити з Києва шляхом, що простягнувся вздовж набережної Дніпра в південному напрямку. Цією дорогою їздив і Тарас під час своїх подорожей Україною. Запропонований марш-

рут пролягає через містечка і села: Обухів, Кагарлик, Рудяки, Потік, Корсунь, Богуслав, а від Богуслава – рукою подати до рідних сіл поета – Моринців та Кирилівки; далі – у сусідні Будище та Вільшану. Наведено цитати з поеми «Гайдамаки», повістей «Княгиня», «Художник», в яких згадано кілька автобіографічних моментів щодо перебування Т. Шевченка в рідному краї, а також репродукції деяких його малюнків.

442. СЕМЕНЧА Г. Пушкін та Шевченко на Верхньодніпровщині / Галина Семенча // Якби каміння вміло говорити... : Верхньодніпровщина : гіпотези, пошуки, знахідки / Галина Семенча. – Д., 2008. – С. 174–189. – ISBN 978-966-383-141-1.

Автор статті робить спробу відтворити можливий маршрут подорожі Т. Шевченка Україною влітку 1843 р. Він припускає, що поет міг побувати і в м. Верхньодніпровську і в селах Верхньодніпровщини.

443. ЧАБАН М. Тарас Шевченко на Катеринославщині / Микола Чабан // Січеслав. – 2004. – № 1. – С. 143–145 : іл.

Автор припускає, що Тарас Григорович у вересні 1843 р. двічі відвідував Катеринослав і, ймовірно, побував у селах Покровському та Капулівці, а також на Хортиці; зустрічався з товаришем по Петербурзькій Академії мистецтв І. Гродницьким, який працював на той час у Катеринославській гімназії.

444. ШКУРКА М. За покликом серця : Закревські знову в Україні / Михайло Шкурка // Чумац. шлях. – 2004. – № 3. – С. 6–9 : фотогр.

В історію роду Закревських великий український поет вписав яскраву сторінку. Автор розповідає про відвідини поетом палацу Закревських у Березовій Рудці під час першої та другої подорожей в Україну, про кохання поета до Ганни Закревської та присвячені їй поезії, написані на засланні, – «Г. З. ("Немає гірше, як в неволі...")» та «Якби зострілися ми знову...».

445. ЮШКО В. Шляхами полтавськими : (три подорожі Т. Шевченка) / Віктор Юшко // Шевченк. краєзн. альм., 2006 / Всеукр. культ.-наук. фонд Т. Шевченка. – [К., 2007]. – С. 17–33.

Метою статті є систематизація й узагальнення цінного матеріалу про перебування Т. Шевченка на Полтавщині під час трьох подорожей в Україну. Автор також розповідає, як вшановують ім'я Кобзаря в містах і селах краю.

446. МЕЛЬНИЧЕНКО В. Уроки на завтра / В. Мельниченко // Шевченкіана / упоряд.: Л. Голота, Є. Букет. – К., 2011. – С. 36–41. – ISBN 978-966-2669-05-3.

Розповідь про вірш «Чигрине, Чигрине...» (1844), який було написано в Москві, коли Т. Шевченко повернувся з батьківщини, і від

якого, як зазначає автор, «палахоче в національну свідомість Шевче-нковою жертовною любов'ю до України» (с. 36).

447. САЛИГА Т. Розкуймося, братаймося... : (роздуми у 165-ту рі-чницю з часу першої подорожі Т. Шевченка в Україну) / Тарас Сали-га // Розкуймося, братаймося / Тарас Салига. – Ужгород, 2009. – С. 37–57. – ISBN 978–966–8924–95–8.

Автор розмірковує про період поетових «трьох літ», в які він створив поезії: «Розрита могила», «Чигрине, Чигрине...», «Сон ("У вся-кого своя доля...")», «Сліпий» «Великий льох», «Кавказ», «Заповіт» та ін. Він підкреслює, що для Тараса Григоровича то був «унікально про-дуктивний і надзвичайно болісний час його творчого життя» (с. 57).

448. МОГИЛЕВСЬКИЙ В. «Катерина»: ілюстрація до поеми чи са-мостійний твір? / Володимир Могилевський, Наталія Михайлова // Київ. – 2007. – № 3. – С. 190–192 : іл.

Автори розмірковують про змістовий контекст Шевченкового живописного шедевра «Катерина», який досить близький до робіт йо-го вчителя К. Брюллова. У статті підкреслено, що концепція цього жи-вописного твору вкладається в рамки тогочасного романтизму.

449. МОЙСЕЇВ І. «Теодицея» Коси Кістяківни : офорт Т. Шевченка «Казка (Солдат і смерть)» / Ігор Мойсеїв // Дивослово. – 2004. – № 2. – С. 74–77.

Сюжет картини «Казка», який виник у Т. Шевченка під час пере-бування в Україні в 1843 р., було реалізовано в Петербурзі в серпні 1844 р. У літературі цей офорт, що ввійшов до альбому «Живописная Украина», відомий також під назвою «Солдат і смерть».

450. ПОНОМАРЕНКО О. Народнопоетична символіка і традицій-ний побут на малюнку Тараса Шевченка «Селянська родина» / Олеся Пономаренко // Нар. творчість та етнографія. – 2004. – № 3. – С. 50–53.

Автор статті зазначає, що так яскраво споконвічний ідеал украї-нського народу – родину – вперше в українському живописі вдалося втілити саме Т. Шевченку у творі «Селянська родина», виконаному під час подорожі в Україну в 1843–1844 рр.

451. СМІРНОВА Р. Шевченко малював Гоголів / Рената Смирно-ва // Чумац. шлях. – 2007. – № 5. – С. 16–18.

На думку автора статті, Т. Шевченко у 1843-му та 1845 р., імовір-но, жив і працював у с. Василівка, в маєтку М. Гоголь-Яновської (мате-рі Миколи Гоголя). Тут він начебто намалював її портрет, портрети рідних письменника і краєвид із церквою. Перебував також поет і в сусідньому с. Товсте – в родині генерала В. Чарниша.

Т. Шевченко на Київщині

452. ЛІТЕРАТУРНА Київщина Кобзаря // Київщина в творчості Т. Г. Шевченка : кн. приурочена до 190-річчя від дня народж. Т. Г. Шевченка та Міжнар. Шевченків. свята «В сім'ї вольній, новій», Київ. обл., 19–22 трав. 2004 р. / упоряд.: А. Гай, О. Дмитренко. – Біла Церква, 2004. – С. 6–91 : іл. – ISBN 966-7195-38-4.

До матеріалу включено літературні твори Т. Шевченка, створені на Київщині (під час трьох подорожей на батьківщину) або присвячені подіям, що відбувались у цій частині України: «Розрита могила», «Тризна», «Наймичка», «Єретик», «Холодний Яр», «Заповіт» та ін. Представлено інформацію про видання, в яких було надруковано твори Кобзаря, написані на цій землі або пов'язані з нею.

453. МАЛЬОВНИЧА Київщина очима Шевченка // Київщина в творчості Т. Г. Шевченка : кн. приурочена до 190-річчя від дня народж. Т. Г. Шевченка та Міжнар. Шевченків. свята «В сім'ї вольній, новій», Київ. обл., 19–22 трав. 2004 р. / упоряд.: А. Гай, О. Дмитренко. – Біла Церква, 2004. – С. 92–128 : іл. – ISBN 966-7195-38-4.

Подано репродукції малярських творів Т. Шевченка, виконаних у Вишгороді, Березані, Яготині, Потоках та інших населених пунктах Київщини і датованих 1843–1846 рр.: «Києво-Межигірський монастир», «Портрет М. Г. Рєпніна», «Михайлівська церква в Переяславі», «Андруші», «У В'юнищі» та ін. Міститься інформація про видання мистецьких творів Т. Шевченка, пов'язаних із Київщиною.

454. БОСАК М. «А залишаємо діла...» : (рідкіс. пам'ятник поезії Кобзаря) / Микола Босак // Шевченк. краєзн. альм., 2006 / Всеукр. культ.-наук. фонд Т. Шевченка. – [К., 2007]. – С. 15–16, 1 фотогр.

Неподалік від Березані Т. Шевченко побачив розкопки могили, що й прислужилося до мистецько-духовного узагальнення і появи поезії «Розрита могила» (1843). Про віднайдення місця тієї могили і встановлення пам'ятного знаку – поодинокого пам'ятника поезії у світі – йдеться у статті.

455. ГЛУЩЕНКО В. Подорож перша: тільки проїздом... (1843–1844) / В. Глущенко // Великий Кобзар і Миронівщина : (краєзн. нарис про перебування Т. Г. Шевченка на території Миронів. р-ну Київ. обл.) / Віктор Глущенко. – 3-є вид., доповн. – Біла Церква, 2009. – С. 19–23. – ISBN 966-7320-00-6.

Чи перебував Т. Шевченко в першій свій приїзд в Україну на Миронівщині? За припущенням автора, поет, імовірно, відвідував такі населені пункти, як Шадра, Росава, Потік, Козин та ін.

456. КРАВЧЕНКО В. О. «Забвение прошедшему. Мир и любовь настоящему» : про взаємини Т. Шевченка та Лукашевичів / В. О. Кравче-

нко // Вісн. Запоріз. нац. ун-ту. Сер. «Філологічні науки». – Запоріжжя, 2012. – № 3. – С. 140–145. – Бібліогр.: с. 144–145.

У статті здійснено спробу осмислити непрості взаємини Т. Шевченка з представниками роду Лукашевичів. Автор, використовуючи матеріали нащадка цього роду – Ю. Лукашевича, розповідає, зокрема, про перебування поета в 1843 р. в маєтку П. Лукашевича (м. Березань), де було написано поезію «Розрита могила», та про причини розриву цих відносин.

457. НІКОЛЕНКО Л. І. Т. Шевченко на Вишгородщині / Л. І. Ніколенко // Старожитності Вишгородщини : зб. тез доп. і повідомл. 11-ої наук.-практ. конф., присвяч. «Дню пам'яті Ярослава Мудрого», 3 берез. 2004 р., м. Вишгород / Вишгород. іст.-культ. заповідник. – Вишгород, 2004. – С. 57–63. – Бібліогр.: с. 63.

Під час перебування влітку 1843 р. разом із П. Кулішем і М. Максимовичем у Вишгороді та Межигір'ї Т. Шевченко зробив у своєму альбомі замальовки місцевих краєвидів, побутових сюжетів. Так з'явилися рисунки олівцем тодішнього Вишгорода та вхідної брами Межигірського монастиря. Про це розповідається у статті.

Йдеться і про другий приїзд Кобзаря до міста в 1846 р., де поет записав п'ять народних пісень про гайдамаків, перекази та легенди про С. Палія, який знайшов вічний спокій у Межигірському монастирі.

Також автор розповідає про художників Вишгородщини, які зверталися до образу Кобзаря: М. Бойчука, І. Падалку, В. Седляра.

458. СЛОБОДЯНЮК О. Нове про рисунок Тараса Шевченка «Києво-Межигірський монастир» / О. Слободянюк // Шевченкозн. студії : зб. наук. пр. / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2011. – Вип. 13. – С. 290–295. – Бібліогр.: с. 295.

У статті з'ясовується питання щодо датування малюнка «Києво-Межигірський монастир». Упродовж багатьох років вважалося, що цю роботу Т. Шевченко виконав у 1843 р. в околицях Межигір'я.

На основі своїх спостережень (зокрема водяного знака виробника на аркуші) автор робить висновок, що цей рисунок митець намалював під час другої подорожі в Україну (квітень – вересень 1846 р.).

Т. Шевченко і Київ

«Перебування Шевченка в Києві стало важливою сторінкою історії міста, яке в свою чергу теж мало неабиякий вплив на формування його особистості, як громадянина, поета та художника»¹.

¹ Наумова Н. Ішов Кобзар до Києва // Шевченк. краєзн. альм., 2007. – [К., 2007]. – С. 27.

У виданнях, що представлено нижче, читач зможе ознайомитися з такими темами, як: перебування поета в місті, його київські адреси, громадська, літературна та мистецька діяльність Кобзаря, пов'язана з Києвом, зустрічі з друзями, нові знайомства.

Подано інформацію про згадки міста Т. Шевченком у поетичних творах («Розрита могила», «Тризна», «Варнак» та ін.), листах, повістях («Близнецы», «Прогулка с удовольствием и не без морали» та ін.), «Щоденнику» і відображення краєвидів, архітектурних пам'яток Києва та його околиць у малярських творах митця («Києво-Межигірський монастир», «Видубецький монастир у Києві», «У Києві» та ін.).

Розповідається і про перебування Тараса Григоровича в Києві ще підлітком, а також у другу й третю поїздки Україною.

459. ЖУР П. В. Шевченківський Київ / П. В. Жур ; упоряд. ілюстрат. матеріалу В. О. Судак. – К. : Дніпро, 1991. – 287 с., [16 вкл. арк. фотоіл.]. – Бібліогр.: с. 256–269.

460. НАУМОВА Н. Ішов Кобзар до Києва / Надія Наумова // Шевченк. краєзн. альм., 2007 / Всеукр. культ.-наук. фонд Т. Шевченка. – [К., 2007]. – С. 23–30 : іл.

461. НАУМОВА Н. Подорожуймо Тарасовими шляхами / Надія Наумова // Дивослово. – 2004. – № 3. – С. 16–21 : іл.

462. ЦИМБАЛЮК М. П(р)очитання апостола Тараса в Києві / М. Цимбалюк // Шевченкіана / упоряд.: Л. Голота, Є. Букет. – К., 2011. – С. 260–266. – ISBN 978-966-2669-05-3.

Т. Шевченко і Яготин

463. БІЛЕЦЬКИЙ Л. Тарас Шевченко в Яготині / Леонід Білецький // Хроніка–2000 : укр. культурол. альм. / авт. проекту: А. В. Толстоухов, Л. В. Губерський. – К., 2011. – Вип. 3 (85), ч. 1 : Зарубіжне шевченкознавство : (з матеріалів УВАН). – С. 107–166. – ISBN 978-966-579-271-0. – ISBN 978-966-7015-52-7.

464. ВЕЛИКИЙ Кобзар і Яготинщина : краєзн. нарис про перебування Т. Шевченка в Яготин. краї / [підгот. матеріал Л. С. Гусак]. – Яготин, 2009. – 32 с. : кольор. іл. – До 195-річчя від дня народж. Т. Шевченка.

465. ГАЙ А. Не в князі – в національні пророки : (яготин. вибір Кобзаря) / Анатолій Гай // Буква : літ.-мистец. альм. Київщини / редкол.: А. І. Гай (голова) [та ін.]. – Біла Церква, 2009. – № 1. – С. 9–14. – ISBN 978-966-2927-05-4.

466. СОКУР В. Жінки у житті Шевченка : [зокрема, про В. Репніну] / Василь Сокур // Дивосвіт. – 2012. – № 2. – С. 29–31: іл., фотогр.

467. СУШИНСЬКИЙ Б. І. Княгиня вищої любові / Б. І. Сушинський // Тарас Шевченко : геній – в самотності : роман-есе / Б. І. Сушинський. – Одеса, 2006. – С. 189–332. – ISBN 966-8149-69-6.

468. ЧУМАРНА М. І. Тихий ангел пролетів : сповідь Т. Шевченка. Тризна / М. І. Чумарна. – Львів : Априорі, 2007. – 80 с. : іл., фотогр. – ISBN 966-08256-56-5.

У пропонованих вище матеріалах розповідається про перебування Т. Шевченка в 1843–1844 рр. в Яготині, в маєтку М. Репніна; знайомство з його сім'єю, взаємини з донькою князя – Варварою; написання поеми «Тризна», ряду малярських робіт (портрета М. Репніна, групового портрета його онуків) та запис декількох народних пісень. Подано матеріал і про приїзд Кобзаря до Яготина в 1845-му та 1859 р.

У статті Л. Білецького міститься також перший переклад поеми під назвою «Безталанний» українською мовою. Ця поема, за словами автора публікації, *«як особиста відповідь княжні й розкриття того справжнього внутрішнього світу, яким Шевченко жив під час свого творчого натхнення, а не того, яким він як людина княжні уявлявся, дуже характеристична для моменту його перебування в родині Репніних»* (с. 123).

469. ІВАНЧЕНКО Н. Невідомий Яготин / Наталка Іванченко // Музеї України. – 2007. – № 4. – С. 24–25 : фотогр.

470. «ФЛІГЕЛЬ Тараса Шевченка» // Музеї України. – 2007. – № 4. – С. 27 : фотоіл.

У ХІХ ст. до архітектурного ансамблю маєтку М. Репніна входив флігель, який використовувався як готель для гостей. Саме в ньому під час своїх подорожей Україною зупинявся поет. На жаль, настінні розписи Т. Шевченка в цій будові не збереглися, але сам флігель чудом вцілів. Цей факт висвітлено на сторінках журналу.

Радимо також

471. ЗЛЕНКО Г. Олександр Стурдза читає «Тризну» : з кн. життя Т. Шевченка / Григорій Зленко // Наук. світ. – 2005. – № 1. – С. 18–20 : іл.

472. ЧИКАЛЕНКО-КЕЛЛЕР Г. Репніни та їхня яготинська бібліотека / Ганна Чикаленко-Келлер // Хроніка–2000 : укр. культурол. альм. / авт. проекту: А. В. Толстоухов, Л. В. Губерський. – К., 2011. – Вип. 3 (85), ч. 1 : Зарубіжне шевченкознавство : (з матеріалів УВАН). – С. 184–200. – ISBN 978-966-579-271-0. – ISBN 978-966-7015-52-7.

Див. також № 52–57, 59, 62, 65, 67, 68, 71–73, 75, 76, 77, 81, 83–90, 92, 93, 96, 97, 101–104, 111, 186, 192, 198, 201, 205, 208, 209, 219–221, 710, 793, 799, 804, 903, 948, 972, 990–993, 1011, 1015, 1103.

Розділ 4

«Нема на світі України, немає другого Дніпра...»: друга подорож Т. Шевченка в Україну (1845–1847)

*Якось недавно довелось
Мені заїхати в Україну,
У те найкраще село...
У те, де мати повивала
Мене малого і вночі
На свічку Богу заробляла;
Поклони тяжкої б'ючи,
Пречистій ставила, молила,
Щоб доля добрая любила
Її дитину...*

Т. Шевченко¹

Після закінчення Петербурзької Академії мистецтв у 1845 р. Т. Шевченко подав прохання до правління закладу про видачу квитка для поїздки в Україну: *«Имея надобность по художественным моим занятиям, ехать в Малороссию, всепокорнейше прошу Правление Академии о выдаче мне билета на проезд как туда, так и обратно, равно и на беспрепятственное на месте пребывания жительство»*².

Цей квиток суттєво полегшував його подорож Україною: *«Предъявитель сего, удостоенный звания (неклассного) художника имп[ераторской] Акад[емии] худ[ожеств] Тарас Шевченко отправляется в малороссийские губернии для художественных занятий, почему г.г. на заставах команду имеющуюе благоволят чинить ему как туда, так и обратно свободный пропуск, равно и беспрепятственное на месте, где сколько нужно будет, пребывание. Во уверение чего и дан ему Шевченко сей билет с приложением Академической печати. С.-Петербург. Марта 23 дня 1845 года»*³.

Друге перебування Т. Шевченка в Україні тривало два роки. Це був період його активної творчої і громадсько-політичної діяльності.

¹ Шевченко Т. Повне зібрання творів : у 12 т. – К., 2001. – Т. 2. – С. 119.

² Там само. – К., 2003. – Т. 6. – С. 228.

³ Тарас Шевченко : документи та матеріали до біографії, 1814–1861. – К., 1982. – С. 66.

Археографічна діяльність та мистецька спадщина Т. Шевченка

За інструкцією Археографічної комісії (діяла в Києві в 1845–1847 рр.), співробітником якої Т. Шевченко став з грудня 1845 р., він мав вивчати і популяризувати старожитності України: робити ескізи й малюнки старовинних монументальних пам'ятників, будівель, могил. Робота в комісії давала поетові змогу подорожувати Україною, задовольняти свої пізнавальні й творчі інтереси: збагатити уявлення про українську історію; збирати фольклорні й етнографічні матеріали; малювати історичні й архітектурні пам'ятки в різних куточках України; знайомитись із відомими вченими, письменниками, мистецькими діячами; спілкуватися з простими селянами.

У квітні 1845 р. Тарас Григорович разом із поміщиком О. Лук'яновичем виїхав із Москви до України. Маршрут цієї подорожі можна приблизно уявити із повісті «Капитанша», де про свої перші враження від українських краєвидів Кобзар написав: *«Не успеешь переехать границу Орловской губернии, как декорация переменялась. Вместо ракетника по сторонам дороги красуются высокие развесистые вербы. В первом селе Черниговской губернии уже беленькие хатки, соломой крытые, с дымарями, а не серые бревенчатые избы. Костюм, язык, физиономии – совершенно все другое. И вся эта перемена совершается на пространстве двадцати верст. В продолжение одного часа вы уже чувствуете себя как будто в другой атмосфере»*¹.

Першою станцією в Україні, де зупинився Т. Шевченко, був Глухів. Розповідаючи про своє перебування в цьому місті, автор писав: *«На самом косогоре, на фоне голубого неба, рисовалась ветряная мельница о шести крылах, а влево от мельницы, за пологой линией косогора, на самом горизонте в фиолетовом тумане едва заметно рисовался город Глухов... Погода (что весьма редко случается в это время года) стояла хорошая, улицы были почти сухи, и я пошел шляться по городу, отыскивая то место, где стояла знаменитая Малороссийская коллегия и где стоял дворец гетмана Скоропадского... Сто лет каких-нибудь мелькнуло, и Глухов из резиденции малороссийского гетмана сделался самым пошлым уездным городком»*². Митець зазначив, що єдиною пам'яткою минувшини в місті була Миколаївська церква.

Наступну зупинку Т. Шевченко здійснив у Кролеві. Там він намалював портрет ротмістра Й. Рудзинського, сина кралевецького повітового лікаря.

¹ Шевченко Т. Повне зібрання творів : у 12 т. – К., 2003. – Т. 3. – С. 293–294.

² Там само. – С. 302–303, 335.

Вирушаючи до Києва, Тарас Григорович заїхав до Яготина. Ще в січні 1845 р. він отримав листа від В. Репніної з повідомленням про смерть її батька. Поет поспішав до княжни, щоб висловити своє співчуття. Між друзями відбулася розмова про альбом «Живописная Украина». Княжна з особливим завзяттям займалась організацією передплати цього видання. Не було іншої людини, яка б так щиро вболівала за здійснення великого задуму митця.

Через Переяслав, Бориспіль, Бровари Т. Шевченко вирушив до Києва. Свої київські зустрічі навесні 1845 р. поет пов'язував насамперед із необхідністю розповсюдження «Живописной Украины».

Невдовзі, за дорученням Археографічної комісії, Тарас Григорович виїхав на Лівобережну Україну, до Прилук, для вивчення пам'яток міста та його околиць. Біля міста, в с. Густиня, розташованому на правому березі річки Удай, він побував у Свято-Троїцькому монастирі, де було поховано князя М. Репніна. Монастир справив на Т. Шевченка надзвичайне враження, з одного боку, величністю своїх будівель, із другого – їх занедбаністю. Митець частково замалював кілька споруд із його багатого архітектурного комплексу. В альбомі 1845 р. є три малюнки, виконані в Густинському монастирі: «В Густині. Церква Петра і Павла», «Брама в Густині. Церква св. Ніколая», «В Густині. Трапезна церква».

Про ще одну пам'ятку міста – Преображенську церкву (Спасо-Преображенський собор), побудовану на місці дерев'яної церкви, що згоріла, згадував Т. Шевченко в повісті «Музыкант»: *«...и принялся рисовать прекрасно освещенную вечерним солнцем каменную церковь, довольно неуклюжей, но оригинальной архитектуры»*¹. На жаль, малюнок не зберігся.

У цій повісті письменник описав своє перебування у поміщика П. Галагана в с. Дігтярі: *«Мы вошли сначала в дом и, пройдя две залы, очутились на террасе, уставленной роскошнейшими цветами; спустившись с террасы и пройдя дорожкой, тщательно песком усыпанной, через зеленую площадь (из патриотизма называемую левадою), вошли мы в сад, к немалому моему удивлению, не в английский и не в французский сад, а в простой, естественный дубовый лес, или в дуброву. И если б не желтые дорожки блестели между старыми темными дубами, то я совершенно забыл бы, что нахожусь в барском саду, а не в какой-нибудь заповедной дуброве»*².

¹ Шевченко Т. Повне зібрання творів : у 12 т. – К., 2003. – Т. 3. – С. 207.

² Там само. – С. 181–182.

За дорученням Археографічної комісії у липні 1845 р. Кобзар вирушив до м. Лубни, поблизу якого, в с. Мгар, оглянув старовинний Лубенський Мгарський Преображенський чоловічий монастир. Враження від його відвідання висловив в «Археологічних нотатках»: *«Кроме монастыря (который хорошо описан в «Полтавских ведомостях» 1845, августа 30), остались земляные укрепления, называемые замком. Внутри укреплений есть провал, но еще никем не разведанный»*¹.

Т. Шевченко, який захоплювався і милувався красою української природи та народного побуту, не обійшов увагою й мальовничу річку Сулу, поблизу Лубен. У повісті «Наймичка» він залишив емоційний запис про Ромоданівський шлях²: *«Недалеко от Ромодановского шляху, по правую сторону (едуци из Ромена), лежит широкая прекрасная долина, окруженная невысокими холмами, уставленными, как будто сторожами, столетними дубами, липами и ясенами: вдоль широкой долины извиристо вьется белой блестящей полосой Сула. По берегам ее стоят, распусая свои зеленые косы, старые вербы и бересты. Вдоль берега Сулы растянулось большое село, закрытое темными зелеными садами. Только кой-где из густой зелени прорезывается белое пятнышко – это белая хата с соломенной крышею. Таков вид всех почти сел в Малороссии, с большим или меньшим количеством ветряных мельниц. И как приветливо они машут своими крылами утомленному путнику, предлагая гостеприимный отдых в своих зеленых благоухающих садах.*

*Солнце близилось к горизонту и золотило своим желтобагровым светом и без того золотые, уставленные копнами поля благодатного села. Широкая долина покрылась прозрачным светлофиолетовым туманом и спрятала прекрасную линию своего горизонта в тумане. Сула зарделася матовым румянцем, как загоревшая на солнце молодая жница при встрече с милым косарем своим. По желтому пурпуровому мату извиистой Сулы кой-где тянутся за рыбачьим челноком светлые блестящие струйки. Тянутся и пропадают в темно-зеленом очерете. Вербы и вязы еще ниже склонились к воде, как бы оплакивая умирающий день»*³.

Однак Т. Шевченко бачив і те, що ховалося за цим чудовим пейзажем: *«А подойдите вы к этой картине поближе, всмотритесь в нее повнимательнее, и вы увидите на ее светлом, розовом фоне такие*

¹ Шевченко Т. Повне зібрання творів : у 12 т. – К., 2003. – Т. 5. – С. 216.

² Середньовічний торговельний шлях, частина великого шляху з Росії в Крим.

³ Шевченко Т. Повне зібрання творів : у 12 т. – К., 2003. – Т. 3. – С. 59–60.

пятна, что невольно отворотитесь и на унылые мелодические песни этих прекрасных жниц вы горько улыбнетесь и закроете уши.

Живуча и деятельна натура человека!

С утра до вечера на солнце, без малейшей тени, с утра до вечера, согнувшись, жнет бедная жница. И что же? Настал вечер – идет домой, поет, а дома, не успела повечерять, опять на улице или в саду, и опять поет и поет, не умолкая до рассвета. С рассветом опять за серп и на ниву, и снова целый день на солнце, согнувшись целый день, как ни в чем не бывало»¹.

Із Лубен до Полтави поет поїхав через села Білоцерківку та Решетилівку. У Решетилівці зупинявся у власника цієї місцевості – О. Попова, в якого збереглася бібліотека й архів із безліччю рідкісних книг і документів з історії України. Це становило чималий інтерес для Археографічної комісії. Там Кобзар зробив два пейзажні малюнки.

У Полтаві та її околицях поет ознайомився з багатьма архітектурними пам'ятками – Хрестовоздвиженським монастирем, Успенським собором, будинком І. Котляревського; виконав кілька малюнків («Воздвиженський монастир у Полтаві», «Будинок І. П. Котляревського в Полтаві» та ін.).

Пізніше Т. Шевченко відвідав маєток А. Лук'яновича (с. Шедієве). Його полонили красою чудові краєвиди в понизов'ї річки Оріль, де на вершинах численних скіфських та половецьких могил красувалися кам'яні баби (давні кам'яні статуї заввишки до 4 м), які ставили степові племена. Тут розкинулися невеликі старовинні села, що зберігали помітні сліди земляних укріплень XVIII ст. Поет згадував: *«Не помню, кто именно пробовал добывать селитру из Орельских земляных укреплений, или так называемой линии, построенной П[етром] Первым между Днепром и Доном, на берегу реки Орели. Но результаты оказались совсем неудовлетворительны. То может быть, что и описываемые мною курганы были пробованы каким-нибудь любителем селитры...»²*. Про це свідчать малюнки з альбому, з яким він не розлучався під час своєї подорожі: «На Орелі», «На Орелі (село)», «Краєвид з кам'яними бабами» та ін.

Мандруючи Полтавщиною в 1845 р., Тарас Григорович кілька разів проїжджав через місто Хорол. Він гостював у довколишніх селах (Веселий Поділ, Василівка, Заїченці, Вишняки), власниками яких були поміщики Родзянки. Митець виконав рисунок «У Василівці» та порт-

¹ Шевченко Т. Повне зібрання творів : у 12 т. – К., 2003. – Т. 3. – С. 60–61.

² Там само. – С. 59.

рет Гаврила, сина Аркадія Родзянка. Околиці Веселого Подолу Т. Шевченко згадав в «Археологічних нотатках»: *«В 20-ти верстах от Хорола в имени г. Родзянко над рекою Хоролом на горе – поросшее ясиновым лесом и заваленное кирпичом укрепление, называемое Мечеть. Недавно стояла там круглая высокая башня. Но владелец, искавши клада, подрыл фундамент, и она разрушилась. Невдалеке высокий курган, тоже разрытый и заваленный кирпичом...»*¹.

Про Вишняки Шевченко писав у повісті «Близнецы»: *«Село огромное, только такое убогое, что страх посмотреть. Помещик, говорят, пьяныця не просыпуца, живет десь, Бог его знает, в Москве, говорили, или в Петербурге, а управитель что хочет, то и делает»*². Згадував він і церкву поблизу села, яку назвав *«прекрасная вымурована»*³.

У серпні 1845 р. Кобзар вирушив до Переяслава, де зупинився у свого давнього знайомого і приятеля – лікаря А. Козачковського.

Виконуючи завдання Археографічної комісії, Т. Шевченко змалював і описав усі цінні історичні й архітектурні пам'ятки міста та його околиць, що свідчить про досить ґрунтовні знання митця в галузі архітектури, зокрема архітектурних стилів. В «Археологічних нотатках» він писав: *«Переяслов и окрестности его были б чрезвычайно интересны своими укреплениями и курганами, но о них сохранились только названия и почти никаких преданий в народе.*

*По Киевской дороге в пяти верстах от Переяслова над самой дорогой три высокие кургана, называемые Трибратни могилы. По Золотоношской дороге в семи верстах от города высокий курган, называемый Богданова могила. И тут же недалеко впадает в древнее русло Днепра бесконечный вал, неизвестно когда и для чего построенный»*⁴.

У повісті «Близнецы» Кобзар описав види таких стародавніх церков – Вознесенський собор із дзвіницею, Успенську, Покровську і Михайлівську церкви. Про деякі з них митець згадував і в «Археологічних нотатках». Збереглися й малюнки: «Церква Покрови в Переяславі», «Михайлівська церква в Переяславі», «Вознесенський собор у Переяславі», «Кам'яний хрест св. Бориса».

Символічно, що свою офіційну роботу в Археографічній комісії Т. Шевченко фактично почав із вивчення Пересопницького Євангелія – визначної рукописної пам'ятки староукраїнської мови та мисте-

¹ Шевченко Т. Повне зібрання творів : у 12 т. – К., 2003. – Т. 5. – С. 217.

² Там само. – Т. 4. – С. 49.

³ Там само. – С. 49.

⁴ Там само. – Т. 5. – С. 215.

цтва XVI ст. Ця реліквія перебувала в бібліотеці Переяславської духовної семінарії¹.

Хоча дослідження Т. Шевченком цієї пам'ятки не було вичерпним, він зумів звернути увагу на важливі моменти. В «Археологічних нотатках» поет записав: *«В скромной семинарской библиотеке хранится два Евангелия, писаны на пергамене изящными славянскими буквами, чернилом и киноварью – с прекрасными разноцветными рисунками по золоту. Первое писано в 7053 году с надписью в конце евангелиста Марка... Второе Евангелие, также на пергамене, изящнее и роскошнее первого, писано малороссийским наречием... с надписью на краях первых листов: Сіе Евангеліе прислано и дано отъ Ясневельможного Его милости пана, пана Іоана Мазены...»*².

Подорожуючи рідними землями, поет відвідав села неподалік Переяслава: Монастирище, Трахтемирів, Андруші та В'юнище. Як художника, Тараса Григоровича полонили навколишні краєвиди. Пізніше, на засланні, він писав А. Козачковському: *«Помните ли нашу с вами прогулку в Андруши и за Днепр в Монастырище на гору? Вспомните тот чудный вечер, ту широкую панораму и посередине ее длинную, широкую фиолетовую ленту, а за лентой фиолетовой блестит, как из золота кованный, Переяславский собор. Какая-то чудная, торжественная тишина...»*

*Чудный вечер! Чудный край. И песни дивные! Много добрых воспоминаний сохранил я о старом Переяславе и о тебе, мой искренний друже!»*³.

В іншому листі до лікаря поет із захопленням, але водночас із сумом згадував милі йому краєвиди: *«Мені тепер здається, що й раю кращого на тім світі не буде, як ті Андруші, а вам там то, може, навіть остило дивиться і на сині Трахтемировські гори. Боже мій, Господи єдиний! Чи гляну я на ті гори коли-небудь хоч одним оком? Ні! ніколи я їх не побачу! А хоч і побачу, то, може, з того світа, або на сім світі присняться коли-небудь. ...як згадаю що-небудь про нашу бідную Україну, то сльози так і закипають із старих очей»*⁴.

Збереглися малюнки краєвидів «Андруші», «У В'юнищі», які митець зробив у цей приїзд.

¹ Пізніше видання зберігалося у Полтавській духовній семінарії, в Полтавському історико-краєзнавчому музеї, в Києво-Печерській лаврі. Нині перебуває у фонді Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського.

² Шевченко Т. Повне зібрання творів : у 12 т. – К., 2003. – Т. 5. – С. 215.

³ Там само. – Т. 6. – С. 61–62.

⁴ Там само. – С. 78.

На початку осені 1845 р. Т. Шевченко прибув у Потоки – власність поміщиків Тарновських, які намагалися підтримувати тісні стосунки з поетом. Там він зробив малюнок «Комора в Потоках» і автопортрет, який подарував сестрі господаря – Надії Тарновській. Відвідав поет і найближчі місцевості Київщини: Білу Церкву, Росаву, Таращу, Богуслав, Трипілля, Віту (Віта-Поштова) та ін.

У Білій Церкві Кобзар оглянув пам'ятку садово-паркової архітектури «Олександрія», закладену із використанням вікової діброви в 1793–1797 рр. і названу на честь колишньої власниці міста О. Браницької – племінниці Г. Потьомкіна.

У Таращі митець звернув увагу на головну архітектурну пам'ятку міста – козацьку церкву, але ні саме місто, ні споруда йому не сподобались. У повісті «Прогулка с удовольствием и не без морали» Т. Шевченко писав: *«Тараща – город! Не понимаю, зачем дали такое громкое название этой грязной... слободе. Наверное можно сказать, что покойный Гоголь и мельком не видал сего нарочито грязного города, иначе его родной Миргород показался бы ему если не настоящим городом, то по крайней мере прекрасным селом. Стоит на пригорке себе над тухлым болотом старая, темная деревянная церковь, так называемая козацкая, т. е. постройки времен козачества. Три осьмиугольных конических купола с пошатнувшимися черными железными крестами, и ничего больше. И все это так неуклюже, так грубо, печально, как печальна история ее неугомонных строителей»*¹.

У Віті-Поштовій Т. Шевченко оглянув давньоруське городище і могильник. На городищі добре збереглися оборонні споруди – високі земляні вали та рови.

У Митниці він ознайомився з давніми земляними валами, які називають «Зміїними».

Побував Т. Шевченко і в Чигирині, де зарисував околиці міста із Замковою (Богдановою) горою, і в Холодному Яру – урочищі поблизу Чигирини, і в знаменитому Мотронинському монастирі, який відвідував ще в дитинстві. Все це справило на художника величезне враження і відізналось у його творах «Мотрин монастир», «Чигринський дівочий монастир», «Чигрин з Суботівського шляху».

У Суботові поет оглянув легендарні три криниці з цілющою водою, змалював Богданову церкву, кам'яні хрести біля неї і руїни будинку гетьмана Б. Хмельницького:

¹Шевченко Т. Повне зібрання творів : у 12 т. – К., 2003. – Т. 6. – С. 221.

*Стоїть в селі Суботові
На горі високій
Домовина України,
Широка, глибока.
Ото церков Богданова...¹*

За цей період Т. Шевченко декілька разів відвідав рідних у Кирилівці та Зеленій Діброві (де жила його старша сестра Катерина), побував у селах Лисянка, Різана, Русалівка, Лузанівка.

Восени поет знову вирушив на Лівобережну Україну. В Миргороді він звернув увагу на архітектуру міста та його околиці, про що писав у повісті «Прогулка с удовольствием и не без морали»: *«В Миргороде, хотя и не пышной растреллевской или тоновской византийской архитектуры, а все-таки есть беленькая каменная церковь. Хоть небольшое белое пятно на темной зелени, а оно делает свой приятный эффект в однообразном пейзаже»*². В «Археологічних нотатках» митець зауважив: *«Между г[ородом] Миргородом и местечками Богачкой, Устывицей и Сорочинцами все возвышенности заняты разной величины укреплениями, я насчитал более сорока, исключая сторожевых курганов, некоторые из них имеют названия, как-то: Мордачевы, Дубовы, Королевы, но когда, для чего они построены – народное предание молчит. Самое огромное из этих укреплений – это Королевы могилы, близ местечка Сорочинец»*³.

На деякий час Т. Шевченко зупинився в с. Мар'янське (Мар'їнське) у маєтку О. Лук'яновича. Кобзар приїхав сюди вдруге (перший приїзд відбувся навесні 1845 р.), щоб написати портрет поміщика та портрети членів його сім'ї.

Згодом Тарас Григорович відвідав містечка та села Полтавщини, поряд із Миргородом – Яновщину (Василівку), Сорочинці, Білики та ін.; змалював історичні пам'ятки.

Гостюючи у В. Закревського біля Березової Рудки, в Лемешівці, поет оглядав визначні пам'ятки місцевості. Про них згадував в «Археологічних нотатках»: *«Между Яготыном и Пирятыном, к северу от большой дороги в 13 верст[ах], большое земляное укрепление, расположенное довольно правильно, – называется Телепень по имени разбойника, укрывавшегося здесь в половине прошедша*

¹ Шевченко Т. Повне зібрання творів : у 12 т. – К., 2001. – Т. 1. – С. 327.

² Там само. – К., 2003. – Т. 4 – С. 221.

³ Там само. – Т. 5. – С. 217.

столетия. Замечательно, что в этом укреплении остались следы каменных построек – кирпич обыкновенной формы»¹.

На початку 1846 р. Т. Шевченко як співробітник Археографічної комісії подорожував по Лівобережжю. Він відвідав міста й села: Яготин, Мойсівку, Ісківці, Березову Рудку, Лемеші, Марківці та Прилуки.

У Мойсівці, на іменинах Т. Волховської, Кобзар зустрівся з Г. Тарновським, Г. Закревською, познайомився з власником с. Бігач М. Кейкуатовим і його дружиною (портрет якої намалював наступного року), із сімейством Катериничів – власниками с. Марківці. Пізніше, гостюючи в них, митець написав вісім акварельних портретів, з яких відомі тільки п'ять.

У маєтку Т. Волховської Тарас Григорович намалював портрет поміщиці О. Шостки (малюнок не знайдено).

Навесні 1846 р. на півдорозі із Чернігова до Києва Т. Шевченко зупинявся в Козельці і Лемешах. У повісті «Княгиня» він згадав про дві архітектурні пам'ятки цієї місцевості, які спорудила графиня Н. Розумовська (Розумиха) – мати останнього гетьмана України К. Розумовського, родоначальниця Розумовських. Так, у селі «в бедной хатке, на сволоке, или балке, читаешь: "Сей дом соорудила раба Божия Наталия Розумиха, 1710 року Божого"»².

Далі оповідач, перебуваючи в місті, у величному храмі – соборі Різдва Богородиці, на мармуровій дошці прочитав напис: «Сей храм соорудила графиня Наталия Разумовская в 1742 году»³. З приводу цього Тарас Григорович іронізував: «Странные два памятника одной и той же строительницы!»⁴.

Для продовження історико-етнографічних досліджень Т. Шевченко заїхав у Ісківці до О. Афанасьєва-Чужбинського. Разом вони вирушили до Ніжина через Прилуки. У цьому місті збереглося чимало важливих пам'яток архітектури: собори, церкви, житлові будівлі XVII–XVIII ст. Тут Кобзар зустрічався зі студентами юридичного ліцею, де в 1845 р. було відкрито картинну галерею, що, безперечно, зацікавила поета. Також зустрівся зі своїм давнім другом І. Сошенком.

Для виконання завдань Археографічної комісії митець поспішав до Чернігова. Окремі відомості про давньоруські та середньовічні пам'ятки міста містяться в його «Археологічних нотатках».

¹ Шевченко Т. Повне зібрання творів : у 12 т. – К., 2003. – Т. 5. – С. 216.

² Там само. – К., 2003. – Т. 3. – С. 157.

³ Там само. – С. 157.

⁴ Там само. – С. 157.

З особливою пильністю Тарас Григорович оглянув: Спаський (Спасо-Преображенський) собор; Троїцький монастир, Борисоглібську церкву; Церкву св. Параскеви; Церкву Успіння Божої Матері (в Єлецькому монастирі). Згадував Шевченко і будинок Чернігівської семінарії, і бібліотеку, що колись належали полковнику Павлу Полуботку.

Із Чернігова Т. Шевченко від'їздив у Седнів, до поміщиків Лизогубів. Багате історією і пам'ятками містечко надихало поета на творчу діяльність. Неподалік від їхнього будинку розміщувалася художня майстерня-«малярня», яку ще тільки обладнували, але Тарас Григорович встиг там попрацювати.

Відвідав він Георгіївську (Юр'ївську) дерев'яну та Благовіщенську (Воскресенську) кам'яну церкви. Виконав рисунки «Коло Седнева», «В Седневі», «Чумаки серед могил», портрети братів Андрія та Іллі Лизогубів.

Разом з О. Афанасьєвим-Чужбинським і М. Сажиним Т. Шевченко приїхав до *«золотоглавого, садами повитого и тополями увенчанного Києва»*¹, де на короткий час оселився на Хрещатику, в будинку архітектора О. Беретті.

Пізніше Тарас Григорович мешкав у районі Козиного болота (болотна низина), у будинку чиновника І. Житницького (нині – Літературно-меморіальний будинок-музей Тараса Шевченка). *«Здесь началась, – згадував О. Афанасьєв-Чужбинський, – новая жизнь с чрезвычайно поэтической обстановкой. Шевченко задумал снять все замечательные виды Киева, внутренности храмов и интересные окрестности. Сажин взял на себя некоторые части, и оба художника пропадали с утра, если только не мешала погода»*².

Цілими днями Т. Шевченко працював на схилах Дніпра. Особливо він любив бувати біля Видубицького монастиря, звідкіля вдивлявся в чарівні задніпровські далі. Митець відтворював київські пейзажі, руїни Золотих воріт. Не раз бував поет і в Києво-Печерській лаврі – добре знав її побут; був знайомий із деякими служниками. У повісті «Близнецы» він згадував: *«Кто, посещая Киево-Печерскую лавру, не отдыхал на типографском крыльце, про того можно сказать, что был в Киеве и не видал киевской колокольни»*.

Мне кажется, нигде никакая внешность не дополнит так сердечной молитвы, как вид с типографского крыльца.

Я долго, а может быть, и никогда не забуду этого знаменитого крыльца.

¹ Шевченко Т. Повне зібрання творів : у 12 т. – К., 2003. – Т. 4. – С. 109

² Спогади про Тараса Шевченка. – К., 2011. – С. 108.

Однажды я, давно когда-то, отслушав раннюю обедню в лавре, вышел по обыкновению на типографское крыльцо. Утро было тихое, ясное, а перед глазами вся Черниговская губерния и часть Полтавской. Я хотя был тогда и не меланхолик, но перед такой величественной картиной невольно предался меланхолии»¹.

Не всі малюнки, присвячені Києву та його історичним пам'яткам, збереглися. Ті, що дійшли до нас, стали значним внеском у розвиток українського живопису. Вони розповідають про давній Київ, його архітектуру, мешканців міста, відображають чарівну і неповторну природу: «Костьол у Києві», «Церква всіх святих у Києво-Печерській лаврі», «Аскольдова могила», «Васильківський форт у Києві» та ін.

Улітку 1846 р. Т. Шевченко разом із засновником Археографічної комісії М. Іванишевим проводив розкопки великих курганів VI–V ст. до н. е. Переп'ят (Перепет) і Переп'ятиха (Перепетиха), що між Васильковом та Фастовом. В обов'язки митця входило створення малюнків, котрі стосувалися розкопок, та збирання у населення етнографічного матеріалу. У цей час він виконав ряд начерків олівцем: «Кашовари», «Коло каші», «Пейзаж» та ін.

Маршрутом через Віту-Поштову, Васильків, Богуслав, Гребінки, Білу Церкву, Сквиру, Липовець, Могилів-Подільський Т. Шевченко вирушив на Поділля і Волинь – до Кам'янця-Подільського, Почаєва, Житомира.

У Кам'янці-Подільському Тарас Григорович ознайомився із численними середньовічними архітектурними спорудами, зокрема оглянув фортецю, в якій тримали в ув'язненні народного героя, селянського ватажка Поділля – Устима Кармелюка (Кармалюка).

Т. Шевченкові було спеціально доручено відвідати Почаїв і Почаївську лавру з її багатим архітектурним комплексом, центром якого є величезний Успенський собор XVIII ст. Тут він змалював загальний зовнішній вид будівлі, інтер'єр храму і пейзаж, який відкривається із лаврської тераси. До нашого часу збереглися чотири акварельні малюнки і два ескізи олівцем.

«Возвращаясь из Почаева, – писал Т. Шевченко в повісті «Варнак», – я зашел в Кременец посмотреть на королеву Бону и на воздвигавшиеся в то время палаты, или кляштор, для Кременецкого лица...

Из Кременца пошел я через село Вербы в Дубно, а из Дубна на Острог, Корец и на Новгород-Волынский, на берега моей родной, моей прекрасной Случи»².

¹ Шевченко Т. Повне зібрання творів : у 12 т. – К., 2003. – Т. 4. – С. 110.

² Там само. – Т. 3. – С. 145.

Перебуваючи в цих краях, Кобзар звернув увагу на велику кількість руїн замків і палаців. «На полях Волини и Подолиц, – зазначав Т. Шевченко в повісті «Прогулка с удовольствием и не без морали», – вы часто любуетесь живописными развалинами древних массивных замков и палат, некогда великолепных, как, например, в Остроге или Корце. В Корце даже церковь, хранилище бальзамированных трупов фамилии графов Корецких, сама собою в развалину превратилась»¹.

Наприкінці осені 1846 р. поет побував у Берестечку, де оглянув руїни могутніх фортець із потужними кам'яними мурами і вежами, величні палаци і храми, пам'ятки народної архітектури. Частину з них описав і замалював.

Відвідав Т. Шевченко і місце відомої, одночасно героїчної й трагічної, Берестецької битви 1651 р. – однієї із найвизначніших подій Визвольної війни українського народу 1648–1657 рр. Поле битви та козацькі могили справили на поета надзвичайно сильне враження і вже на засланні він писав:

*Ой чого ти почорніло,
Зеленеє поле?
– Почорніло я од крові
За вольную волю.
Круг містечка Берестечка
На чотири милі
Мене славні запорожці
Своїм трупом вкрили...²*

На початку 1847 р. Кобзар деякий час жив у Борзні, у свого друга, письменника В. Забіли (тоді й виконав його портрет). Гостюючи у власниці хутора Сороки Ю. Сребдольської, Тарас Григорович намалював портрет господині.

Згодом поет мешкав на хуторах Мотронівка і Миколаїв – у маєтках Білозерських, де написав портрет сина К. Білозерського; у с. Бігач – у маєтку Кейкуатових, де виконав кілька портретів – дружини князя і дітей.

У кінці 1846 р. Т. Шевченко брав участь у конкурсі на заміщення вакантної посади вчителя малювання Київського університету св. Володимира, сподіваючись поєднувати її з роботою в Археографічній комісії. Весь цей час митець не залишав надії щодо продовження видання «Живописной Украины». Тому одержати посаду вчителя для нього було вкрай важливо.

¹ Шевченко Т. Повне зібрання творів : у 12 т. – К., 2003. – Т. 4. – С. 266.

² Там само. – К., 2001. – Т. 2. – С. 143.

Вирішенням цієї справи опікувався М. Костомаров, з яким Т. Шевченко познайомився ще навесні 1846 р. Перебуваючи в Борзні, Шевченко йому писав: *«Коли б то ви були такі трудящі і добрі, щоб розпитали в університеті... чи я утвержденный при університ[еті], чи ні... Коли б то Бог дав мені притулиться до універ[ситету], дуже добре було б, напишіть, будьте ласкаві, як що добре почувете»*¹.

На початку 1847 р. міністр народної освіти С. Уваров дав згоду на призначення Т. Шевченка вчителем малювання з іспитовим терміном на один рік. Проте скористатися цим призначенням та здійснити свою мрію через арешт у квітні 1847-го Т. Шевченкові не довелося...

Літературна спадщина Т. Шевченка

Перебування Т. Шевченка в Україні в 1845–1847 рр. вражає його надзвичайною творчою продуктивністю та працездатністю. Саме в цей час стався вибух накопиченої творчої енергії, поетичний талант сягнув найвищого розквіту. Тарас Григорович завершив низку визначних творів, які виношував або писав під час своїх мандрівок.

Кобзарю неодноразово доводилося чути народні думи, перекази, легенди й пісні, виконувані кобзарями та лірниками. У художніх альбомах Т. Шевченка містяться фольклорні записи, зроблені його рукою та іншими особами. Народні пісні, записані на Київщині та Полтавщині у червні – вересні 1845-го («Чи я тобі не казала...», «Шапувалко – чорна галко...»), ввійшли до альбому 1845 р.; записи народних пісень, зроблені влітку і восени 1846-го на Київщині, Поділлі та Волині, на початку 1847 р. на Чернігівщині («Ой горе ж мені та на чужині...», «Семене Палію! А що ж бо ти робиш...», «Налетіла чорна хмара...», «Козак козаком...», «Пливе щука з Кременчука...», «Ой Кармелюче, по світу ходиш...», «У Києві на ринку п'ють козаки горілку...» та ін.), – до альбому 1846–1850 рр. Для поета це був надзвичайно цінний матеріал. Саме думи й історичні пісні давали йому натхнення для створення поетичних творів. Вкраплені у тканину Шевченкових віршів, повістей, вони набували іншого смислового значення та свідчили про його постійні нерозривні зв'язки з народною творчістю.

Прибувши у жовтні 1845 р. до Миргорода, Тарас Шевченко оселився у чиновника П. Шершавицького, який був йому близькою людиною. Тут поет написав дві ліричні поезії: «Не завидуй багатому», «Не женися на багатій», що ввійшли до рукописної збірки поезій «Три літа» (1843–1845). У віршах не тільки відображено інтимні почуття

¹Шевченко Т. Повне зібрання творів : у 12 т. – К., 2003. – Т. 6. – С. 34.

митця, його сумні настрої, викликані стосунками з оточенням і обставинами власного життя, а їй зроблено рішучі висновки:

*Не завидуй же нікому,
Дивись кругом себе,
Нема раю на всій землі,
Та нема й на небі¹.*

Другий вірш автор доповнив народнопісенним мотивом козацької вольності як альтернативи родинному життю:

*Оженись на вольній волі,
На козацькій долі,
Яка буде, така й буде,
Чи гола, то й гола.
Та ніхто не докучає
І не розважає –
Чого болить і де болить,
Ніхто не питає...²*

Цього ж місяця в Мар'їнському, в маєтку О. Лук'яновича, Т. Шевченко завершив роботу над поемою «Єретик» (інша назва – «Іван Гус»). Вступ до неї – присвяту «Шафарикові» – приписав пізніше в Переяславі.

У творі йдеться про один із героїчних епізодів національно-визвольного руху в Чехії на початку XV ст. – виступ релігійного мислителя, філософа, реформатора Яна Гуса. Поема мала не лише історичний характер. Завдяки широким узагальненням її рядки звучали як палкий протест проти всякого гніту й поневолення:

*Кругом неправда і неволя,
Народ замучений мовчить.
І на апостольських престолі
Чернець годований сидить.
Людською кровію шинкує
І Рай у найми оддає!
Небесний Царю! Суд Твій всує,
І всує царствіє Твоє...³*

У Мар'їнському поет завершив історично-побутову поему «Сліпий» (другу редакцію під назвою «Невольник» написано в 1859 р.).

¹ Шевченко Т. Повне зібрання творів : у 12 т. – К., 2001. – Т. 1. – С. 285.

² Там само. – С. 286.

³ Там само. – С. 289.

У творі виявилось прагнення Т. Шевченка осмислити історичну долю запорозького козацтва у другій половині XVIII ст. Епізоди із життя козацької родини подано на тлі історичних подій – зруйнування Запорозької Січі, покріпачення українського селянства. Це беззаконня щодо України Катерина II вчинила при підтримці гетьмана К. Розумовського із козацькими старшинами.

Ґрунтуючись на народних переказах, поет в уста героя поеми – сліпого Степана – вкладає сумну розповідь, почуту від запорожців на Дунаї:

*І розказують, і плачуть,
Як Січ руйнували,
Як москалі сrebro, злато
І свічі забрали
У Покрови. Як козаки
Вночі утікали
І на тихому Дунаї
Новим кошом стали.
Як цариця по Києву
З Нечосом ходила
І Межигорського Спаса
Вночі запалила.
І по Дніпру у золотій
Галері гуляла,
На пожар той поглядала,
Нишком усміхалась.
І як степи запорозькі
Німоті ділила.
Та бахурям і байстрюкам
Люд закрестила...¹*

Тривалий час Т. Шевченко жив під враженнями від відвідання історичної місцевості в Чигирині й Суботові. Так було написано містерію «Великий льох» і вірш «Стоїть в селі Суботові» як епілог до неї.

«Великий льох» – одна з основних політичних поем періоду «трьох літ», в якій зображено трагічні епізоди історії України. Тарас Григорович подав її у трьох частинах («Три душі», «Три ворони», «Три лірники»), наповнивши українськими фольклорними образами-символами та алегоріями. Головним призначенням поеми стало про-

¹ Шевченко Т. Повне зібрання творів : у 12 т. – К., 2001. – Т. 1. – С. 311–312.

будження національної свідомості та гідності українців завдяки правдивому відображенню минулого:

*Встане Україна,
І розвіє тьму неволі,
Світ правди засвітить,
І помоляться на волі
Невольничі діти!..¹*

Приїзд поета до Переяслава восени 1845 р. насамперед був зумовлений його інтересом до історії рідного краю, визвольної боротьби українського народу, до того, чим так славилось місто. Зупинився Т. Шевченко в А. Козачковського. Попри поганий стан здоров'я, Тарас Григорович багато працював. «Утром, – як згадував лікар, – он обыкновенно писал, не нуждаясь нисколько в уединении. Он писал как бы шутя»².

«Переяславська осінь» стала чи не найпліднішим періодом творчості Т. Шевченка. Поет написав такі твори, як «Наймичка», «Кавказ», присвята словацькому та чеському поету, історику, філологу П. Шафарикові до поеми «Єретик», «І мертвим, і живим, і ненарожденим...», «Холодний Яр», цикл «Давидові псалми», «Минають дні, минають ночі...», «Три літа», «Маленькій Мар'яні», «Як умру, то поховайте...» («Заповіт»).

Для Т. Шевченка жіноча недоля була не просто однією з тем творчості, а справжнім згустком крові, що запікся в його серці. Про трагічну долю матері-покритки, її самовіддану любов та безмежне самопожертвування в ім'я щастя сина йдеться у поемі «Наймичка». Вірш «Маленькій Мар'яні» було створено під впливом зустрічі поета із сиротою Мар'яною, яка служила наймичкою у багатіїв. В образі маленької дівчинки Кобзар бачив майбутню жінку-страдницю, її тяжку долю, тому й співчував їй, тужив, плакав разом із нею:

*Рости, рости, моя пташко,
Мій маковий цвіте,
Розвивайся, поки твоє
Серце не розбите...³*

Пам'яті друга поета – офіцера Я. де Бальмена, який загинув на Кавказі в діючій російській армії, присвячено поему «Кавказ». Т. Шевченко цікавився подіями на Кавказі, відверто говорив про свою під-

¹ Шевченко Т. Повне зібрання творів : у 12 т. – К., 2001. – Т. 1. – С. 328.

² Спогади про Тараса Шевченка. – К., 2011. – С. 82.

³ Шевченко Т. Повне зібрання творів : у 12 т. – К., 2001. – Т. 1. – С. 366.

тримку боротьби кавказького народу, засуджував усі несправедливі, загарбницькі війни. Нескорену силу горців автор втілив у символічному образі Прометея.

У творі пророче прозвучали слова Кобзаря, адресовані всім народам, які борються за свою незалежність:

*Борітеся – поборете,
Вам Бог помагає!
За вас правда, за вас слава
І воля святая!..¹*

На деякий час Тарас Григорович переїхав на гостини до поміщика С. Самойлова у В'юнищі, де написав низку поезій.

Гостросатиричний твір «І мертвим, і живим, і ненарожденним...» – це відкритий лист поета до всіх небайдужих до власної долі українців, своєрідний заклик до дій та великих змін:

*Схаменіться! будьте люди,
Бо лихо вам буде.
Розкуються незабаром
Заковані люде,
Настане суд, заговорять
І Дніпро, і гори!
І потече сторіками
Кров у синє море
Дітей ваших...²*

Т. Шевченко зазначив, що моральний обов'язок українців перед своєю державою – любити батьківщину, не бути байдужим до долі свого народу, боротися за краще майбутнє, шанувати пам'ять предків, але робити це розумно та вчитися на чужому досвіді:

*Не дуріте самі себе,
Учітесь, читайте,
І чужому научайтесь,
Й свого не цурайтесь...³*

Із роздумами, висловленими поетом у посланні, а також його відвідинами урочища Холодний Яр безпосередньо пов'язана однойменна поезія. Холодний Яр виступає у вірші як символ свободи українського народу, неминучого визволення від кріпацтва:

¹ Шевченко Т. Повне зібрання творів : у 12 т. – К., 2001. – Т. 1. – С. 344.

² Там само. – С. 349.

³ Там само. – С. 353.

*І повіє огонь новий
З Холодного Яру¹.*

У грудні 1845 р. Т. Шевченко написав цикл віршів під назвою «Давидові псалми». Це перша спроба переспіву й подання в поетичній формі саме тих біблійних текстів, що були співзвучні його визвольним, революційним ідеям:

*І осудять губителів
Судом своїм правим.
І вівіки стане слава,
Преподобним слава².*

Характерним для нового періоду творчості Кобзаря також є вірш «Минають дні, минають ночі», в якому поет показав стан суспільної свідомості тогочасної України, пристрасно засудив суспільну бездіяльність і пасивність, закликав до дії й боротьби:

*Страшно впасти у кайдани,
Умирать в неволі,
А ще гірше – спати, спати
І спати на волі...³*

Своєрідним підсумком певного відрізка життя поета став вірш «Три літа», в якому він описав зміни у власному світогляді, показав процес свого прозрівання за три роки:

*І я прозрівати
Став потроху... Доглядаюсь –
Бодай не казати,
Кругом мене, де не гляну,
Не люди, а змії..
І засохли мої сльози,
Сльози молодії.
І тепер я розбитее
Серце ядом гою,
І не плачу, й не співаю,
А вию совою...⁴*

Тяжка недуга – застуда з ускладненням (запалення легенів) – мучила Т. Шевченка з кінця 1845 р. Поет повернувся до Переяслава, в будинок А. Козачковського, але стан його здоров'я різко погіршився. Нелюдськими зусиллями перемагаючи хворобу, Кобзар написав свою

¹ Шевченко Т. Повне зібрання творів : у 12 т. – К., 2001. – Т. 1. – С. 357.

² Там само – С. 365.

³ Там само. – С. 367.

⁴ Там само. – С. 369.

безсмертну поезію «Як умру, то поховайте...» («Заповіт»). Саме такий вірш міг з'явитися тоді, коли поет відчував себе смертельно хворим. Твір став справжнім революційним гімном українського народу в тривалій і тяжкій боротьбі за своє визволення:

*Поховайте та вставайте,
Кайдани порвіте
І вражою злою кров'ю
Волю окропіте...¹*

Тарасу Григоровичу вдалося перемогти хворобу і продовжити творити.

Перебуваючи в Києві влітку 1846 р., поет написав балади «Лілея» (в основі – народнопісенний мотив про перетворення людини на рослину) та «Русалка» (сюжет базується на народних повір'ях про русалок, русальних піснях).

У цей період, роздумуючи над історичною долею України, шукаючи в минулому пояснення її сучасного стану, Т. Шевченко написав вірш «За що ми любимо Богдана?..».

На початку весни 1847 р. Т. Шевченко жив переважно в Седневі, в маєтку поміщика А. Лизогуба. Там він написав поему «Відьма» – про становище жінки-матері в кріпосницькому суспільстві (первісна назва – «Осика») та «Передмову до нездійсненого видання "Кобзаря"», яка стала справжнім маніфестом нової української літератури.

У «Передмові» Т. Шевченко виклав власні думки стосовно стану та перспектив розвитку української літератури. Він наполягав на піднесенні її рівня шляхом глибокого пізнання життя народу, оволодіння рідною мовою і відстоювання незалежної, національно свідомої позиції літераторами, обов'язок яких – забезпечити самостійний шлях розвитку української літератури: «А на москалів не вважайте, нехай вони собі пишуть по-своєму, а ми по-своєму. У їх народ і слово, і у нас народ і слово. А чиє краще, нехай судять люди»².

За задумом Тараса Григоровича, нове видання під умовною назвою «Другий "Кобзар"», мало складатися з нових, ще не друкованих творів: передмова до майбутнього видання, поема «Осика», балади «Русалка» та «Лілея», ряд поезій з рукописного альбому «Три літа» – ті, що могли пройти (повністю або частково) цензуру. Але подальші події перервали підготовку цього видання.

У квітні 1847 р. із Седнева через Чернігів Кобзар виїхав до Києва. На дніпровській переправі, поблизу Видубицького монастиря, його

¹ Шевченко Т. Повне зібрання творів : у 12 т. – К., 2001. – Т. 1. – С. 371.

² Там само. – К., 2003. – Т. 5. – С. 208.

затримав поліцейський чиновник. Арешт поета був пов'язаний із діяльністю Кирило-Мефодіївського братства.

Про таємне товариство – підпільну організацію антикріпосницького, антиурядового характеру (створену в грудні 1845-го – січні 1846 р. на честь святих просвітителів Кирила та Мефодія), Т. Шевченко дізнався від одного з її засновників і діячів – М. Костомарова. *«В то время, – згадував М. Костомаров, – всю мою душу занимала идея славянской взаимности, общения духовного народов славянского племени, и когда я навел разговор с ним на этот вопрос, то услышал от него самое восторженное сочувствие, и это более всего сблизило меня с Тарасом Григорьевичем»*¹.

Як поету й громадянину, Шевченкові був близький девіз братчиків, викарбуваний на печатці підпільної організації: *«Пізнайте правду, і правда зробить вас вільними»*. Тому, зблизившись із членами товариства, він став його ідейним натхненником і відстоював точку зору про необхідність знищення кріпосницької системи й самодержавства. Твори Кобзаря з рукописної збірки «Три літа» мали вагомий вплив на програмні документи товариства.

Про цю збірку йшлося в донесенні цивільного губернатора І. Фундуклея до генерал-губернатора Д. Бібікова: *«Вчерашнего числа, при въезде в Киев возвращавшегося из Черниговской губернии художника С.-Петербургской Академии Тараса Шевченка, он был задержан и доставлен прямо ко мне. Между его бумагами оказалась рукописная книга с малороссийскими, собственного его сочинения стихами, из коих многие возмутительного и преступного содержания»*².

Із Києва до Петербурга Т. Шевченка везли Білоруським трактом – тим самим, яким поет у 1843 р. їхав із Петербурга до Києва. Перевозили його під пильною охороною як небезпечного державного злочинця.

Заслання, вимушена розлука із рідним краєм, безперечно, загострили патріотичні почуття поета. Ностальгією, спогадами про Україну, роздумами про долю її народу пройнята більшість ліричних творів цього періоду. А цикл віршів «В казематі» являв собою ніби увертюру до всієї Шевченкової творчості років заслання. Вже в цьому циклі виразно проявилися майже всі провідні ліричні мотиви, жанри і стильо-

¹ Спогади про Тараса Шевченка. – К., 2011. – С. 164.

² Тарас Шевченко : документи та матеріали до біографії, 1814–1861. – К., 1982. – С. 104.

ві тенденції, наявні в «невольницькій» поезії Кобзаря. Головним мотивом став заклик бути вірним Україні, своєму народові:

*Любіться, брати мої,
Україну любіте
І за неї, безталанну,
Господа моліте¹.*

Статтю підготовлено за матеріалами публікацій: Горбач Н. Життя та творчість Тараса Шевченка. – Львів : Каменяр, 2005. – 303 с. ; Дзюба І. Тарас Шевченко : життя і творчість. – 2-е вид., доопрац. – К. : Києво-Могилян. акад., 2008. – 718 с. ; Жур П. Дума про вогонь : з хроніки життя і творчості Тараса Шевченка. – К. : Дніпро, 1985. – 434 с. ; Жур П. Труди і дні Кобзаря. – К. : Дніпро, 2003. – 518 с. ; Зайцев П. Життя Тараса Шевченка – 2-е вид. – К. : Обереги, 2004. – 480 с. ; Кирило-Мефодіївське товариство : у 3 т. / редкол.: П. С. Сохань (голов. ред.) [та ін.]. – К. : Наук. думка, 1990. – Т. 1–3 ; Кониський О. Тарас Шевченко-Грушівський : хроніка його життя. – К. : Дніпро, 1991. – 704 с. ; Лепкий Б. Про життя і твори Тараса Шевченка. – К. : Пульсари, 2005. – 150 с. ; Маслов В. П. Тарас Григорович Шевченко : біогр. очерк. – М : Тип. А. И. Мамонтова и К^о, 1874. – 56 с. ; Пахаренко В. І. Тарас Шевченко : [нарис]. – К. : Атлант ЮЕМСі, 2007. – 94 с. ; Спогади про Тараса Шевченка / укладання і прим. В. Бородіна [та ін.]. – К. : Дніпро, 2011. – 608 с. ; Чалий М. Життя і твори Тараса Шевченка : (звід матеріалів до його біографії). – К. : Веселка, 2011. – 263 с. ; Чуб Д. Живий Шевченко : біогр. та літературозн. оповіді. – 2-е вид. – К. : Ярославів Вал, 2007. – 197 с. ; Шевченківська енциклопедія : в 6 т. – К., 2012. – Т. 1–2 ; Шевченківський словник : у 2 т. – К., 1978. – Т. 1–2 ; Шовкопляс Г. М. За покликом серця : пам'ятки історії та культури в житті і творчості Т. Г. Шевченка. – К. : Наук. думка, 1990. – 168 с. та ін.

Малярські твори Т. Шевченка

(репродукції та коментарі)

Про вивчення Т. Шевченком культурних та історичних пам'яток, України під час роботи в Археографічній комісії свідчать археологічні нотатки та мистецькі твори художника, список яких представлено нижче.

473. [АРХЕОЛОГІЧНІ нотатки] / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2003. – Т. 5. – С. 213–219.

474. АВТОПОРТРЕТ, [кінець серпня 1845, с. Потоки] : папір, олівець : [репрод. 124] / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1961. – Т. 7, кн. 1. – С. 48–49 [комент. 124].

¹ Шевченко Т. Повне зібрання творів : у 12 т. – К., 2003. – Т. 2. – С. 11.

475. АНДРУШІ, [VIII-X.1845] : сепія : [репрод. 211, 212]/ Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1961. – Т. 7, кн. 2. – С. 15 [комент. 211, 212].

476. АСКОЛЬДОВА могила, [IV-IX.1846, Київ] : сепія, акварель : [репрод. 145] / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1961. – Т. 7, кн. 1. – С. 56 [комент. 145].

477. БОГДАНОВА церква в Суботіві, [IV-X.1845] : акварель : [репрод. 222]/ Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1961. – Т. 7, кн. 2. – С. 17-18 [комент. 222].

478. БОГДАНОВІ руїни в Суботіві, [IV-X.1845] : акварель : [репрод. 221] / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1961. – Т. 7, кн. 2. – С. 17 [комент. 221].

479. БРАМА в Густині. Церква св. Ніколая, [IV-20.VII.1845] : акварель : [репрод. 205] / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1961. – Т. 7, кн. 2. – С. 14 [комент. 205].

480. БУДИНОК І. П. Котляревського в Полтаві, [VIII.1845, Полтава] : папір, акварель : [репрод. 120] / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1961. – Т. 7, кн. 1. – С. 46-47 [комент. 120].

481. В ГУСТИНІ. Трапезна церква, [IV-20.VII.1845] : акварель : [репрод. 228] / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1961. – Т. 7, кн. 2. – С. 19 [комент. 228].

482. В ГУСТИНІ. Церква Петра і Павла, [IV-20.VII.1845] : акварель : [репрод. 204] / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1961. – Т. 7, кн. 2. – С. 13-14 [комент. 204].

483. В РЕШЕТИЛІВЦІ, [VIII.1845, Решетилівка] : папір, сепія, туш, акварель : [репрод. 121, 122] / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1961. – Т. 7, кн. 1. – С. 47-48 [комент. 121, 122].

484. В СЕДНЕВІ, [IV.1846], Седнев : папір, сепія: [репрод. 137] / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1961. – Т. 7, кн. 1. – С. 53 [комент. 137].

485. ВАСИЛЬКІВСЬКИЙ форт у Києві (?), [IV-IX.1846, Київ] : папір, сепія, олівець, туш : [репрод. 146] / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1961. – Т. 7, кн. 1. – С. 56 [комент. 146].

486. ВИД на околиці з тераси Почаївської лаври, [X.1846, Почаїв] : папір, акварель : [репрод. 151] / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1961. – Т. 7, кн. 1. – С. 58 [комент. 151].

487. ВОЗДВИЖЕНСЬКИЙ монастир у Полтаві, [VIII.1845], Полтава : папір, сепія, акварель, туш : [репрод. 119] / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1961. – Т. 7, кн. 1. – С. 46 [комент. 119].

488. ВОЗНЕСЕНСЬКИЙ собор в Переяславі, [VIII–IX.1845] : акварель : [репрод. 208] / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1961. – Т. 7, кн. 2. – С. 14 [комент. 208].

489. ГУРТ селян та інші начерки, [VII–VIII.1846] : папір, олівець : [репрод. 327] / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1961. – Т. 7, кн. 2. – С. 44 [комент. 327].

490. ДЕРЕВО, [IV.1845 – осінь 1846] : папір, олівець : [репрод. 130] / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1961. – Т. 7, кн. 1. – С. 51 [комент. 130].

491. КАМ'ЯНИЙ хрест св. Бориса, [VIII–IX.1845, Переяслав] : папір, акварель : [репрод. 125] / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1961. – Т. 7, кн. 1. – С. 49 [комент. 125].

492. КАМ'ЯНІ хрести в Суботові, [IV–X.1845] : сепія : [репрод. 215] / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1961. – Т. 7, кн. 2. – С. 16 [комент. 215].

493. КАПЛИЧКА, [н. р. IV.1845] : сепія : [репрод. 220] / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1961. – Т. 7, кн. 2. – С. 17 [комент. 220].

494. КОЛО каші, [VII–VIII.1846] : папір, олівець : [репрод. 322] / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1961. – Т. 7, кн. 2. – С. 43 [комент. 322].

495. КОЛО Седнева, [IV.1846], Седнев : папір, сепія, туш, акварель : [репрод. 135] / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1961. – Т. 7, кн. 1. – С. 52–53 [комент. 135].

496. КОМОРА в Потоках, [кінець серпня 1845] : акварель : [репрод. 214] / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1961. – Т. 7, кн. 2. – С. 16 [комент. 214].

497. КОСТЬОЛ у Києві, [IV–IX.1846, Київ] : папір, акварель : [репрод. 143] / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1961. – Т. 7, кн. 1. – С. 55 [комент. 143].

498. КРАЄВИД з кам'яними бабами, [IV–X.1845] : папір, олівець : [репрод. 118] / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1961. – Т. 7, кн. 1. – С. 46 [комент. 118].

499. МИХАЙЛІВСЬКА церква в Переяславі, [VIII–IX.1845] : акварель : [репрод. 207] / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1961. – Т. 7, кн. 2. – С. 14 [комент. 207].

500. МОТРИН монастир, [IV–X.1845] : акварель : [репрод. 218] / Тарас Шевченко // Повне зібр. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1961. – Т. 7, кн. 2. – С. 17 [комент. 218].

501. НА ОРЕЛІ, [IV–X.1845] : папір, олівець : [репрод. 117] / Тарас Шевченко // Повне зібр. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1961. – Т. 7, кн. 1. – С. 46 [комент. 117].

502. НА ОРЕЛІ (село), [IV–X.1845] : папір, олівець : [репрод. 115] / Тарас Шевченко // Повне зібр. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1961. – Т. 7, кн. 1. – С. 45 [комент. 115].

503. НА УКРАЇНІ, [літо, 1845] : папір, олівець : [репрод. 125] / Тарас Шевченко // Повне зібр. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1963. – Т. 10. – С. 62 [комент. 125].

504. ПОВІДЬ, [IV.1845] : акварель : [репрод. 225] / Тарас Шевченко // Повне зібр. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1961. – Т. 7, кн. 2. – С. 18 [комент. 225].

505. ПОРТРЕТ Горленко, [1846–1847] : полотно, олія : [репрод. 132] / Тарас Шевченко // Повне зібр. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1961. – Т. 7, кн. 1. – С. 51 [комент. 132].

506. ПОРТРЕТ Є. В. Кейкуатової, [кінець III–4.IV.] 1847, [Бігач] : полотно, олія : [репрод. 153] / Тарас Шевченко // Повне зібр. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1961. – Т. 7, кн. 1. – С. 59 [комент. 153].

507. ПОРТРЕТ А. І. Лизогуба, [28.II–30.IV.1846 ; III.1847, м. Седнев] : папір, олівець : [репрод. 133] / Тарас Шевченко // Повне зібр. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1961. – Т. 7, кн. 1. – С. 52 [комент. 133].

508. ПОРТРЕТ І. І. Лизогуба, [28.II–30.IV.1846 ; III.1847, м. Седнев] : полотно, олія : [репрод. 134] / Тарас Шевченко // Повне зібр. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1961. – Т. 7, кн. 1. – С. 52 [комент. 134].

509. ПОРТРЕТ О. А. Лук'яновича, [X.1845, с. Мар'їнське] : полотно, олія : [репрод. 126] / Тарас Шевченко // Повне зібр. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1961. – Т. 7, кн. 1. – С. 49–50 [комент. 126].

510. ПОРТРЕТ літньої жінки з хлопчиком, [1845–1846] : папір, олівець : [репрод. 305] / Тарас Шевченко // Повне зібр. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1961. – Т. 7, кн. 2. – С. 39 [комент. 305].

511. ПОРТРЕТ невідомого, [IV.1845–1846] : брістол. папір, акварель : [репрод. 306] / Тарас Шевченко // Повне зібр. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1961. – Т. 7, кн. 2. – С. 39 [комент. 306].

512. ПОРТРЕТ невідомої в блакитному вбранні, [IV.1845–IV.1846] : папір, акварель : [репрод. 127] / Тарас Шевченко // Повне зібр. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1961. – Т. 7, кн. 1. – С. 50 [комент. 127].

513. ПОРТРЕТ невідомої в бузковій сукні, [IV.1845–1846] : папір, акварель : [репрод. 128] / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1961. – Т. 7, кн. 1. – С. 50 [комент. 128].

514. ПОРТРЕТ невідомої в коричневому вбранні, 1845 : брістол. папір, акварель : [репрод. 110] / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1961. – Т. 7, кн. 1. – С. 43 [комент. 110].

515. ПОРТРЕТ Гаврила Родзянка, [24.VII–19.VIII.1845, Веселий Поділ] : папір, акварель : [репрод. 123] / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1961. – Т. 7, кн. 1. – С. 48 [комент. 123].

516. ПОРТРЕТ Й. Ф. Рудзинського, [IV–V].1845, [Кролевець] : полотно, олія : [репрод. 112] / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1961. – Т. 7, кн. 1. – С. 44 [комент. 112].

517. ПОРТРЕТ Ю. Г. Сребдольської, [I.]1847, [хутір Сороки] : папір, олівець : [репрод. 152] / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1961. – Т. 7, кн. 1. – С. 58–59 [комент. 152].

518. ПОРТРЕТИ членів родини Катериничів, [18.II.–IV.]1846, [Марківці] : [репрод. 138–142] / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1961. – Т. 7, кн. 1. – С. 53–55 [комент. 138–142].

519. ПОТІР із церкви с. Мохнатин, [II–IV.1846] : папір, олівець : [репрод. 316] / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1961. – Т. 7, кн. 2. – С. 41–42 [комент. 316].

520. ПОЧАЇВСЬКА лавра з заходу, [X.1846, Почаїв] : папір, акварель : [репрод. 149] / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1961. – Т. 7, кн. 1. – С. 58 [комент. 149].

521. ПОЧАЇВСЬКА лавра з півдня, [X.1846, Почаїв] : папір, акварель : [репрод. 148] / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1961. – Т. 7, кн. 1. – С. 57–58 [комент. 148].

522. СЕЛЯНСЬКЕ подвір'я, [IV–X.1845] : папір, акварель : [репрод. 114] / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1961. – Т. 7, кн. 1. – С. 45 [комент. 114].

523. СИНАГОГА, [IX–X.1846] : папір, сепія : [репрод. 147] / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1961. – Т. 7, кн. 1. – С. 57 [комент. 147].

524. СОБОР Почаївської лаври : (внутріш. вигляд), [X.1846, Почаїв] : папір, акварель : [репрод. 150] / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1961. – Т. 7, кн. 1. – С. 58 [комент. 150].

525. Т. Г. ШЕВЧЕНКО малює селянське подвір'я, [весна, 1845] : папір, сепія : [репрод. 111] / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1961. – Т. 7, кн. 1. – С. 43–44 [комент. 111].

526. ТРАПЕЗНА чаша Густинського монастиря, [II–IV.1846] : папір, олівець : [репрод. 317] / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1961. – Т. 7, кн. 2. – С. 42 [комент. 317].

527. У ВАСИЛІВЦІ, [X.1845] : акварель : [репрод. 232] / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1961. – Т. 7, кн. 2. – С. 19–20 [комент. 232].

528. У В'ЮНИЦІ, [VIII–X.1845] : сепія : [репрод. 227] / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1961. – Т. 7, кн. 2. – С. 18–19 [комент. 227].

529. УЗЛІСНЯ, [IV.1845–III.1847] : папір, олівець, акварель : [репрод. 131] / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1961. – Т. 7, кн. 1. – С. 51 [комент. 131].

530. УРОЧИЩЕ Білик, [V–X.1845] : папір, олівець : [репрод. 310] / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1961. – Т. 7, кн. 2. – С. 40 [комент. 310].

531. УРОЧИЩЕ Стінка, [V–X.1845] : папір, олівець : [репрод. 309] / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1961. – Т. 7, кн. 2. – С. 40 [комент. 309].

532. ХАТА над водою, [IV–X.1845] : папір, олівець : [репрод. 113] / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1961. – Т. 7, кн. 1. – С. 44–45 [комент. 113].

533. ХУТІР на Україні, [IV.1845–IV.1846] : папір, олівець, акварель : [репрод. 116] / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1961. – Т. 7, кн. 1. – С. 45–46 [комент. 116].

534. ЦЕРКВА всіх святих у Києво-Печерській лаврі, [IV–IX.1846], Київ : папір, сепія : [репрод. 144] / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1961. – Т. 7, кн. 1. – С. 56 [комент. 144].

535. ЦЕРКВА Покрови в Переяславі, [VIII–IX.1845] : акварель : [репрод. 210] / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1961. – Т. 7, кн. 2. – С. 15 [комент. 210].

536. ЧИГРИН з Суботівського шляху, [IV–X.1845] : акварель : [репрод. 224] / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1961. – Т. 7, кн. 2. – С. 18 [комент. 224].

537. ЧИГРИНСЬКИЙ дівочий монастир, [IV–X.1845] : сепія : [репрод. 219] / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1961. – Т. 7, кн. 2. – С. 17 [комент. 219].

538. ЧУМАКИ серед могил, [IV.1846, Седнев] : папір, олівець, акварель : [репрод. 136] / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1961. – Т. 7, кн. 1. – С. 53 [комент. 136].

Незнайдені твори (коментарі)

539. АВТОПОРТРЕТ, [н. п. XII.1845, Переяслав] / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1961. – Т. 7, кн. 2. – С. 68 [комент. 413].

540. АВТОПОРТРЕТ Т. Г. Шевченка з свічкою, [1845] / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1961. – Т. 7, кн. 2. – С. 66–67 [комент. 408].

541. АЛЬБОМИ малюнків (1843–1847) / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1963. – Т. 10. – С. 66–67 [комент. 134].

542. БУДИНОК А. О. Козачковського в Переяславі, [VIII–X.1845] / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1961. – Т. 7, кн. 2. – С. 67 [комент. 410].

543. БУДИНОК Хмельницького в Суботові, [н. п. 20.X.1845] / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1961. – Т. 7, кн. 2. – С. 67–68 [комент. 411].

544. ЗОЛОТІ ВОРОТА, [літо, 1846, Київ] / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1961. – Т. 7, кн. 2. – С. 70 [комент. 423].

545. КАРТИНА для Єзучевського, [н. п. III.1845] / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1961. – Т. 7, кн. 2. – С. 65 [комент. 407].

546. КИЇВСЬКИЙ сад, [IV–IX.1846, Київ] : [олівець] / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1961. – Т. 7, кн. 2. – С. 70 [комент. 422].

547. КРАЄВИДИ Києва, роботи Т. Г. Шевченка, що знаходились у І. І. Фундукля, [IV–IX.1846, Київ] / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1961. – Т. 7, кн. 2. – С. 70 [комент. 421].

548. МАЛЮНКИ могили Переп'ят, [червень – вересень, 1846] / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1963. – Т. 10 – С. 67 [комент. 135].

549. МАЛЮНКИ Т. Шевченка, що знаходились у М. М. Сажина, [н. п. 9.I.1847] / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1961. – Т. 7, кн. 2. – С. 71 [комент. 427].

550. ПЕЧЕРИ Київської лаври, [I.1846, Київ] / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1961. – Т. 7, кн. 2. – С. 70–71 [комент. 424].

551. ПОРТРЕТ О. С. Афанасьєва-Чужбинського, [II–IV.1846, Чернівці] : папір, олівець / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1961. – Т. 7, кн. 2. – С. 69 [комент. 417].

552. ПОРТРЕТ Віктора Миколайовича Забіли, [кінець січня – лютий 1847, хутір Кукуріківщина] : олівець / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1961. – Т. 7, кн. 2. – С. 72 [комент. 428].

553. ПОРТРЕТ Марії Степанівни Козачковської, [VIII.1845, В'юнище – Переяслав] : [папір, акварель] / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1961. – Т. 7, кн. 2. – С. 67 [комент. 409].

554. ПОРТРЕТ отамана старців, [літо, 1846, Київ] / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1961. – Т. 7, кн. 2. – С. 71, [комент. 426].

555. ПОРТРЕТ сина К. І. Білозерського, [I–II.1847, хутір Мотронівка] : папір, олівець / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1961. – Т. 7, кн. 2. – С. 72, [комент. 429].

556. ПОРТРЕТ Ю. Г. Сребдольської, [I.1847, хутір Сороки] : [2-й портр.]: папір, олівець / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1961. – Т. 7, кн. 2. – С. 72 [комент. 430].

557. ПОРТРЕТ Шостки Олександри Іванівни, [12.I.1846] : [олія] / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1961. – Т. 7, кн. 2. – С. 68–69 [комент. 414].

558. ПОРТРЕТИ членів родини Олександра Андрійовича Лук'яновича, [X.1845, с. Мар'їнське] / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1961. – Т. 7, кн. 2. – С. 68 [комент. 412].

559. СТАРЦІ, [IV–IX.1846, Київ] / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1961. – Т. 7, кн. 2. – С. 71 [комент. 425].

560. ТРИ портрети членів родини Катериничів, [весна, 1846, с. Марківці] : папір, акварель / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1961. – Т. 7, кн. 2. – С. 69–70 [комент. 418–420].

561. ХРИСТОС благословляє хліб. Св. Дмитро, [кінець III – 4.IV.1847, Бігач] : двобіч. ікона на металі : олія / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1961. – Т. 7, кн. 2. – С. 72 [комент. 431].

Твори, приписувані Т. Шевченкові (коментарі)

562. ВАЛКА чумаків у степу : полотно, олія / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1963. – Т. 10. – С. 111–112 [комент. 358].

563. МОГИЛА Переп'ятиха та археологічні знахідки з неї : хромо-літогр. табл. до вид. «Древности», К., 1846 / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1963. – Т. 10. – С. 91 [комент. 296–304].

564. ОБРАЗ Різдва Богородиці, [Седнів] : [олія] / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1963. – Т. 10. – С. 125 [комент. 400].

565. ПЛАН церкви і гробниця кн. Курбського в с. Вербки : папір, туш, перо / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1963. – Т. 10. – С. 90 [комент. 290].

566. ПОРТРЕТ Товбича, 1845 : папір, олівець / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1963. – Т. 10. – С. 103 [комент. 338].

567. ПОРТРЕТИ Павла Максимовича Андреевича та його дружини, [1845] : олія / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1963. – Т. 10. – С. 93–94 [комент. 310–311].

568. ЦЕРКВА в Прилуках / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1963. – Т. 10. – С. 133–134 [комент. 428].

569. ЦЕРКВА в селі Вербки : папір, акварель / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1963. – Т. 10. – С. 90 [комент. 288].

570. ЦЕРКВА в селі Секуні : папір, акварель / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1963. – Т. 10. – С. 90 [комент. 289].

571. ЦЕРКВА Петра і Павла, [1845, Переяслав] / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1963. – Т. 10. – С. 134 [комент. 430].

Див. також № 290, 291, 374, 382, 383, 387, 389, 392.

Літературні твори Т. Шевченка

Нижче подається перелік літературних творів Т. Шевченка, які написано під час подорожі Україною, ув'язнення та на засланні.

572. В КАЗЕМАТІ : [цикл віршів] / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2001. – Т. 2. – С. 11–21. – Зміст: «Згадайте, братія моя...» ; «Ой одна я, одна...» ; «За байраком байрак...» ; «Мені однаково, чи буду...» ; «"Не кидай матері", – казали...» ; «Чого ти

ходиш на могилу?...» ; «Ой три шляхи широкії...» ; Н. Костомарову ; «Садок вишневий коло хати...» ; «Рано-вранці новобранці...» ; «В неволі тяжко, хоча й волі...» ; Косар ; «Чи ми ще зійдемося знову?...» ; «Не спалося, а ніч, як море...».

573. ВАРНАК : повість / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2003. – Т. 3. – С. 121–151.

574. ВЕЛИКИЙ льох : (містерія) / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2001. – Т. 1. – С. 314–328.

575. ВІДЬМА : поема / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2001. – Т. 1. – С. 378–393.

576. ВІДЬМА : поема : [друга ред.] / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2001. – Т. 2. – С. 265–277.

577. Г. З. («Немає гірше, як в неволі...») / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2001. – Т. 2. – С. 98–99.

578. ДАВИДОВІ псалми / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2001. – Т. 1. – С. 358–365.

579. ЄРЕТИК / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2001. – Т. 1. – С. 287–296.

580. «ЗА ЩО ми любимо Богдана?...» / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2001. – Т. 1. – С. 372.

581. ЗАПИСИ народної творчості / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2003. – Т. 5. – С. 261–278.

582. «ЗАРОСЛИ шляхи тернами...» / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2001. – Т. 2. – С. 191.

583. «ЗАСТУПИЛА чорна хмара...» / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2001. – Т. 2. – С. 165–167.

584. «І ЗНОВ мені не привезла...» / Т. Г. Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2001. – Т. 2. – С. 158.

585. І МЕРТВИМ, і живим, і ненарожденним землякам моїм в Україні і не в Україні моє дружнєє посланіє / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2001. – Т. 1. – С. 348–354.

586. КАВКАЗ / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2001. – Т. 1. – С. 343–347.

587. КАПИТАНША : повість / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2003. – Т. 3. – С. 290–340.

588. ЛІЛЕЯ / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2001. – Т. 1. – С. 373–375.

589. «ЛІЧУ в неволі дні і ночі...» / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2001. – Т. 2. – С. 208–210.

590. МАЛЕНЬКІЙ Мар'яні / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2001. – Т. 1. – С. 366.

591. «МИНАЮТЬ дні, минають ночі...» / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2001. – Т. 1. – С. 367.
592. НАЙМИЧКА / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2001. – Т. 1. – С. 329–342.
593. «НАЩО мені женитися?..» / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2001. – Т. 2. – С. 185–186.
594. «НЕ ГРІЄ сонце на чужині...» / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2001. – Т. 2. – С. 38.
595. «НЕ ЖЕНИСЯ на багатій...» / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2001. – Т. 1. – С. 286.
596. «НЕ ЗАВИДУЙ багатому...» / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2001. – Т. 1. – С. 285.
597. «НЕ МОЛИЛАСЯ за мене...» / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2001. – Т. 2. – С. 213.
598. «НЕ ХОЧУ я женитися...» / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2001. – Т. 2. – С. 154–155.
599. НЕВОЛЬНИК : поема / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2001. – Т. 2. – С. 286–302.
600. N. N. («Сонце заходить, гори чорніють...») / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2001. – Т. 2. – С. 35.
601. «ОЙ ГЛЯНУ я, подивлюся...» / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2001. – Т. 2. – С. 77.
602. «ОЙ ЛЮЛІ, люлі, моя дитино...» / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2001. – Т. 2. – С. 142.
603. «ОЙ ЧОГО ти почорніло...» / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2001. – Т. 2. – С. 143.
604. П.С. («Не жаль на злого, коло його...») / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2001. – Т. 2. – С. 97.
605. [ПЕРЕДМОВА до нездійсненого видання «Кобзаря»] / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2003. – Т. 5. – С. 207.
606. ПОЛЯКАМ / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2001. – Т. 2. – С. 48.
607. РУСАЛКА / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2001. – Т. 1. – С. 376–377.
608. СЛІПИЙ : (поема) / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2001. – Т. 1. – С. 297–313.
609. [СОТНИК] / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2001. – Т. 2. – С. 171–183.

610. «ТО ТАК і я тепер пишу...» / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2001. – Т. 2. – С. 70.

611. ТРИ літа / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2001. – Т. 1. – С. 368–370.

612. «У НЕДІЛЕНЬКУ у святую...» / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2001. – Т. 2. – С. 145–146.

613. «У ТІЄЇ Катерини...» / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2001. – Т. 2. – С. 137–138.

614. [ПРО ПАНА Горкушу] / запис П. О. Куліша // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2003 – Т. 4. – С. 331–332.

Оповідання записано П. Кулішем під час зустрічі із Т. Шевченком на зібранні членів Кирило-Мефодіївського братства (орієнтовно 27 грудня 1846 р.).

615. ХОЛОДНИЙ Яр / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2001. – Т. 1. – С. 355–357.

616. ЧЕРНЕЦЬ / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2001. – Т. 2. – С. 49–52.

617. ШВАЧКА / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2001. – Т. 2. – С. 133–134.

618. «ЯК УМРУ, то поховайте...» / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2001. – Т. 1. – С. 371.

619. «ЯКБИ зострілися ми знову...» / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2003. – Т. 2. – С. 100.

Dubia (сумнівні твори)

620. «ВИП'ЄШ перву – стрепенешся...» / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2001. – Т. 1. – С. 408.

621. «НЕ ЖУРЮСЬ я, а не спиться...» / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2001. – Т. 1. – С. 407.

Незнайдені твори (коментарі)

622. [ПЕРЕКЛАДИ віршів А. Міцкевича] / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2001. – Т. 1. – С. 763.

623. [МЕТЕЛЬ : вірш-імпровізація] / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2001. – Т. 1. – С. 763.

Див. також № 232–235, 240, 242–244, 246, 247, 250–252, 256, 258, 261, 262, 264, 266, 267, 351, 352, 356, 736.

Листи, документи, складені Т. Шевченком або з його участю

У пропонованому списку документів висвітлюються питання, пов'язані з поїздкою поета в Україну, дослідженням ним історичних і культурних пам'яток, а також арештом та засланням.

624. ДО ПРАВЛІННЯ Академії мистецтв, 22 березня 1845, С.-Петербург / Тарас Шевченко : прошение // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2003. – Т. 6. – С. 228.

625. ДО А. Г. та Н. Я. РОДЗЯНКІВ, 23 жовтня 1845, Миргород / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2003. – Т. 6. – С. 33.

626. РОЗПИСКА Т. Г. Шевченка про одержання прогонних і подорожньої на Полтавщину від Київської Археографічної комісії, 28 листопада 1845, Київ / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2003. – Т. 6. – С. 256.

627. ЗАПИС у касовій книзі Київської Археографічної комісії про виплату Т. Г. Шевченкові утримання за грудень 1845 р., 31 грудня 1845, Київ / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2003. – Т. 6. – С. 256.

628. ЗАПИС у касовій книзі Київської Археографічної комісії про виплату Т. Г. Шевченкові утримання за січень і лютий 1846 р., 28 лютого 1846, Київ / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2003. – Т. 6. – С. 256.

629. ДО КИЇВСЬКОГО, подільського і волинського генерал-губернатора Д. Г. Бібікова, 20 вересня 1846, Київ : рапорт / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2003. – Т. 6. – С. 229.

630. РОЗПИСКА Т. Г. Шевченка Київській Археографічній комісії про одержання документів і грошей на подорож у Київську, Подільську та Волинську губернії, 21 вересня 1846, Київ / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2003. – Т. 6. – С. 257.

631. ДО КАНЦЕЛЯРІЇ чернігівського, полтавського і харківського генерал-губернатора М. А. Долгорукова, 13 листопада 1846, Київ / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2003. – Т. 6. – С. 229.

632. ДО КУРАТОРА Київського учбового округу О. С. Траскіна, 27 листопада 1846, Київ : прошение / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2003. – Т. 6. – С. 230.

633. ДО КИЇВСЬКОГО, подільського і волинського генерал-губернатора Д. Г. Бібікова, 10 грудня 1846, Київ / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2003. – Т. 6. – С. 230–231.

634. ДО КИЇВСЬКОГО, подільського і волинського генерал-губернатора Д. Г. Бібікова, 31 грудня 1846, Київ : рапорт / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2003. – Т. 6. – С. 231.

635. ДО О. М. БОДЯНСЬКОГО, 10 січня 1847, Борзна / Пантелеймон Куліш, Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2003. – Т. 6. – С. 221–222.

636. ДО М. І. КОСТОМАРОВА, 1 лютого 1847, Борзна / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2003. – Т. 6. – С. 34.

637. ЗАПИТАННЯ слідчого й відповіді Т. Г. Шевченка на допиті в III відділі, 21 квітня 1847, С.-Петербург / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2003. – Т. 6. – С. 257–261.

638. СВІДЧЕННЯ Т. Г. Шевченка на очній ставці з Г. Л. Андрузьким, 15 травня 1847, С.-Петербург / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2003. – Т. 6. – С. 261.

639. ДО І. І. ФУНДУКЛЕЯ, 16 липня 1847, Орська фортеця / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2003. – Т. 6. – С. 34–35.

640. ДО А. І. ЛИЗОГУБА, 22 жовтня 1847, Орська фортеця / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2003. – Т. 6. – С. 35.

641. ДО В. М. РЄПНІНОЇ, 24 жовтня 1847, Орська фортеця / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко – К., 2003. – Т. 6. – С. 36–37.

642. ДО А. І. ЛИЗОГУБА, 11 грудня 1847, Орська фортеця / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2003. – Т. 6. – С. 37–38.

643. ДО В. М. РЄПНІНОЇ, 25–29 лютого 1848, Орська фортеця / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко – К., 2003. – Т. 6. – С. 41–43.

644. ДО О. М. БОДЯНСЬКОГО, 3 січня 1850, Оренбург / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2003. – Т. 6. – С. 51–52.

645. ДО В. М. РЄПНІНОЇ, 7 березня 1850, Оренбург / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко – К., 2003. – Т. 6. – С. 53–55.

646. СВІДЧЕННЯ Т. Г. Шевченка слідчому Г. В. Чигирю, 1 липня 1850, Орська фортеця / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2003. – Т. 6. – С. 261–267.

647. ДО В. М. РЕПНІНОЇ, 12 січня 1851, Новопетровське укріплення / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко – К., 2003. – Т. 6. – С. 57.

648. ДО А. О. КОЗАЧКОВСЬКОГО, 16 липня 1852, Новопетровське укріплення ; 14 квітня 1854, Новопетровське укріплення / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2003. – Т. 6. – С. 60–62, 78–79.

Документи, листування, спогади сучасників про Т. Шевченка

Пропонується перелік літератури, що містить тексти урядових документів, листування, спогади рідних, друзів, приятелів про Т. Шевченка, а також оцінки його творчості в період подорожі Україною в 1845–1847 рр.

649. ВИПИСКА з журналу «Тимчасової Комісії для розбору древніх актів» про зарахування Т. Шевченка співробітником Комісії ; ЛИСТ Міністра народної освіти С. С. Уварова попечителеві Київського учбового округу про затвердження Т. Г. Шевченка на посаду вчителя малювання Київського університету (21 лютого 1847 р.) ; ІЗ ОБВИНУВАЧУВАЛЬНОГО вироку у справах Т. Г. Шевченка (1847 р.) // Шевченків край : іст.-етногр. дослідж. / авт. кол.: В. Щербатюк (кер.) [та ін.] ; НАН України, Ін-т історії України [та ін.]. – К., 2009. – С. 393–394. – ISBN 978-966-00-0860-0.

650. ЛИСТИ до Тараса Шевченка / АН України, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка ; упорядкув. та комент.: В. С. Бородіна [та ін.]. – К. : Наук. думка, 1993. – 384 с. – ISBN 5-12-004001-2. – Зі змісту: Канцелярія Чернігівського, Полтавського і Харківського генерал-губернатора, 29 грудня 1844, Харків. – С. 32 ; Канцелярія Чернігівського, Полтавського і Харківського генерал-губернатора, 17 січня 1845, Харків. – С. 34 ; Репніна В. М., між 10 січня – 22 лютого 1845, Яготин. – С. 34–35 ; Канцелярія Чернігівського, Полтавського і Харківського генерал-губернатора, 8 вересня 1845, Харків. – С. 36–37 ; Репніна В. М., 9 грудня 1845, Яготин. – С. 38 ; Шевченко В. Г., 5 липня 1846, Кирилівка. – С. 39–40 ; Правитель канцелярії Київського, Подільського і Волинського генерал-губернатора, 3 вересня 1846, Київ. – С. 43 ; Канцелярія Чернігівського, Полтавського і Харківського генерал-губернатора, 7 вересня 1846, Харків. – С. 43–44 ; Бібіков Д. Г., 21 вересня 1846, Київ. – С. 44 ; Костомаров М. І., 13 березня 1847, Київ. – С. 45 ; Лизогуб А. І., 21 жовтня 1847, Чечельник. – С. 45–46.

651. ДРУГА подорож на Україну ; Арешт і заслання // Біографія Т. Шевченка за спогадами сучасників / АН УРСР, Держ. музей Т. Г. Шевченка ; відп. ред. К. П. Дорошенко. – К., 1958. – С. 73–137 : іл.

652. СПОГАДИ про Тараса Шевченка / укладання і прим. В. Бородіна [та ін.] ; передм. В. Смілянської. – К. : Дніпро, 2011. – 608 с. – ISBN 978-966-578-206-3. – Зі змісту: Козачковський А. О. Из воспоминаний о Т. Г. Шевченке. – С. 80–85 ; Беренштам В. Л. Т. Г. Шевченко и простолюдины, его знакомцы : (из встреч и воспоминаний). – С. 115–123 ; Тарновский В. В. Мелочи из жизни Шевченка. – С. 123–126 ; Аскоченский В. И. И мои воспоминания о Т. Г. Шевченке. – С. 127–131 ; Куліш П. О. Историчне оповіданне... – С. 136–155 ; Костомаров Н. И. Письмо к издателю-редактору «Русской старины» М. И. Семевскому. – С. 163–173 ; Костомаров Н. И. Споминки про Шевченка. – С. 173–176 ; Костомаров Н. И. Автобиография : (отрывки). – С. 176–182 ; Беліна-Кенджицький Ю. У Шевченка в Києві. 1846 р. – С. 182–188 ; Белозерский Н. М. Тарас Григорьевич Шевченко по воспоминаниям разных лиц (1831–1861 pp.). – С. 192–200 ; Шигарин Н. Д. Воспоминания киевлян о Шевченке и его времени. – С. 200–203 ; Демич В. Ф. Тарас Григорьевич Шевченко. К его биографии. 1847 р. – С. 204–205 ; Костомарова А. Л. Воспоминания : (отрывок). – С. 206–207 ; Момбелли Н. А. Записки : (отрывок). – С. 207–209.

653. КОНИСЬКИЙ О. Тарас Шевченко під час перебування на Україні (1845–1847) ; Тарас Шевченко в арешті [5/17 квітня – 23 червня (4 липня) р. 1847] / Олександр Кониський // Тарас Шевченко-Грушівський : хроніка його життя / Олександр Кониський ; упоряд., підгот. тексти, передм., прим., покажч. В. Л. Смілянська. – К., 1991. – С. 157–252. – ISBN 5-308-01054-4.

654. ЧАЛИЙ М. Шевченко відвідує родичів. Продовження мандрів Україною. Розквіт його поезії. Перебування в Києві. Арешт (1845–1847) / Михайло Чалий // Життя і твори Тараса Шевченка : (звід матеріалів до його біографії) / Михайло Чалий ; Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка НАН України. – К., 2011. – С. 42–51. – ISBN 978-966-01-0547-8.

* * *

655. 1845 рік ; Україна. Літо друге ; Шлях на Україну. Москва ; Тула ; Орел ; Чернігівщина ; Мар'їнське ; Яготин ; Київ ; Київська Археографічна Комісія ; Густинський монастир ; Дігтярі та Сокиринці ; Лубни ; Решетилівка ; Полтава ; Нові Санжари ; Шедієве ; Ромни ; У Василівці ; Переяслав ; Андруші ; Потоки ; Трахтемирів ; Чигирин ; Суботів ; «Немає в світі України, немає другого Дніпра...» ; Кирилівка ; Миргород ; Мар'янське-Ісківці ; Переяслав ; В'юнище ; 1846 рік. Мосівка (Мойсівка) ; Марківці ; Ніжин ; Чернігів і Седнів ; Київ ; Переп'ятиха ;

Волинь та Поділля ; Житомир ; Новоград-Волинський ; Острог ; Кременець ; Почаїв ; Вишневець ; Берестечко ; В околицях Ковеля ; Київ ; 1847 рік. Борзна ; Мотронівка ; хутір Сороки ; Седнів ; Бігачі ; Київ ; Літа невольничі. Дорога на Петербург ; Петербург. У казематі ; Квитанція // Доля : кн. про Тараса Шевченка в образах та фактах / авт.-упоряд. тексту В. Шевчук. – К., 1993. – С. 254–272, 276–425 : іл., фотогр. – ISBN 5-308-00567-2.

Подано матеріал про перебування Т. Шевченка в Україні в 1845–1847 рр.: цитати з офіційних документів, творів поета, його листів, спогадів сучасників; автографи творів, фотоілюстрації картин митця; твори відомих і невідомих художників цього періоду; фотографії міст і сіл України, архітектурних споруд, де бував поет, а також видатних діячів – сучасників Кобзаря.

Література про Т. Шевченка

Представлені нижче розвідки письменників, літературознавців об'єднує тема другого приїзду Т. Шевченка в Україну в 1845–1847 рр. як співробітника Київської археографічної комісії. Розповідається про поїздки митця, під час яких він вивчав і малював пам'ятки кожної місцевості, поповнив свої знання в таких галузях суспільних наук, як археологія, археографія, фольклористика. Підкреслено, що діяльність Кобзаря в комісії збагатила цінним матеріалом наукові пам'яткознавчі фонди України та сприяла глибшому пізнанню її історичного минулого. Також ідеться про зустрічі Тараса Григоровича з родичами й друзями та про найплідніший період його творчості – створення поезій до збірки «Три літа», коли остаточно *«визріло в Шевченка розуміння й відчуття своєї великої покликаності – покликаності до Слова, яке пробудить Україну»*¹.

Особливу увагу приділено участі Т. Шевченка в діяльності Кирило-Мефодіївського товариства, його арешту, написанню циклу віршів «У казематі», що *«відтворюють психологічно яскраву картину його [Шевченка] душевного стану»*².

Загальні праці

656. ГОРБАЧ Н. Друга поїздка Т. Шевченка в Україну (березень 1845 – березень 1847) ; Арешт і допит Т. Шевченка (квітень-травень 1847) / Назар Горбач // Життя та творчість Тараса Шевченка / Назар Горбач. – Львів, 2005. – С. 63–77. – ISBN 5-7745-1134-0.

¹ Дзюба І. Тарас Шевченко : життя і творчість. – 2-е вид., доопрац. – К., 2008. – С. 264.

² Там само. – С. 397.

657. ДЗЮБА І. Знову в Україні / Іван Дзюба // Тарас Шевченко : життя і творчість / Іван Дзюба. – 2-е вид., доопрац. – К., 2008. – С. 259–289, 397–401. – ISBN 978-966-518-446-1.

658. ЖУР П. Дума про Огонь ; В казематі / Петро Жур // Труди і дні Кобзаря / Петро Жур. – К., 2003. – С. 115–167. – ISBN 966-578-118-9

659. ЖУР П. Дума про вогонь : з хроніки життя і творчості Тараса Шевченка / Петро Жур. – К. : Дніпро, 1985. – 434 с., [16 вкл. фотоіл.].

660. ЗАЙЦЕВ П. [Другий приїзд в Україну] / Павло Зайцев // Життя Тараса Шевченка / Павло Зайцев. – 2-е вид. – К., 2004. – С. 166–239 : іл., фотогр. – ISBN 966-513-061-7.

661. КОЖОЛЯНКО Г. Збиральницько-етнологічна і творчо-мистецька діяльність Т. Шевченка на Лівобережній Україні, Поділлі та Волині / Георгій Кожолянко // Наук. пр. Кам'янець-Поділ. держ. ун-ту. Сер. «Філологічні науки». – Кам'янець-Подільський, 2005. – Вип. 9 : За матеріалами міжнародної конференції, присвяченої 190-й річниці з дня народження Т. Г. Шевченка (17–19 трав. 2004 р.). – С. 55–66. – ISBN 966-7975-50-9.

662. ЛЕПКИЙ Б. [Друга подорож в Україну] / Богдан Лепкий // Про життя і твори Тараса Шевченка / Богдан Лепкий. – К., 2005. – С. 53–77 : іл., фотогр. – ISBN 966-8767-07-1.

663. ПАХАРЕНКО В. І. Другий період життя і творчості Т. Шевченка (1843–1847) : «Рік високого сонця» : [подорож в Україну (1845–1847)] ; «Невольничча муза»: Третій період життя і творчості Т. Шевченка (1847–1857) : в казематі / В. І. Пахаренко // Тарас Шевченко : [нарис] / В. І. Пахаренко. – К., 2007. – С. 37–54 : іл. – ISBN 978-966-8968-14-3.

664. ХАРИНА І. С. Урбаністичні пейзажі Т. Г. Шевченка : (у контексті європ. пейзаж. живопису I пол. XIX ст.) : [пейзажі періоду роботи в Археогр. коміс.] / І. С. Харіна // Слов'янський світ : щорічник / НАН України. Ін-т мистецтвознав., фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського. – К., 2007. – Вип. 5. – С. 33–43. – Бібліогр.: с. 43. – ISBN 966-02-2984-4 (сер.) – ISBN 966-02-4046-5 (вип. 5).

665. ЧУБ Д. Живий Шевченко ; Пригоди, дотепи, кмітливість ; Любов до України і ненависть до ворога ; Арешт поета / Дмитро Чуб // Живий Шевченко : біогр. та літературозн. оповіді / Дмитро Чуб. – 2-е вид. – К., 2007. – С. 14–19, 62–75, 86–93, 96–99 : іл. – ISBN 978-966-8382-21-05.

Т. Шевченко і Кирило-Мефодіївське товариство

Діяльність Кирило-Мефодіївського товариства – важливий етап визвольного руху слов'янських народів в середині 40-х рр. XIX ст. в

Україні. Воно відіграло помітну роль у розвитку й становленні громадської думки, у суспільно-політичному житті на українських землях.

Нижче представлено публікації, що містять архівний матеріал, праці та статті істориків, літературознавців щодо товариства, зокрема про активну участь в його діяльності Т. Шевченка, який *«входив у братство, вважав себе братчиком»*¹.

666. КИРИЛО-Мефодіївське товариство : у 3 т. / АН УРСР, Археогр. коміс., Ін-т історії, Центр. держ. іст. архів у м. Києві ; редкол.: П. С. Сохань (голов. ред.) [та ін.]. – К. : Наук. думка, 1990. – Т. 1–3. – ISBN 5-12-001223-X.

Т. 2, ч. 6 : Справа Т. Г. Шевченка / упоряд.: М. І. Бутич (голов. упоряд.) [та ін.]. – 1990. – С. 195–377. – ISBN 5-12-001223-X. – ISBN 5-12-001222-1 (т. 2).

667. ГРУШЕВСЬКИЙ М. Матеріали до історії Кирило-Мефодіївського братства. Признання кирило-мефодіївців / Михайло Грушевський // Твори : у 50 т. / Михайло Грушевський ; Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України. – Львів, 2007. – Т. 8. – С. 387–528. – ISBN 978-966-603-484-0 (т. 8).

668. АБІБУЛЛАЄВА Д. Тарас Шевченко и Кирило-Мефодиевское братство / Діляра Абібуллаєва // Тарас Шевченко і сьогодні : матеріали Другої Всеукр. наук.-практ. конф., 6–7 квіт. 2012 р. / Всеукр. Т-во «Просвіта» ім. Т. Шевченка [та ін.]. – Сімф., 2012. – С. 260–264 – Бібліогр.: с. 263–264. – ISBN 978-966-174-175-0.

669. ДЗЮБА І. Від «Івана Гуса» («Єретика») до Кирило-Мефодіївського братства ; Слов'янська ідея у Шевченка ; Погром Кирило-Мефодіївського товариства / Іван Дзюба // Тарас Шевченко : життя і творчість / Іван Дзюба. – 2-е вид., доопрац. – К., 2008. – С. 329–397. – ISBN 978-966-518-446-1.

670. ДОНЦОВ Д. Два антагоністи (П. Куліш і Т. Шевченко) / Дмитро Донцов // Дивослово. – 2006. – № 4. – С. 54–59. – Передрук із книги: Донцов Д. Дві літератури нашої доби. – Торонто, 1958.

671. ЗЕРОВ М. Київські романтики та Кирило-Мефодіївське братство ; «Книги буття українського народу» / Микола Зеров // Зеров М. Українське письменство XIX ст. Від Куліша до Винниченка : (нариси з новіт. укр. письменства) : статті / Микола Зеров ; Наук.-ідеол. центр ім. Д. Донцова. – Дрогобич, 2007. – С. 135–145 : іл. – ISBN 978-966-538-186-0.

¹ Грушевський М. Твори : у 50 т. – Львів, 2007. – Т. 8. – С. 387.

672. ЗЛЕНКО Г. Анатомія одного доносу / Григорій Зленко // Відсвіти Тараса Шевченка : розповіді про пошуки і знахідки / Григорій Зленко. – Одеса, 2009. – С. 55–61. – ISBN 978-966-190-271-7.

673. ІВАНОВА Л. Г. Тарас Шевченко і Кирило-Мефодіївське братство / Л. Г. Іванова // Українська суспільно-політична думка XVIII–XIX ст. : напрямки, форми, тенденції : наук. розвідки / Л. Г. Іванова. – К., 2011. – С. 184–192. – ISBN 978-966-660-728-0.

674. ЛУНЯК Є. Т. Г. Шевченко як кирило-мефодіївець : історіогр. образ / Євген Луняк // Тарас Шевченко і народна культура : зб. пр. Міжнар. (35-ої) наук. Шевченк. конф., 20–22 квіт. 2004 р. : 190-річчю з дня народж. Т. Г. Шевченка присвяч. : у 2 кн. / Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка НАН України, Черкас. нац. ун-т ім. Б. Хмельницького [та ін.]. – Черкаси, 2004. – Кн. 1. – С. 176–181. – Бібліогр.: с. 179–181. – ISBN 966-8756-18-5 (повне зібр.). – ISBN 966-8756-19-3 (кн. 1).

675. ЛУНЯК Є. М. Кирило-Мефодіївське товариство: дослідження припиняти рано / Є. М. Луняк // Література та культура Полісся / Ніжин. держ. ун-т ім. М. Гоголя. – Ніжин, 2005. – Вип. 28 : Сторінки історії і культури Полісся та України в сучасному висвітленні. – С. 77–81. – Бібліогр.: с. 81.

676. ЛУНЯК Є. М. Українськість кирило-мефодіївців / Є. М. Луняк // Україна соборна : зб. наук. ст. / Ін-т історії України НАН України. – К., 2005. – Вип. 2, ч. 1 : Історико-політологічні та правові засади соборності й державотворення в Україні. – С. 66–70. – Бібліогр.: с. 70.

677. МЕЛЬНИЧЕНКО М. Поборники правди й свободи / Михайло Мельниченко // Т. Г. Шевченко і пирятинці : нариси / Михайло Мельниченко. – К., 2012. – С. 56–65 : іл. – ISBN 978-966-7115-95-1.

678. МІЯКОВСЬКИЙ В. Шевченко і Костомаров / Володимир Міяковський // Хроніка–2000 : укр. культурол. альм. / авт. проекту: А. В. Толстоухов, Л. В. Губерський. – К., 2011. – Вип. 4 (86), ч. 2 : Зарубіжне шевченкознавство : (з матеріалів УВАН). – С. 296–312. – Бібліогр.: с. 296. – ISBN 978-966-579-271-0. – ISBN 978-966-7015-53-4.

679. НАУМОВА Н. Енергетика слова : роздуми про пов'язання «Книги буття» з віршами Т. Шевченка : [«Книга буття українського народу» М. Костомарова і зб. поезій Т. Шевченка «Три літа»] / Надія Наумова // Сучасність. – 2007. – № 3. – С. 142–150.

680. ХАРЧУК Р. Микола Костомаров і Тарас Шевченко / Роксана Харчук // Шевченків світ : наук. щорічник / Черкас. наук. центр шевченкозн. дослідж. [та ін.]. – Черкаси, 2008. – Вип. 1 : До 200-ліття з дня народження Т. Г. Шевченка. – С. 79–83. – Бібліогр. : с. 83. – ISBN 978-966-493-139-4.

681. ЯРЕМЕНКО В. Питання участі Тараса Шевченка в Кирило-Мефодіївському братстві за історіософським виміром : долання стереотипів / Василь Яременко // Наук. зап. Сер. «Історичні науки» / Нац. ун-т «Остроз. акад.», Укр. іст. т-во. – Острог ; Торонто ; Нью-Йорк, 2006. – Вип. 7 : До 40-ліття Українського історичного товариства. – С. 496–517. – Бібліогр: с. 513–517. – ISBN 966-7631-62-1.

682. ЯРЕМЕНКО В. Тарас Шевченко та Кирило-Мефодіївське братство: долання стереотипів / Василь Яременко // Київ. старовина. – 2007. – № 2. – С. 59–77.

Т. Шевченко і Київський університет св. Володимира

З-поміж кількох художників – можливих кандидатів на посаду вчителя малювання в Київському університеті св. Володимира – Ф. Бєляєва, П. Шлейфера, Т. Шевченка, Н. Буяльського, Й. Габерцетеля, Г. Васька, перевагу надали Тарасу Григоровичу. Але через його арешт і заслання вакансія залишалася незаповненою. Тільки через рік на цю посаду було призначено некласного художника Г. Васька.

Читачеві пропонуються матеріали, в яких автори на основі документів висвітлюють розвиток згаданих подій.

683. ОРЛОВА Н. «Коли б то Бог дав мені притулитися до університету» : до історії призначення Т. Шевченка вчителем малювання Ун-ту св. Володимира : (з докум. джерел) / Надія Орлова // Шевченкіана / упоряд.: Л. Голота, Є. Букет. – К., 2011. – С. 76–83. – ISBN 978-966-2669-05-3.

684. СУЧАСНИКИ Тараса Шевченка – претенденти на місце вчителя малювання у Київському університеті / вступ. ст. М. Шудрі // Рукопис : укр. альм. спогадів, щоденників, листів, док., світлин : у 2 т. / за заг. ред. акад. І. Дзюби. – К., 2011. – Т. 2. – С. 476–488. – ISBN 966-01-0320-4 (сер.). – ISBN 978-966-7575-96-0 (т. 2).

Подорожі Т. Шевченка Україною. Творча діяльність Кобзаря

Т. Шевченко на Волині, Поділлі, в Галичині

У пропонованих нижче працях, написаних на основі архівних документів, спогадів сучасників Кобзаря, йдеться про археологічні подорожі Т. Шевченка на Волинь та Поділля у вересні–грудні 1846 р. У кожному місті, містечку й селі (Острог, Дубно, Почаїв, Берестечко, Луцьк, Ковель, Вербки, Секунь, Вишнівець, Кременець) він робив замальовки культурно-історичних пам'яток, збирав фольклорний матеріал.

У багатьох виданнях наведено уривки з повістей Т. Шевченка «Варнак», «Прогулка с удовольствием и не без морали» та ін., завдяки яким читач зможе відновити майже весь шлях митця по цій історичній землі, дізнатися про Тарасові думки та враження під час подорожей.

685. ДОРОШЕНКО В. Шевченкова подорож по Волині 1846 р. / Володимир Дорошенко. – [Б. м. : б. в.]. – С. 461–465. – [6 с. у папці].

686. ДУДА І. Тарас Шевченко на Тернопільщині / Ігор Дуда, Богдан Мельничук // Шевченк. краєзн. альм., 2007 / Всеукр. культ.-наук. фонд Т. Шевченка. – [К., 2007]. – С. 10–22 : іл. ; Шевченк. краєзн. альм., 2008 / Всеукр. культ.-наук. фонд Т. Шевченка. – [К., 2008]. – С. 2–10 : іл.

687. КОСТРИЦЯ М. Ю. Тарас Шевченко [в Бердичеві] / М. Ю. Костриця // Постаті землі Бердичівської : іст.-краєзн. нариси : у 2 т. / Костриця М. Ю. ; Житомир. наук.-краєзн. т-во дослідників Волині. – Житомир, 2005. – Т. 1. – С. 80–83. – ISBN 966-8123-34-4 (вид.). – ISBN 966-8123-36-0 (т. 1).

688. КРАЛЮК П. Волинь та Поділля в житті Тараса Шевченка / Петро Кралюк ; ред. П. Коробчук. – 2-е вид., доповн. і перероб. – Луцьк : Твердиня, 2007. – 107 с. : іл. – Бібліогр.: с. 80–86. – ISBN 978-966-8770-73-9.

689. КРАЛЮК П. Волинь у житті і творчості Тараса Шевченка / Петро Кралюк // Визвол. шлях. – 2006. – № 4. – С. 82–89 ; № 5. – С. 58–71 ; № 6. – С. 68–75 ; № 7/8. – С. 120–139 ; № 9. – С. 96–109 ; № 10. – С. 92–105.

690. КУЛЬБОВСЬКИЙ М. Т. Г. Шевченко на Поділлі ; Згадки про подолян і Поділля у творах Т. Г. Шевченка ; Подоляни у житті Шевченка / Микола Кульбовський // Подільська Шевченкіана / Микола Кульбовський. – Хмельницький, 2006. – Кн. 1. – С. 5–18 : іл. – ISBN 966-8362-88-8.

691. ПЕРХОРОВИЧ Ю. Т. Г. Шевченко на Волині / Юрій Перхорович // Хроніка–2000 : укр. культурол. альм. / авт. проекту: А. В. Толстоухов, Л. В. Губерський. – К., 2011. – Вип. 4 (86), ч. 2 : Зарубіжне шевченкознавство : (з матеріалів УВАН). – С. 413–426 : фотоіл. – ISBN 978-966-579-271-0. – ISBN 978-966-7015-53-4.

692. ПШЕНИЧНИЙ М. Віч-на-віч із Тарасом / Микола Пшеничний // Погорина : літ.-краєзн. журн. Рівненщини. – Рівне, 2009. – № 10/11. – С. 290–295. – ISBN 978-966-403-063-9.

693. РОЖКО В. Тарас Шевченко і Волинь : (до 200-річчя народж. Нац. Пророка України, 1814–2014 рр.) / Володимир Рожко. – Луцьк : Волин. обл. друк., 2012. – 182 с. – ISBN 978-966-361-705-3.

694. СЕМЕНЮК А. В. Шляхами Шевченка ; Тарас Шевченко в Ковелі / Анатолій Семенюк // Ковель : шлях через віки : іст.-краєзн. нариси / Анатолій Семенюк. – Луцьк, 2010. – С. 434–436, 527–528.

695. СІРАК І. Т. Г. Шевченко і Волинь / Іван Сірак // Волинь у житті та творчості письменників : зб. наук. пр. / [авт.-упоряд. Н. Г. Стащенко]. – 2-е вид., доповн. і перероб. – Луцьк, 2007. – С. 39–47. – ISBN 978-966-8770-30-2 (сер.). – ISBN 978-966-8770-58-6.

696. ШУРАТ В. Г. Шевченко про Галичину в 1846 р. / В. Г. Шурат // Спогади про Тараса Шевченка / укладання і прим. В. Бородіна [та ін.]. – К., 2011. – С. 190–191. – ISBN 978-966-578-206-3.

Т. Шевченко на Полтавщині, Київщині, Черкащині, Чернігівщині

Нижче представлено окремі статті про мандрівки Т. Шевченка містами й селами Полтавщини, Київщини, Черкащини, Чернігівщини та описання митцем чудових краєвидів, збирання відомостей про пам'ятки старовини, які знайшли своє відображення в малюнках («Брама в Густині. Церква св. Ніколая», «На Орелі», «Краєвид з кам'яними бабами») і про які він згадував пізніше у своїх повістях «Музикант», ««Наймичка»», «Капитанша» та ін. Також ідеться про зустрічі Тараса Григоровича із друзями і приятелями – письменником і етнографом О. Афанасьєвим-Чужбинським, художниками І. Сошенком і О. Венеціановим, знайомство із грецьким просвітителем, педагогом, істориком, етнографом Ф. Хартахаєм, зі студентами Ніжинської вищої школи, художником-кріпаком А. Третьячевським та ін.

Подано праці, в яких аналізуються твори періоду «трьох літ», основним поштовхом для написання котрих стало відвідування Кобзарем України та переосмислення ним усього побаченого.

697. АСАУЛЕНКО О. А. Густинський Свято-Троїцький монастир : тенденції розв. в ХІХ ст. / О. А. Асауленко // Література та культура Полісся / Ніжин. держ. ун-т ім. М. Гоголя. – Ніжин, 2007. – Вип. 47 : Регіональна історія та культура в сучасних дослідженнях. – С. 97–102. – Бібліогр.: с. 102.

698. БІЛОКІНЬ А. Приорільські стежки Т. Г. Шевченка / Анатолій Білокінь // Шевченкіана Придніпров'я : ст., нариси, поезія, проза, есеї, інтерв'ю / упоряд. Л. Степовичка, М. Чабан. – Д., 2008. – С. 105–112. – ISBN 978-966-348-146-3.

699. ГЛУЩЕНКО В. Подорож друга : Потік, Росава... (1845–1847) / Віктор Глущенко // Великий Кобзар і Миронівщина : (краєзн. нарис

про перебування Т. Г. Шевченка на території Миронів. р-ну Київ. обл.) / Віктор Глущенко. – 3-є вид., доповн. – Біла Церква, 2009. – С. 24–43. – ISBN 966-7320-00-6.

700. ЗЛЕНКО Г. Два тижні в Потоці / Григорій Зленко // Відсвіти Тараса Шевченка : розповіді про пошуки і знахідки / Григорій Зленко. – Одеса, 2009. – С. 38–48. – ISBN 978-966-190-271-7.

701. ЗЛЕНКО Г. З книги життя Т. Шевченка : два тижні в Потоці / Григорій Зленко // Шевченк. краєзн. альм., 2009 / Всеукр. культ.-наук. фонд Т. Шевченка. – [К., 2009]. – С. 6–9.

702. КОВАЛЕНКО А. Щоб не залишалося нез'ясованим. [У 3 ч. Ч. 3. Подорожі Правобережною Україною 1845 р. : Т. Шевченко на Смілянщині та малюнок «Урочище Стінка»] / Анатолій Коваленко // Пам'ять століть. – 2004. – № 2. – С. 55–60. – Бібліогр.: с. 60.

703. ЛАЩЕНКО Л. Коли Тараща була молодою / Л. Лащенко. – Біла Церква : Вид. О. Пшонківський, 2009. – 237 с. – Бібліогр.: с. 233–234.

704. МАРУЩЕНКО В. Чи був Шевченко в Охтирці / Валентина Марущенко // Шевченк. краєзн. альм., 2008 / Всеукр. культ.-наук. фонд Т. Шевченка. – [К., 2008]. – С. 40.

705. НАГОРНА З. Фастівська земля в житті і творчості Великого Кобзаря / Зоя Нагорна // Берегиня. – 2010. – № 1. – С. 85–89 : іл.

706. ОНИЩЕНКО Н. Тарас Шевченко і ніжинські греки / Надія Онищенко // Шевченкіана / упоряд.: Л. Голота, Є. Букет. – К., 2011. – С. 244–249. – ISBN 978-966-2669-05-3.

707. САМОЙЛЕНКО Г. В. Тарас Шевченко і Ніжинська вища школа / Г. В. Самойленко // Література та культура Полісся / Ніжин. держ. ун-т ім. М. Гоголя. – Ніжин, 2007. – Вип. 37 : Філологія, історія та культура Полісся на перетині думок. – С. 3–15. – Бібліогр.: с. 14–15.

708. СЕМЕНЮК М. Т. Шевченко і Харківщина ; Т. Шевченко на Харківщині / Микола Семенюк // Шевченко і Харківщина / Микола Семенюк. – Хмельницький, 2005. – С. 5–14.

709. ШКУРКА М. Я навек з тобою, Україно! : [Т. Шевченко і художник-кріпак А. Третячевський] / Михайло Шкурка // Чумац. шлях. – 2006. – № 4. – С. 4–6.

710. МОРОЗ В. «...На Орелі лінію копали» : [про створення малюнка «Краєвид з кам'яними бабами»] / Володимир Мороз, Віктор Мороз // Краєзнавчі нариси з історії Придніпров'я: історичні події і люди : від найдавніших часів до початку ХХ ст. : монографія / Володимир Мороз, Віктор Мороз. – [Хмельницький : ПП Мельник А. А., 2010]. – С. 451–452. – ISBN 978-966-8587-76-4.

711. СЬОМКА О. Васильківський форт : до історії назви та побудови / О. Сьомка // Шевченкозн. студії : зб. наук. пр. / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2011. – Вип. 13. – С. 295–300. – Бібліогр.: с. 300.

712. ЯЦЕНКО Л. Акварель «Київський університет» : [співавторство Т. Шевченка і М. Сажина] / Лідія Яценко // Шевченкіана Придніпров'я : ст., нариси, поезія, проза, есеї, інтерв'ю / упоряд.: Л. Степовичка, М. Чабан. – Д., 2008. – С. 237. – ISBN 978-966-348-146-3.

713. ВАСИЛІВ-БАЗЮК Л. Поема-містерія «Великий льох» Тараса Шевченка та Українська держава / Любов Василів-Базюк // Бористен. – 2013. – № 3. – С. 27–28 : портр.

714. ЛАВРУСЕВИЧ Н. Вогонь Холодного Яру у життєтворчості Шевченка / Надія Лаврусевич // Наук. пр. Кам'янець-Поділ. держ. ун-ту. Сер. «Філологічні науки». – Кам'янець-Подільський, 2005. – Вип. 9 : За матеріалами міжнародної конференції, присвяченої 190-й річниці з дня народження Т. Г. Шевченка (17–19 трав. 2004 р.). – С. 44–50. – Бібліогр.: с. 50.

715. ЧМИР О. Специфіка поем Тараса Шевченка періоду «трьох літ» / Олексій Чмир // Творчість Тараса Шевченка в контексті доби : матеріали VII Регіон. студент. наук.-практ. конф., 12 берез. 2013 р., м. Луганськ / ДЗ «Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка». – Луганськ, 2013 – С. 70–73. – Бібліогр.: с. 72–73.

Т. Шевченко і Переяслав

Пропоновані матеріали мають на меті висвітлити один зі значущих періодів життя і діяльності Т. Шевченка – його перебування (під час другої поїздки в Україну) у стародавньому Переяславі та його околицях, відтворення архітектурних образів міста в літературному та мистецькому доробку, створення поезій, що ввійшли до числа найкращих у спадщині Кобзаря.

716. ГОРАК Р. Де Альта плаче / Роман Горак // Прозвані юродивими : есеї про Т. Шевченка / Роман Горак. – Львів, 2011. – С. 3–79 : фотогр. – ISBN 978-617-629-025-4.

717. НАБОК Л. Тарас Шевченко та архітектурний портрет м. Переяслава у XIX столітті / Людмила Набок // Краєзнавство. – 2011. – № 4. – С. 52–58. – Бібліогр.: с. 57.

718. ЯЦЮК В. Шевченко малює Переяславщину / Володимир Яцюк // Пам'ять століть. – 2008. – № 1/2. – С. 201–205.

719. БЕЗОТОСНИЙ М. «Пересопницьке Євангеліє» – символ духовності України / Микола Безотосний // Рідний край : альм. Полтав. держ. пед. ун-ту. – Полтава, 2012. – № 1 (26). – С. 61–64 : фотогр. – Бібліогр.: с. 64.

720. ГЛИНЧАК В. Книга присяги: Пересопницьке Євангеліє – відома і невідома / Василь Глинчак // Пересопниця : стежками краєзн. подорожей / упоряд., передм. В. М. Войтовича. – Рівне, 2012. – С. 116–124 : фотогр. – ISBN 978-966-2016-13-0 (сер.). – ISBN 978-966-2016-16-1.

721. КРАЛЮК П. Геній знайомиться зі святинею : Шевченко й Пересопницьке Євангеліє / Петро Кралюк // Сила м'якого знака, або Повернення Руської правди / за заг. ред. Л. Івшиної. – Вид. третє, стер. – К., 2012. – С. 737–743 : портр. – ISBN 978-966-8152-41-2.

У статтях розповідається про унікальну пам'ятку української культури XVI ст. Пересопницьке Євангеліє. Його було виявлено українським філософом-славістом, археографом О. Бодянським у бібліотеці Переяславської духовної семінарії в 30-х рр. XIX ст. Очевидно, саме О. Бодянський звернув увагу Т. Шевченка на цю пам'ятку. *«Это Евангелие, – зазначав митець в «Археологічних нотатках», – подробно описано г. Бодянским в “Журнале Министерства народного просвещ[ения]” № 5, 1836 года, м. май»*¹.

В останній статті йдеться про перебування Тараса Григоровича в бібліотеці Переяславської семінарії, де поет мав змогу ознайомитись із цією святинею, яка справила на нього сильне враження.

722. ЛЕПКИЙ Б. Про «Наймичку» – поему Тараса Шевченка / Богдан Лепкий // Вибр. твори : у 2 т. / Богдан Лепкий. – К., 2011. – Т. 2. – С. 357–400. – ISBN 978-966-8499-69-2 – ISBN 978-966-2164-25-1 (т. II).

Пропонована стаття – це роздуми автора про долю Шевченкової поеми «Наймичка» (листопад, 1845). На його думку, поему Кобзар написав перед 1845 р. (між «Катериною» і «Невольником») під враженням від першої поїздки в Україну (1843–1844).

723. ВІДОНЯК Н. О. «Мій Якове добрий!» // «Боже милий! Як хочеться жити...» / Н. О. Відоняк. – К., 2013. – С. 39–44. – Бібліогр.: с. 44. – До 200-річчя від дня народж. Т. Шевченка. – ISBN 978-966-06-0643-2.

724. ДЗЮБА І. «Кавказ» Тараса Шевченка на фоні непереходячого минулого / Іван Дзюба. – 2-е изд. – К. : Пульсары, 2011. – 118 с. : фотогр. – (Історія і сучасність). – ISBN 978-966-8767-87-6 (сер.). – ISBN 978-966-8767-88-4.

725. ДЗЮБА І. «Застукали сердешну волю...» / Іван Дзюба // З криниці літ : у 3 т. / Іван Дзюба. – К., 2006. – Т. 2. – С. 334–428.

726. ДЗЮБА І. «Кавказ» / Іван Дзюба // Тарас Шевченко : життя і творчість / Іван Дзюба. – 2-е вид., доопрац. – К., 2008. – С. 289–329. – ISBN 978-966-518-446-1.

¹ Шевченко Т. Повне збір. творів : у 12 т. – К., 2003. – Т. 5. – С. 215.

У пропонованих вище розвідках ідеться про одну з найбільш значущих поезій Т. Шевченка – поему «Кавказ». Підкреслено, що *«...в історії світової літератури небагато знайдемо прикладів, щоб поетичний твір понад півтора століття не втрачав своєї політичної злободенності й моральної гостроти»*¹.

727. ВІДОНЯК Н. О. «Як умру, то поховайте...» / Н. О. Відоняк // «Боже милий! Як хочеться жити...» / Н. О. Відоняк. – К., 2013. – С. 64–67. – Бібліогр.: с. 67. – До 200-річчя від дня народж. Т. Шевченка.

728. МЕЛЬНИК В. Музей Шевченкового «Заповіту» / Віра Мельник // Пам'ять століть. – 2008. – № 1/2. – С. 214–219.

У статтях ідеться про період перебування Кобзаря в А. Козачковського, де було створено поезію «Як умру, то поховайте...».

У другій статті акцентується увага на історичній цінності будинку Козачковського, в якому Т. Шевченко мешкав у 1845-му і 1859 р., та необхідність його збереження.

Див. також № 52–57, 59, 62, 65–68, 71–73, 75, 81, 83–90, 92, 93, 96, 97, 101–104, 108, 111, 186, 192, 198, 201, 205, 219–221, 408, 415, 427–431, 433–435, 439, 451–453, 457, 459, 460, 462, 468, 793, 795, 799, 903, 948, 972, 990–993, 997, 1011, 1015, 1016, 1103, 1270.

¹ Дзюба І. Тарас Шевченко : життя і творчість. – К., 2008. – С. 310.

Розділ 5

«Мій любий краю неповинний!...»: третья подорож Т. Шевченка в Україну (1859)

Ой гляну я, подивлюся
На той степ, на поле;
Чи не дасть Бог милосердий
Хоч на старість волі.
Пішов би я в Україну,
Пішов би додому,
Там би мене привітали,
Зраділи б старому...

Т. Шевченко ¹

Перебуваючи в Новопетровському укріпленні (1850–1857), Т. Шевченко всім серцем рвався в Україну, до рідного краю. «*О моя бедная, моя прекрасная, моя милая родина!* – писав він у «Щоденнику». – *Скоро ли я вздохну твоим живительным, сладким воздухом? Милосердый Бог – моя нетленная надежда*»².

Після повернення із заслання до Петербурга мрія про подорож до України ожила з новою силою. Це було не тільки бажання поглянути на Дніпро, мальовничі степи, на стародавні могили, помилуватися красою рідної природи, а й прагнення зустрітися з рідними і друзями, поспілкуватись із простим народом, пізнати його думи і настрої.

Весною 1859 р. Т. Шевченко подав прохання до правління Академії мистецтв: «*Покорнейше прошу правление Императорской Академии художеств выдать мне вид на проезд в губернии: Киевскую, Черниговскую и Полтавскую, сроком на пять месяцев, для поправления здоровья и рисования этюдов с натуры*»³.

Але перешкоди чинилися на кожному кроці. У листі до дружини М. Максимовича – Марії – Тарас Григорович писав про своє довге очікування: «*Мій любий, мій єдиний друже! Спасибі вам, моє серденько, за ваше щирее, ласкавее письмо. В той самий день, як я получив його, заходився клопотать о паспорті, та й досі ще не знаю, чи дадут мені*

¹ Шевченко Т. Повне зібрання творів : у 12 т. – К., 2001. – Т. 2. – С. 77.

² Там само. – К., 2003. – Т. 5. – С. 55.

³ Там само. – Т. 6. – С. 235.

його, чи ні. Перше в столицю не пускали, а тепер з цієї смердячої столиці не випускають. Доки вони будуть згнуватися надо мною?»¹.

Через три тижні після подання прохання поет, який був під наглядом поліції, одержав дозвіл на виїзд до України. На цю подорож він покладав великі надії, сподіваючись віднайти творче натхнення як у поезії, так і в живописі.

Із Петербурга Т. Шевченко виїхав разом із поміщиком Д. Хрущовим (він запросив поета оглянути його маєтки на Сумщині). Їхній шлях пролягав через Москву, Тулу, Орел, Курськ, Суми до Лебедина та Лихвина. Суми були першим значним містом, де зупинилися приятелі. Звідси вони вирушили до Лебедина звичайним поштовим трактом через Тростянець, Охтирку, Олешню. Декілька днів гостював поет у Лихвині – маєтку Д. Хрущова.

Поштовим шляхом через Охтирку, Зіньків, Гадяч, Лохвицю Тарас Григорович їхав у Пирятин, де зупинився в П. Таволги-Мокрицького.

«Після сього, – писав О. Кониський, – стріваємо нашого Кобзаря в Переяславі у його старого приятеля доктора Андрія Козачковського. Сюди він приїхав вранці не пізніше 12 червня, саме під час ярмарку в дев'яту п'ятницю. Значить, він цілу добу їхав до Переяслава і ні до кого по дорозі не звертав. Та й ні до кого було йому заїхати»².

Зворушливою була зустріч поета з А. Козачковським. У своїх спогадах лікар писав: *«В июне 59 года, утром, на двор квартиры моей въехала почтовая телега. Сидевший в ней показался мне похожим на Шевченка. Я не ошибся; молча мы поздоровались, молча он приветствовал мою семью, молча несколько раз с заметным волнением прошел по комнате, потом посмотрел в окно на ярмарочное движение и высказал желание посмотреть ярмарку»³.*

Разом приятелі рибалили в с. Козинці. *«Вечером, – писав А. Козачковський, – устроили на Днепре рыбную ловлю. Она вышла не совсем удачна, зато тихая украинская ночь с мириадами звезд на чистом своде неба как будто нарочно, во всем чарующем ее величии, приветствовала так давно знакомого ей поэта. Глядя на окружающие его родные ему картины природы, поэт сказал: “Как хорош быт поэта, если бы он мог быть только поэтом и не гражданином”»¹.*

¹ Шевченко Т. Повне зібрання творів : у 12 т. – К., 2003. – Т. 6. – С. 181.

² Кониський О. Тарас Шевченко-Грушівський : хроніка його життя. – К., 1991. – С. 492.

³ Спогади про Тараса Шевченка. – К., 2011. – С. 84.

¹ Там само. – С. 84.

Наступного дня Т. Шевченко виїхав вниз по Дніпру на човні до Прохорівки та спинився на Михайловій горі, в маєтку подружжя Максимовичів. Там він пробув тиждень.

Залишивши в М. Максимовича частину речей, Т. Шевченко поспішав до рідних у Кирилівку. Він рушив через Мліїв і Городище. Між цими селами, на Платоновому хуторі, підприємці, колишні кріпаки – Федір Симиренко і брати Яхненки – Кіндрат, Терентій і Степан, заснували промислову фірму «Брати Яхненки і Симиренко», яка побудувала найбільшу на той час в Україні цукроварню та машинобудівний завод. (Пізніше син Ф. Симиренка – Платон – став одним із керівників фірми.) М. Чалий писав: «... дела фирмы Яхненка и Симиренка находились в самом цветущем состоянии. Заведение их своим обширным сахарным производством и громадной образцовой механической мастерской славилось чуть ли не по всей России»¹.

На заводі панувала вільнонаймана праця, яка щедро оплачувалася. Турбота й піклування господарів про добробут робітників і службовців були безмірними. У краї із переважно кріпосним населенням це було рідкісним явищем. Перебуваючи тут, *«Шевченко многому удивлялся, от многого приходил в восторг, по осмотре же училища он порывисто обнял К. М. Яхненка, поцеловал его и с чувством произнес:*

*– Батьку! Що ти тут нароби! – И на глазах его показались слезы»*².

Через декілька днів Кобзар виїхав до рідного села – Кирилівки. Майже 13 років не бачив він рідний край, своїх близьких та зрозумів, що істотно нічого не змінилося на краще. Оглянув двір, де стояла похилена стара батьківська хата із чорним димарем, і сад, в якому вже зрубані яблуня та верба, постояв над могилою матері. Поет був глибоко засмучений побаченням – злиднями, тяжкою кріпацькою працею рідних.

Із Кирилівки через Моринці поїхав Тарас Григорович до Корсуня, до свояка Варфоломія Шевченка, який на той час був управителем маєтку князя П. Лопухіна. Місцевість між Каневом і Пекарями, де Рось впадає в Дніпро, припала до душі поетові. Для втілення своєї мрії – придбати ділянку землі, побудувати хату на Дніпрових схилах і оселитися у власній хатині з дружиною (на той час мав намір одружитися з наймичкою Харитиною Довгополенко) – він звернувся до родича. Варфоломій згадував: *«Тарас любив жити сем'янином; бачачи мое*

¹ Спогади про Тараса Шевченка. – К., 2011. – С. 350.

² Там само – С. 351.

життя, він не раз говорив: "Чи сподобить-то мене Господь завести своє кишло, хатину, жіночку і діточок?" Часто ми розмовляли про це діло, і завжди Тарас просив моєї ради і помочі знайти йому місце для оселі і "дівчину", але дівчина щоб була доконче українка, проста, не панського роду, сирота і наймичка. От і стали ми з ним декуди їздити і шукати йому задля кишла такого місця, "щоб Дніпро був під самим порогом". Незабаром і знайшли ми таке місце, і справді чудове! Над самісіньким Дніпром, з невеликим ліском. Ця земелька – може, чи й було дві десятини – належала до власності п. Парчевського...

В останній раз, виряджаючи Тараса в Петербург, я провів його аж до Межиріча, а він всю дорогу твердив мені: "Не гайся ж, братику, з ґрунтом, кінчай швидше з Парчевським та будуй хату, так щоб нам укупі поселиться і доживати віку"»¹.

Не дочекавшись поміщика Н. Парчевського в Межирічі, щоб оформити в нього купівлю ділянки, Шевченко вирушив до Прохорівки, в маєток Максимовичів. Поблизу їхнього будинку поета було заарештовано. Стосовно свого арешту поет написав у поясненні до М. Андрієвського – чиновника для особливих доручень канцелярії київського генерал-губернатора: «...не дошедши несколько шагов до его [М. Максимовича] саду, меня догнал становой пристав с местечка Мошны, Киевской губернии, с несколькими десятниками и тысяцким и, арестовав меня, привез в оное местечко, не объяснивши причины, по какому праву он это сделал; на другой день поутру в квартире станового увиделся я с черкасским исправником и жандармским офицером, которые мне сказали, что будто бы я в местечке Межиричи в нетрезвом виде богохульствовал...»².

О. Кониський описав пригоду, яка на його думку, стала приводом до арешту Т. Шевченка: «На отому обмірюванні землі, на отому "польованню" біля Межирічі і Шевченко, і все товариство, яке там трапилося, добряче випили. Відомо, що напідпитку Тарас не вмів держати язика за зубами, на слово був він нездержливий. Отож коли зайшла не відповідна усім умовам, між людьми підпилими, бесіда про Матір-Діву, так Шевченко не остерігся висловити ті думки про непорочність Марії, які висловив в поезії з сією назвою, був собі безпечен, та й поїхав у Городище, може, й забувши вже про свої "богословські дебати". А тим часом Козловський, роздратований за кепкування з його,

¹ Спогади про Тараса Шевченка. – К., 2011. – С. 31–32.

² Шевченко Т. Повне зібрання творів : у 12 т. – К., 2003. – Т. 6. – С. 268.

щоб помститися, подав донос Табачникову чи сам, чи через кого іншого»¹.

Везли поета вниз по Дніпру, до гирла річки Вільшанка, а далі – по Вільшанці до с. Мошни, потім – до Черкас. Декілька днів під наглядом поліції він мешкав в будинку родини купців Цибульських, які робили все можливе, щоб визволити Тараса Григоровича з-під арешту. Теплий прийом братів Андрія та Юхима став доброю підтримкою для Т. Шевченка.

З міста його знову перевезли до с. Мошни. Того ж дня Тарас Григорович написав листа до Максимовичів, в якому зазначив: *«Я опинився аж у Мошнах, а чого я тут опинився, про те скажу вам, як побачимось, а на сей раз вручителю сего вручите мої речі і гроші, і сорочку, як пошта, і бриль. Може, я ще заїду до вас, як вертатимусь у Петербург, а може й ні, я ще й сам добре не знаю»*².

Ще тривожнішим був другий лист Т. Шевченка до друзів: *«По вимогам начальника я завтра буду в Києві. Добре б ви зробили, якби й ви рушили в Київ. Помолитися б Богу і за одним заходом зо мною б побачилися, бо на Михайловій горі, не знаю, чи швидко нам доведеться бачитися»*³.

До Києва поета привезли під конвоем, дуже стомленим і майже хворим. Генерал-губернатор, князь І. Васильчиков, як згадував М. Чалий, *«людина високою мірою гуманна, яка не вірила на слово донесенням ані таємної, ані явної поліції... звелів його [Шевченка] звільнити з арешту й дозволив залишатися в Києві (під наглядом, щоправда, жандармського полковника), скільки йому знадобиться»*⁴.

У Києві в Т. Шевченка було багато друзів та однодумців. Із поліції поета взяв на поруки та прийняв у свій будинок священник Ю. Ботвиновський. Через кілька днів, помітивши, що за ним стежать, Тарас Григорович перейшов на квартиру до свого давнього знайомого, київського портретиста і фотографа І. Гудовського, з яким навчався в Петербурзькій Академії мистецтв. Однак і там він пробув недовго.

Не бажаючи селитися в центрі, пройшовши весь Поділ і Куренівку, Кобзар опинився на Пріорці. Він потрапив у рідне йому сільське середовище, бо околиці Києва були ще майже селами, а то й хуторами,

¹ Кониський О. Тарас Шевченко-Грушівський : хроніка його життя. – К., 1991. – С. 509–510.

² Шевченко Т. Повне зібрання творів : у 12 т. – К., 2003. – Т. 6. – С. 184.

³ Там само. – С. 184.

⁴ Чалий М. Життя і твори Тараса Шевченка : (звід матеріалів до його біографії). – К., 2011. – С. 114.

які оточували місто. Поета зачарувала надзвичайна мальовничість Пріорки, яка відзначалася ще й оригінальністю забудови. Цей епізод описував М. Чалий: *«Йшов та йшов – бачу хатина стоїть, не то панська, не то мужича, біла-біла, наче сметана, та ще й садочком обросла, а на дворі розвішані дитячі сороченята, сушаться та й рукавчатами махають, ніби кличуть мене до себе, от я й зайшов умовитись за квартиру і попросив хазяйку погодувати мене в довг»*¹. Тут, у господині цієї оселі В. Пашковської, поет і зупинився. Останній київський притулок Т. Шевченка став для нього розрадою та справжньою домівкою, а прості люди, з якими він устиг заприятелювати, – сім'єю.

У цей час Т. Шевченко відвідав старого друга – І. Сошенка, завдяки якому познайомився з М. Чалим. Тоді ж на квартирі в Ю. Ботвиновського відбулося знайомство поета з майбутнім відомим журналістом, істориком, редактором журналу «Киевская старина» Ф. Лебединцевим (Лободою).

Разом з І. Сошенком та М. Чалим Т. Шевченко побував на Михайлівській горі (нині – Володимирська) і оглянув пам'ятник князеві Володимирі. *«Единственное в то время скульптурное украшение нашего Киева – памятник св. Владимира, произведение барона Клодта, – згадував М. Чалий, – нашему взыскательному художнику больно не приглянулось»*². Поет говорив своїм супутникам: *«Що то за пам'ятник? Поставив якусь каланчу, а зверху Володимира, мов часового на варті: стоїть та дивиться, чи не горить що на Подолі?»*³.

Останній вечір свого перебування в Києві Т. Шевченко провів у помешканні вчителя гімназії І. Юскевича-Красковського.

Після допиту поетові стало зрозумілим небажання влади дозволити йому жити на рідній землі. У своєму звіті начальникові III відділу В. Долгорукову київський генерал-губернатор І. Васильчиков повідомляв: *«...разрешил Шевченке, согласно изъявленному им желанию, возвратиться в С.-Петербург. ...Если бы Шевченко пожелал поселиться в здешнем крае, то я полагал бы отклонить его намерение. Водворение его здесь я не почитаю удобным не потому, чтобы он возбуждал опасения прежним его политическим поведением, но по той причине, что он известен здесь как человек скомпрометировавший себя в политическом отношении, поступки его и слова некоторые лица могут*

¹ Спогади про Тараса Шевченка. – К., 2011. – С. 345.

² Там само. – С. 348.

³ Там само.

истолковывают в ином смысле, придают им особенное значение и возбуждают на него подозрения и обвинения...»¹.

Від'їжджаючи до Петербурга Тарас Григорович писав Варфоломію: «14 августа вырвался я з того святого Києва і простую тепер, не оглядаючись до Петербурга. ...мені і вдень і вночі сниться ота благодать над Дніпром, що ми з тобою оглядали»².

Проте поет не відразу виїхав на північ. Він відвідав А. Козачковського в Переяславі, де пробув близько двох діб. Через Яготин і Пирятин Т. Шевченко прибув до Прилук, звідки пізніше виїхав до Конотопу. По дорозі він заїхав до Качанівки, в маєток В. Тарновського-молодшого; гостював кілька днів у Гирявці, у «божественной старушки» А. Лазаревської – матері шістьох братів Лазаревських.

З України Т. Шевченко рушив через Конотоп, Батурин, Кролевець, Глухів, Севськ, Кроми, Орел до Москви, потім – до Петербурга.

Із тяжким почуттям і гіркотою Кобзар назавжди залишав Україну, долаючи той шлях, яким у 1861 р. повернеться на рідну землю в домовині.

Літературна спадщина Т. Шевченка

Творчість поета останніх років позначилась появою невеликих віршів, які вилились, як пісня, із поетового серця, що повнилося радістю від зустрічі з милою йому батьківщиною після довгої і важкої розлуки.

У Лихвині, в маєтку Д. Хрущова, поет написав вірш «Ой по горі роман цвіте...», в якому бринить зворушливий мотив пошуків долі:

*Ой по горі роман цвіте,
Долиною козак іде
Та у журби питається:
Де та доля пишається?...³*

Повернувшись з України, Т. Шевченко поставив на цьому вірші присвяту військовому інженеру-архітектору Ф. Черненку, який допомагав йому у складанні проекту хати.

У Пирятині, перебуваючи в П. Таволги-Мокрицького, Тарас Григорович написав вірш «Ой маю, маю я оченята...», мотивом та формою близький до народнопісенних творів.

¹ Тарас Шевченко : документи та матеріали до біографії, 1814–1861. – К., 1982. – С. 339.

² Шевченко Т. Повне зібрання творів : у 12 т. – К., 2003. – Т. 6. – С. 185.

³ Там само. – К., 2001. – Т. 2. – С. 304.

Розпочав він роботу і над поемою «Марія», яка була закінчена в Петербурзі восени 1859 р. Перші згадки про намір написати твір про матір Ісуса Христа містяться в листах Т. Шевченка до В. Рєпніної з Оренбурга. В січні 1850-го він писав: *«Единственная отрада моя в настоящее время – это Евангелие. Я читаю ее без изучения, ежедневно и ежечасно. Прежде когда-то думал я анализировать сердце матери по жизни святой Марии, непорочной Матери Христовой, но теперь и это мне будет в преступление»*¹. В листі до княжни, написаному в березні 1850 р., поет знову повернувся до цієї теми: *«Новый Завет я читаю с благоговейным трепетом. Вследствие этого чтения во мне родилась мысль описать сердце матери по жизни Пречистой Девы, матери Спасителя»*².

Перебуваючи в рідних селах, Тарас Григорович цікавився народною творчістю, старовинними піснями, звичаями. Деякі записи, зроблені ним та іншими особами, вміщено до рукописного альбому 1858–1859 рр., розпочатому ще в Петербурзі навесні 1858-го і продовженому в Україні в червні – серпні 1859 р. В Корсуні свояк Варфоломій записав до Тарасового альбому уривок із народної пісні – «Ой розвився край дороги...»; у Черкасах сам поет додав народну пісню «Чи бачиш ти, дядьку...»; у Зеленьках, по дорозі до Києва, – «Ой п'яна я, п'яна...»; у Києві – пісні «В Малороссии родилась...», «Та головонько моя бідна...»; у Гирявці – «Теши, [си]ну, ясенину...».

Під впливом спогадів про недавню зустріч у Кирилівці з рідною сестрою Яриною (на той час, як і всі родичі Тараса Григоровича, вона залишалася кріпачкою) в Черкасах, під час арешту, поет написав вірш «Сестрі», засудивши тогочасну дійсність:

*Ти...
На панщині, а я в неволі!..
Отак нам довелося йти
Ще змалечку колючу ниву!
Молися, сестро! Будем живі,
То Бог pomoже перейти*³.

У цей час поет написав вірш «Колись дурною головою...» – тривожні роздуми про свою подальшу долю. Т. Шевченка непокоїла думка, що його арешт міг би позбавити можливості творити для людей:

¹ Шевченко Т. Повне зібрання творів : у 12 т. – К., 2003. – Т. 6. – С. 50–51.

² Там само. – С. 54.

³ Там само. – К., 2001. – Т. 2. – С. 306.

*Колись, дурною головою,
Я думав, – горенько зо мною!
Як доведеться в світі жити?
Людей і Господа хвалить?
В багні колодою гнилою
Валятись, старітись, гнить,
Умерти й сліду не покинуть
На обікраденій землі...
О горе! горенько мені!
І де я в світі заховуюсь?
Щодень пілати розпинають,
Морозять, шкварять на огні!¹*

Влітку 1859 р., перебуваючи в Переяславі, Т. Шевченко написав твір «Якби то ти, Богдане п'яний...». Саме в цьому місті (де в 1654 р. відбулася Переяславська рада) думки поета про тяжку долю батьківщини поєдналися з іменем Богдана Хмельницького. У вірші гетьман, якого Тарас Григорович називав «великим», «славним», «розумним», піддався з боку поета найвідвертішому осуду:

*Якби-то ти, Богдане п'яний,
Тепер на Переяслав глянув!
Та на замчище подив[ив]сь!
Упився б! здорово упивсь!
І препрославлений козачий
Розумний батьку!..
Амінь тобі, великий муже!
Великий, славний! та не дуже...
Якби ти на світ не родивсь
Або в колиці ще упивсь...
То не купав би я в калюжі
Тебе преславного. Амінь².*

Малярська спадщина Т. Шевченка

Мандруючи востаннє Україною, Тарас Григорович продовжував малювати. Твори цього періоду свідчать про подальший його розвиток як художника в мистецтві портрета, побутового жанру та пейзажу.

Перебуваючи в Лихвині, в маєтку Д. Хрущова, митець намалював два пейзажі – «В Лихвині» і «Дуб». На спомин він подарував дружині

¹ Шевченко Т. Повне зібрання творів : у 12 т. – К., 2001. – Т. 2. – С. 307.

² Там само. – С. 308.

поміщика – Н. Хрущовій – один із двох примірників офорта «Приятелі» і офорт «Вечір в Альбано поблизу Рима (Ліс)» із дарчими написами. Другий примірник «Приятелів» Тарас Григорович подарував братам Залеським – Олексію і Максиму, які зі щирою гостинністю і теплом прийняли Т. Шевченка у своїй невеликій садибі біля хутора Нов, неподалік від Лебедина.

На Михайловій горі, гостюючи в Максимовичів, митець зробив ескізи, начерки дніпровських краєвидів. Зокрема, виконав олівцевий начерк пейзажу із власноручним написом «Коло Канева», написав два портрети Максимовича та його дружини Марії.

За час перебування в Корсуні та його околицях Т. Шевченко виконав кілька малюнків: «В Корсуні», «Дерева», «Понад Россю», «В Межирічі» та ін. Зі спогадів В. Шевченка: *«Він вставав дуже рано, о четвертій годині. Встане й зараз у сад; а сад у Корсуні (маєток князя Лопухіна) дуже, дуже хороший! Раз, що місце само по собі з природи дуже гарне, а до того князь не пожалів грошей, щоб розвести свій сад на дивовижу! Вибере, було, Тарас у цьому саду який найкращий куточок і змалює його на папір. Здається, не залишив він ні одного куточка в саду, щоб не змалювати його у свій альбом. Отже, поетична душа нашого мученика Кобзаря більш любила ті куточки саду, в котрих іскусство людей не займало іскуства матері природи. Тарасові більш подобалися глухі, густі куточки саду»*¹.

Перебуваючи під наглядом поліції в Мошнах і Черкасах, Т. Шевченко виконав рисунки «Краєвид в Мошнах» (не знайдено) та «В Черкасах».

Перед виїздом до Петербурга митець, мешкаючи у братів Лазаревських, написав портрет їхньої матері – А. Лазаревської, і подарував один із естампів свого офорта «Свята родина» з дарчим написом та автограф вірша «Садок вишневий коло хати...».

На спомин про зустрічі з друзями на рідній землі Т. Шевченко подарував А. Козачковському фотокопію свого автопортрета, В. Тарновському-молодшому – кілька офортів.

До Петербурга Тарас Григорович прибув у вересні 1859 р. Про цю останню свою поїздку в Україну і вимушене повернення до столиці він писав у «Автобіографії»: *«В 1859 году летом после долгой и тяжелой разлуки увидел он свою прекрасную родину, крепостных братьев, сестру и благополучно осенью возвратился в А[кадемию] художеств...»*¹.

¹ Спогади про Тараса Шевченка. – К., 2011. – С. 30.

¹ Шевченко Т. Повне зібрання творів : у 12 т. – К., 2001. – Т. 5. – С. 193.

Статтю підготовлено за матеріалами публікацій: Горбач Н. *Життя та творчість Тараса Шевченка*. – Львів : Каменяр, 2005. – 303 с. ; Дзюба І. *Тарас Шевченко : життя і творчість*. – 2-е вид., доопрац. – К. : Києво-Могилян. акад., 2008. – 718 с. ; Жур П. В. *Третя зустріч : хроніка останньої мандрівки Т. Шевченка на Україну*. – К. : Дніпро, 1970. – 308 с. ; Жур П. *Труди і дні Кобзаря*. – К. : Дніпро, 2003. – 518 с. ; Жур П. В. *Шевченковський Корсунь*. – М. : Деловая печать, 2003. – 72 с. ; Зайцев П. *Життя Тараса Шевченка – 2-е вид.* – К. : Обереги, 2004. – 480 с. ; Кониський О. *Тарас Шевченко-Грушівський : хроніка його життя*. – К. : Дніпро, 1991. – 704 с. ; Лепкий Б. *Про життя і твори Тараса Шевченка*. – К. : Пульсари, 2005. – 150 с. ; Маслов В. П. *Тарас Григорович Шевченко : біогр. очерк*. – М. : Тип. А. И. Мамонтова и К°, 1874. – 56 с. ; Наумова Н. *1859 рік у житті та творчості Тараса Шевченка // Вітчизна*. – 2009. – № 7/8. – С. 147–152 ; Пахаренко В. І. *Тарас Шевченко : [нарис]*. – К. : Атлант ЮЕмСі, 2007. – 94 с. ; Спогади про Тараса Шевченка / укладання і прим. В. Бородіна [та ін.]. – К. : Дніпро, 2011. – 608 с. ; Чалий М. *Життя і твори Тараса Шевченка : (звід матеріалів до його біографії)*. – К. : Веселка, 2011. – 263 с. ; Чуб Д. *Живий Шевченко : біогр. та літературозн. оповіді*. – 2-е вид. – К. : Ярославів Вал, 2007. – 197 с. ; *Шевченківська енциклопедія : в 6 т.* – К., 2012. – Т. 1–2 ; *Шевченківський словник : у 2 т.* – К., 1978. – Т. 1–2 ; Шовкопляс Г. М. *За покликом серця : пам'ятки історії та культури в житті і творчості Т. Г. Шевченка*. – К. : Наук. думка, 1990. – 168 с. та ін.

Літературні твори Т. Шевченка

Читачеві пропонуються перелік поезій, фольклорних записів Т. Шевченка, що написані ним у період останнього перебування в Україні в 1859 р.

729. ЗАПИСИ народної творчості / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2003. – Т. 5. – С. 278–280.

730. «КОЛИСЬ, дурною головою...» / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2001. – Т. 2. – С. 307.

731. «КОЛИСЬ-ТО, було, ми з покійним Штернбергом...» / запис Г. М. Честахівського // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2003 – Т. 4. – С. 333–334.

732. МАРКУ Вовчку : на пам'ять 24 генв. 1859 / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2001. – Т. 2. – С. 282.

733. «ОЙ МАЮ, маю я оченята...» / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2001. – Т. 2. – С. 305.

734. «ОЙ ПО ГОРІ роман цвіте...» : Ф. І. Черненку : на пам'ять 22 сент. 1859 р. / Т. Г. Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2001. – Т. 2. – С. 304.

735. СЕСТРИ / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2001. – Т. 2. – С. 306.

736. «ЯКБИ-ТО ти, Богдане п'яний...» / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2001. – Т. 2. – С. 308.

Див. також № 233, 251, 259, 266, 580, 601, 652.

Малярські твори Т. Шевченка

(репродукції та коментарі)

Подано список творів, написаних Т. Шевченком у 1859 р. в Україні та поза її межами, а також безпосередньо пов'язаних із його перебуванням у рідних краях.

737. АВТОПОРТРЕТ, [н. п. 28.XI.]1857, [Нижній Новгород] : тонов. папір, італ. та білий олівець : [репрод. 17] / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1963. – Т. 10. – С. 13 [комент. 17].

738. АВТОПОРТРЕТ, [н. п. 4.I.]1858, [Нижній Новгород] : тонов. папір, італ. та білий олівець : [репрод. 18] / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1963. – Т. 10. – С. 13–14 [комент. 18].

739. В КОРСУНІ, [28.VI.–12.VII.1859], Корсунь : кольор. папір, туш, перо : [репрод. 78] / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1963. – Т. 10. – С. 45 [комент. 78].

740. В ЛИХВИНІ, [6–9.VI.1859], Лихвин : сепія : папір, туш, перо : [репрод. 73, 75] / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1963. – Т. 10. – С. 44–45 [комент. 73, 75].

741. В МЕЖИРІЧІ, [5–12.VII.1859], Межиріч : папір, туш, перо : [репрод. 83] / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1963. – Т. 10. – С. 47 [комент. 83].

742. В ЧЕРКАСАХ, [18–22.VII.1859], Черкаси : папір, олівець, туш, перо, пензель : [репрод. 85] / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1963. – Т. 10. – С. 48 [комент. 85].

743. ВЕЧІР в Альбано поблизу Рима (Ліс), [н. п. 25.V.]1859, [Пб.] : офорт, акватинта : папір : [репрод. 42] / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1963. – Т. 10. – С. 28–29 [комент. 42].

744. ДЕРЕВО, [VI–VIII.1859] : папір, туш, перо : [репрод. 80] / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1963. – Т. 10. – С. 46 [комент. 80].

745. КОЛО Канева, [12.VI–27.VII.1859] : кольор. папір, олівець, туш, перо : [репрод. 77] / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1963. – Т. 10. – С. 45 [комент. 77].

746. ЛОПУХИ, [1858–1859] : папір, олівець : [репрод. 71] / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1963. – Т. 10. – С. 43 [комент. 71].

747. ЛОПУХИ та інші начерки, [VI–VIII.1859] : папір, олівець, туш, перо : [репрод. 74] / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1963. – Т. 10. – С. 44 [комент. 74].

748. ПОНАД Россю, [VII.1859] : папір, олівець : [репрод. 111] / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1963. – Т. 10. – С. 56 [комент. 111].

749. ПОРТРЕТ А. О. Лазаревської, 22.VIII.1859, [Гирівка] : тонов. папір, італ. олівець, крейда : [репрод. 45] / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1963. – Т. 10. – С. 30 [комент. 45].

750. ПОРТРЕТ М. В. Максимович, 22.VI.1859, [Прохорівка] : тонов. папір, італ. олівець, крейда : [репрод. 44] / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1963. – Т. 10. – С. 29–30 [комент. 44].

751. ПОРТРЕТ М. О. Максимовича, 19.VI.1859, [Прохорівка] : тонов. папір, італ. олівець, крейда : [репрод. 43] / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1963. – Т. 10. – С. 29 [комент. 43].

752. ПРИЯТЕЛІ, [н. п. 15.III.1859, Пб.] : офорт, акватинта : папір : [репрод. 38] / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1963. – Т. 10. – С. 26–27 [комент. 38].

753. УЗЛІССЯ, [VI–VIII.1859] : папір, олівець, туш, перо : [репрод. 81] / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1963. – Т. 10. – С. 46 [комент. 81].

Незнайдені твори (коментарі)

754. КРАЄВИД в Мошнах, [VI.1859] : папір / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1963. – Т. 10. – С. 74 [комент. 162].

Твори, приписувані Т. Шевченкові (коментарі)

755. КРАЄВИД «На Нові» / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1963. – Т. 10. – С. 131 [комент. 420].

756. КРАЄВИД старого Києва : папір, олівець / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1963. – Т. 10. – С. 128 [комент. 410].

757. КУПКА селян біля пригаслого багаття, [VI.1859, Лебедин] : олія / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1963. – Т. 10. – С. 116 [комент. 372].

758. НАЙМИЧКА : полотно, олія / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1963. – Т. 10. – С. 117 [комент. 375].

759. НАЙМИЧКА, яка зашиває на собі поділ порваної сорочки, [VI.1859, Лихвин] : полотно, олія / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1963. – Т. 10. – С. 117 [комент. 376].

760. ПАНЬКО Рудий, пасічник із Диканьки : полотно, олія / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1963. – Т. 10. – С. 118–119 [комент. 379].

761. ПАСТУШОК, [VI.1859, Лебедин] : олія / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1963. – Т. 10. – С. 119 [комент. 381].

762. ПОРТРЕТ садівника, [Лихвин] : полотно, олія / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1963. – Т. 10. – С. 101 [комент. 334].

763. ПОРТРЕТ селянки : полотно, олія / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1963. – Т. 10. – С. 102 [комент. 336].

764. ПОРТРЕТ Наталії Олександрівни Хрущової, [VI.1859], (Лихвин) : олія / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1963. – Т. 10. – С. 103 [комент. 339].

765. СОСНОВИЙ ліс, [н. п. 1859] / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1963. – Т. 10. – С. 132–133 [комент. 425].

766. ЦЕРКВА в с. Прохорівці : папір, олівець / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1963. – Т. 10. – С. 134 [комент. 429].

Див. також № 389, 392.

Листи, документи, складені Т. Шевченком або з його участю

Пропонуються листи Т. Шевченка до рідних, друзів, знайомих, а також офіційні листи, документи, складені поетом або з його участю, щодо висвітлення тих подій, які передували приїзду Кобзаря в Україну, та його останнього перебування на рідній землі.

767. ДО М. В. МАКСИМОВИЧ, 22 листопада 1858, С.-Петербург / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2003. – Т. 6. – С. 177–178.

768. ДО М. В. МАКСИМОВИЧ, 25 березня 1859, С.-Петербург / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2003. – Т. 6. – С. 180–181.

769. ДО ПРАВЛІННЯ Академії мистецтв, 5 травня 1859, С.-Петербург / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2003. – Т. 6. – С. 235.

770. ДО М. В. МАКСИМОВИЧ, 10 травня 1859, С.-Петербург / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2003. – Т. 6. – С. 181–182.

771. ДО М. М. ЛАЗАРЕВСЬКОГО, 10 липня 1859, Межиріч / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2003. – Т. 6. – С. 183.

772. ДО В. Г. ШЕВЧЕНКА, 13 липня 1859, Межиріч / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2003. – Т. 6. – С. 183.

773. ДО М. В. і М. О. МАКСИМОВИЧІВ, 22 липня 1859, Мошни ; 26 липня 1859, Мошни / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2003. – Т. 6. – С. 184.

774. СВДЧЕННЯ Т. Г. Шевченка на допиті в справі обвинувачення його у богохульстві, 6 серпня 1859, Київ / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2003. – Т. 6. – С. 267–269.

775. ДО В. Г. ШЕВЧЕНКА, 20 серпня 1859, Прилуки / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2003. – Т. 6. – С. 185.

Див. також. № 289.

Листування, спогади сучасників про Т. Шевченка

Подано інформацію про публікації, що містять листи, спогади, нотатки сучасників Кобзаря щодо відвідання ним рідних місць; переговори стосовно звільнення родичів із кріпацтва, пошуки на придніпровських схилах землі під садибу; про арешт та від'їзд до Петербурга.

Листи

776. ЛИСТИ до Тараса Шевченка / АН України, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка ; упорядкув. та комент.: В. С. Бородіна [та ін.]. – К. : Наук. думка, 1993. – 384 с. – ISBN 5-12-004001-2. – Зі змісту: Максимович М. О., 1 грудня 1858, Москва. – С. 125–126 ; Максимович М. В., 21 грудня 1858, Михайлова гора. – С. 127 ; Залеський Бр., 2 червня 1859, Рачкевичі. – С. 130–131 ; Максимовичі М. О., М. В., 23 липня 1859, Ми-

хайлова гора. – С. 132–133 ; Маслій В. П., 10 вересня 1859, Київ. – С. 134–136 ; Максимовичі М. О., М. В., 6 жовтня 1859, Михайлова гора. – С. 137.

Спогади

777. ПОЇЗДКА на Україну // Біографія Т. Шевченка за спогадами сучасників / АН УРСР, Держ. музей Т. Г. Шевченка ; відп. ред. К. П. Дорошенко. – К., 1958. – С. 244–265.

778. СПОГАДИ про Тараса Шевченка / укладання і прим. В. Бородіна [та ін.] ; передм. В. Смілянської. – К. : Дніпро, 2011. – 608 с. – ISBN 978-966-578-206-3. – Зі змісту: Чалый М. К. Новые материалы для биографии Т. Г. Шевченка. – С. 58–60 ; Лазаревский Ф. М. Из воспоминаний о Шевченко. – С. 209–218 ; Благовещенский А. А. Шевченко в Петербурге (1858–1861). – С. 327–335 ; Чалый М. К. Т. Г. Шевченко на Украине в 1859 году. – С. 342–350 ; Чалый М. К. Посещение Т. Г. Шевченко сахарного завода Яхненка и Симиренка. – С. 350–353 ; Новицкий Н. Д. К биографии Т. Г. Шевченко. – С. 409–411.

779. КОНИСЬКИЙ О. Тарас Шевченко під час останньої його подорожі на Україну (3/15 червня – 7/19 вересня 1859 р.) / Олександр Кониський // Тарас Шевченко-Грушівський : хроніка його життя / Олександр Кониський ; упоряд., підгот. тексти, передм., прим., покажч. В. Л. Смілянська. – К., 1991. – С. 488–521. – ISBN 5-308-01054-4.

780. ЧАЛИЙ М. Поїздка в Малоросію. Перебування в Києві / Михайло Чалий // Життя і твори Тараса Шевченка : (звід матеріалів до його біографії) / Михайло Чалий ; Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка НАН України. – К., 2011. – С. 111–120. – ISBN 978-966-01-0547-8.

* * *

781. УТРЕТЄ на Україну ; Суми ; Лебедин ; Пирятин ; Канів. Прохорівка ; Городище ; Корсунь ; Кирилівка ; Корсунь ; Межиріч ; Мошни ; Черкаси ; Київ ; Переяслав ; Прилуки. Качанівка ; Гирівка. Кролевець // Доля: книга про Т. Шевченка в образах та фактах / авт.-упоряд. тексту В. Шевчук. – К., 1993. – С. 695–723 : іл., фотогр. – ISBN 5-308-00567-2.

Читач має можливість ознайомитись із поезією Т. Шевченка, написаною в період його перебування в Україні втретє. Подано цитати з офіційних документів, спогадів сучасників щодо арешту Тараса Григоровича. Містяться репродукції картин митця, фотографії місцевостей, що відтворюють цей період у житті Кобзаря.

Література про Т. Шевченка

Нижче пропонуються видання та статті, в яких ідеться про перебування Кобзаря на українській землі в 1859 р.: зустрічі з рідними і друзями; арешт; перебування в Києві, на Пріорці. Декілька публікацій присвячено поетичній та малярській творчості Т. Шевченка.

Загальні праці

Про події 1859 р.: відвідання Т. Шевченком Пирятина, Переяслава, Сум, Лебедина, Кирилівки, Корсуня та інших місцевостей України; зустрічі з лікарем А. Козачковським, сім'єю Максимовичів, підприємцями – П. Симиренком і братами Яхненками, родичами; пошук і оформлення, разом зі свояком Варфоломієм, землі для будівництва будинку; переслідування поета царською поліцією та повернення до Петербурга. Йдеться і про твори, написані Тарасом Григоровичем у цей час.

782. ГОРБАЧ Н. Третя (остання) поїздка Т. Шевченка в Україну (червень – серпень 1859) / Назар Горбач // Життя та творчість Тараса Шевченка / Назар Горбач. – Львів, 2005. – С. 168–176. – ISBN 5-7745-1134-0.

783. ДЗЮБА І. Остання поїздка в Україну / Іван Дзюба // Тарас Шевченко : життя і творчість / Іван Дзюба. – 2-е вид., доопрац. – К., 2008. – С. 510–520. – ISBN 978-966-518-446-1.

784. ЖУР П. Третя зустріч / Петро Жур // Труди і дні Кобзаря / Петро Жур. – К., 2003. – С. 362–382. – ISBN 966-578-118-9.

785. ЖУР П. В. Третя зустріч : хроніка останньої мандрівки Т. Шевченка на Україну / П. В. Жур. – К. : Дніпро, 1970. – 308 с., [8] вкл. арк. фотоіл.

786. ЗАЙЦЕВ П. [Останній приїзд в Україну, 1859 рік] / Павло Зайцев // Життя Тараса Шевченка / Павло Зайцев. – 2-е вид. – К., 2004. – С. 386–406 : іл., фотогр. – ISBN 966-513-061-7.

787. ЛЕПКИЙ Б. [Остання гостина на Україні] / Богдан Лепкий // Про життя і твори Тараса Шевченка / Богдан Лепкий. – К., 2005. – С. 117–118. – ISBN 966-8767-07-1.

788. ПАХАРЕНКО В. І. Четвертий період життя і творчості Т. Шевченка (1857–1861) : остання подорож на Батьківщину (1859) / В. І. Пахаренко // Тарас Шевченко : [нарис] / В. І. Пахаренко. – К., 2007. – С. 67–73 : іл. – ISBN 978-966-8968-14-3.

789. СОКУР В. Жінки у житті Шевченка : [зокрема, про М. Максимович і Х. Довгополенко] / Василь Сокур // Дивосвіт. – 2012. – № 2. – С. 31–34 : іл., фотогр.

790. СУШИНСЬКИЙ Б. І. Сповідь душі – ностальгія : [Х. Довгополенко] / Б. І. Сушинський // Тарас Шевченко : геній – в самотності : роман-есе / Б. І. Сушинський. – Одеса, 2006. – С. 364–374. – ISBN 966-8149-69-6.

Подорожі Т. Шевченка. Творча діяльність Кобзаря

Т. Шевченко на Черкащині, Сумщині, Полтавщині

791. ВЕРЕТІЛЬНИК О. Тарас Шевченко і Черкаси / Олена Веретільник // Шевченків світ : наук. щоріч. / Черкас. наук. центр шевченкозн. дослідж. [та ін.]. – Черкаси, 2011. – Вип. 4 : До 200-ліття з дня народження Т. Г. Шевченка. – С. 102–112. – ISBN 978-966-493-483-8.

792. ВОЛЬВАЧ П. Остання подорож Тараса Шевченка по Черкащині та його зустріч і листування з Платоном Смиренком, Кіндратом Яхненком та Олексієм Хропалем / П. Вольвач, Я. Вольвач // Українознавство. – 2004. – № 1/2. – С. 22–26.

793. ЖУР П. В. Шевченковский Корсунь / П. В. Жур. – М. : Деловая печать, 2003. – 72 с. – ISBN 5-98152-002-7.

794. РЕВА Л. Шевченко на Черкащині / Лариса Рева // Вісн. Книжк. палати. – 2006. – № 3 – С. 48–50 : іл.

795. РОЙЦИНА О. Братья ; Кораллы и «Робинзон Крузо» ; Мечты, планы и заботы Тараса / Ольга Ройцина // «Эта самая любовь...» : док. повесть из жизни представителей рода Шевченко-Великогорских-Андреевых / Ольга Ройцина. – К., 2009. – С. 17–26 : ил. – ISBN 978-966-7615-92-5.

796. СЛІПЕЦЬ В. Велика Шевченкова дорога / Василь Сліпець // Нар. творчість та етнографія. – 2004. – № 3. – С. 103–107.

797. ЮХНО Б. Арестант біля самовара / Борис Юхно // Черкаські місторії : мандрівки у часі від Соснівки до Кривалівки / Борис Юхно. – Черкаси, 2011. – С. 169–174 : фотогр. – ISBN 978-966-453-101-3.

Тема, що об'єднує ці матеріали, – перебування Т. Шевченка на Черкащині. Детально висвітлено приїзд Тараса Григоровича до свояка Варфоломія в червні 1859 р. та обговорення братами планів щодо подальшого життя: переїзду Кобзаря в Україну, пошуки землі під садибу та мрії жити поруч.

Пропонується також матеріал щодо перебування Т. Шевченка в цей час під наглядом поліції у Черкасах, зокрема в будинку сім'ї Цибульських, про зустрічі поета із друзями і приятелями, малювання ним місцевих краєвидів, написання віршів, записи народних пісень.

798. ЗЛЕНКО Г. Ще одна Шевченкознавча загадка / Григорій Зленко // Наук. світ. – 2009. – № 1. – С. 8–10 : іл., портр.

Про арешт Т. Шевченка в 1859 р. і обставини цієї поліцейської акції. Зокрема, йдеться про жандармського офіцера А. Куцинського, «завдяки якому поет уник довгого гостювання у київській поліції» (с. 9) та долю примірника «Кобзаря» (1860) із дарчим написом: «*Андрею Александровичу Куцынському на память. Т. Шевченко*». Автор акцентує увагу на тому, що інформацію про цю подію було надруковано в лондонському часописі «Колокол» (видавці О. Герцен, М. Огарьов) у вересні 1860 р.

799. КОРНЮЩЕНКО І. Один із найближчих друзів Кобзаря ; Кролевець його пам'яті / Іван Корнющенко // Тарас Шевченко у моєму житті. «Думи мої, думи...»: [ст.-дослідж., спогади, фольклор. записи, пов'язані з іменем Кобзаря, а також афоризми] / Іван Корнющенко. – Суми, 2010. – С. 13–32. – ISBN 978-966-566-459-8.

У першій статті автор розповідає про перебування Т. Шевченка в садибі Лазаревських (с. Гирявка, серпень 1859), подає відомості про маловідомі сторінки життя одного з братів Лазаревських – Федора. У другій – подає інформацію про відвідування Тарасом Григоровичем Кролевця під час трьох поїздок в Україну.

800. ЛАЗАРЕВСЬКИЙ О. З оточення пророка: Тарас Шевченко та родина Лазаревських : есей / Олександр Лазаревський, Микола Шудря. – К., 2009. – 163 с. : фотогр., іл. – ISBN 978-966-2171-31-0. – Зі змісту: І ті люди, і село те... : (Т. Шевченко на Конотопщині) / Олександр Лазаревський. – С. 59–94 ; Побратими й на небі / Олександр Лазаревський, Микола Шудря. – С. 95–106.

801. ЛАЗАРЕВСЬКИЙ О. О. Дещо нове про перебування Т. Шевченка на Конотопщині у 1859 р. / Олександр Лазаревський // Шевченк. краєзн. альм., 2006 / Всеукр. культ.-наук. фонд Т. Шевченка. – [К., 2007]. – С. 43–47.

У статтях правнука одного з братів Лазаревських – Олександра (першу статтю написано у співавторстві із журналістом М. Шудрею) – йдеться про перебування Т. Шевченка в будинку Лазаревських у Гирявці в серпні 1859 р. Простежується історія цього роду, який походить із козацької старшини і відомий ще з 1600-х рр. Розповідається про дружбу поета із братами Лазаревськими, теплі стосунки з їхньою матір'ю. Подаються відомості про деякі художні твори Кобзаря: портрет Афанасії Олексіївни; офорт «Свята родина»; невідому навіть фахівцям працю Т. Шевченка, написану на рембрандтівський манер, – великий образ святої Афанасії, який залишився в Гирявці (після 1917 р.

оригінал зник). Розповідається і про ікону, зроблену художником Г. Честахівським у 1867-му, на якій було зображено святителя Тарасія Царгородського і преподобного Михаїла Синайського та яку було присвячено М. Лазаревському й Т. Шевченку.

802. МЕЛЬНИЧЕНКО М. Знову на волі / Михайло Мельниченко // Т. Г. Шевченко і пирятинці : нариси / Михайло Мельниченко. – К., 2012. – С. 70–80 : іл. – ISBN 978-966-7115-95-1.

Представлено матеріал про повернення Кобзаря до Петербурга, відвідування востаннє України, зокрема Пирятина, де він гостював у П. Таволги-Мокрицького. Стисло подано відомості про смерть і поховання митця.

Т. Шевченко на Київщині та в Києві

803. ГЛУЩЕНКО В. Подорож третя : Зеленьки, Тулинці, Потік... (1859) / Віктор Глущенко // Великий Кобзар і Миронівщина : (краєзн. нарис про перебування Т. Г. Шевченка на території Миронів. р-ну Київ. обл.) / Віктор Глущенко. – 3-є вид., доповн. – Біла Церква, 2009. – С. 67–85. – ISBN 966-7320-00-6.

804. МОЛЧАНОВА Р. Шевченко у Переяславі / Раїса Молчанова // Шевченко і світ : (Т. Г. Шевченко в оцінці світової політики, науки і критики) : назустріч 200-річчю Міжнар. ювілею від дня народж. універс. генія людства Т. Г. Шевченка : ювіл. вид. / Раїса Молчанова. – Хмельницький, 2007. – С. 96–99. – ISBN 978-966-8819-15-5.

Подано матеріал про ставлення Т. Шевченка до постаті Б. Хмельницького. Зокрема, йдеться про твір, присвячений гетьману, – «Якби то ти, Богдане п'яний...», який Кобзар написав під час відвідин Переяслава в 1859 р. і який перегукується з його малюнком «Церква Покрова в Переяславі», зробленим у цій місцевості в 1845-му.

805. НАУМОВА Н. 1859 рік у житті та творчості Тараса Шевченка / Надія Наумова // Вітчизна. – 2009. – № 7/8. – С. 147–152.

806. ПАВЛОВСЬКИЙ В. Дім, в якому жив Шевченко в 1859 році / Вадим Павловський // Хроніка–2000 : укр. культурол. альм. / авт. проекту: А. В. Толстоухов, Л. В. Губерський. – К., 2011. – Вип. 4 (86), ч. 2 : Зарубіжне шевченкознавство : (з матеріалів УВАН). – С. 346–351, [1] с. фотогр. – Бібліогр.: с. 351. – ISBN 978-966-579-271-0. – ISBN 978-966-7015-53-4.

Автори розповідають про останнє перебування Т. Шевченка в Києві. Йдеться про пам'ятки, пов'язані з іменем поета: будинок священика Ю. Ботвиновського (в Георгіївському провулку), в якому на кілька днів оселився Т. Шевченко; будинок І. Юскевича-Красков-

ського (на розі вулиці Ірининської та Михайлівського провулку), де поет провів останній вечір і ніч перед від'їздом до Петербурга.

807. ІВЧЕНКО В. Тарасів дух тут нині і довічно / Володимир Івченко // Наук. світ. – 2009. – № 12. – С. 8–13 : іл.

808. НАУМОВА Н. Хата на Пріорці, де колись мешкав Т. Г. Шевченко / Надія Наумова // Наук. світ. – 2009. – № 11. – С. 4–7 : іл., фотогр.

809. НАУМОВА Н. Хата на Пріорці / Надія Наумова // Нар. творчість та етнографія. – 2007. – № 5. – С. 42–48 : фотогр. – Бібліогр.: с. 48.

810. НАУМОВА Н. Образ Києва та його околиць у 1859 році / Надія Наумова // Чумац. шлях. – 2009. – № 3. – С. 10–16.

У серпні 1859 р. на мальовничу околицю, де ще зберігся куточок старого Києва, Т. Шевченко прийшов у пошуках тимчасового помешкання. Чому поет вирішив оселитися на Пріорці? Це питання перебуває в центрі уваги авторів статей.

811. ЗЛЕНКО Г. Зустріч на Пріорці / Григорій Зленко // Відсвіти Тараса Шевченка : розповіді про пошуки і знахідки / Григорій Зленко. – Одеса, 2009. – С. 164–168. – ISBN 978-966-190-271-7.

812. РОСОВЕЦЬКИЙ С. Чи жив Шевченко 1859 року в Києві на Пріорці? : (усний текст та факти) / Станіслав Росовецький // Література. Фольклор. Проблеми поетики / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – [К.], 2009. – Вип. 32. – С. 360–363.

Автори аналізують мемуари російської письменниці С. Лободи (псевд. Крапивіна), записані зі слів її сестри – В. Пашковської, в якій Тарас Григорович жив три тижні (на Пріорці) перед від'їздом до Петербурга.

У статті Г. Зленка йдеться, зокрема, про факт знайомства з Т. Шевченком учня Першої київської гімназії, майбутнього історика О. Маркевича.

813. ЧУБ Д. Шевченко і діти ; Знову в Україні / Дмитро Чуб // Живий Шевченко : біогр. та літературозн. оповіді / Дмитро Чуб. – 2-е вид. – К., 2007. – С. 76–81, 142–145 : іл., фотогр. – ISBN 978-966-8382-21-05.

Живучи в Києві, на Пріорці, Т. Шевченко постійно був оточений дітьми, які його дуже любили. Сам поет відчував велику радість від дитячої приязні. Про ставлення поета до малечі та їхнє спілкування розповідається у пропонованих розділах біографічних оповідей.

Радимо також

814. ЛАЗАРЕВСЬКИЙ О. О. «Істориками, як і поетами, народжуються...» : життя і творчість О. М. Лазаревського / О. О. Лазаревський. – К. : Пульсари, 2009. – 78 с. : іл., фотогр. – ISBN 978-966-2171-49-5.

815. МІЯКОВСЬКИЙ В. Згадка про арешт Т. Шевченка 1859 року в приватному листі : [виписка з листа А. Ніколаєвої до П. Куліша] / В. М. // Хроніка-2000 : укр. культурол. альм. / авт. проекту: А. В. Толстоухов, Л. В. Губерський. – К., 2011. – Вип. 4 (86), ч. 2 : Зарубіжне шевченкознавство : (з матеріалів УВАН). – С. 23–25. – ISBN 978-966-579-271-0. – ISBN 978-966-7015-53-4.

816. ОРЛОВА Н. І. Шевченкіана Лазаревських : до пробл. збереження нац. пам'яті / Н. І. Орлова // Національна пам'ять : соціокульт. та духовн. виміри : нац. та іст. пам'ять : зб. наук. пр. / Укр. ін-т нац. пам'яті. – К., 2012. – Вип. 4. – С. 146–154. – Бібліогр.: с. 153–154.

Див. також № 52–57, 59, 62, 65, 67, 68, 71–73, 75, 81, 83–90, 92, 93, 96, 97, 101–104, 111, 170–173, 186, 192, 198, 201, 205, 219–221, 427–431, 434, 437, 452, 453, 459, 460, 462, 700, 701, 708, 716, 717, 728, 903, 948, 963–965, 972, 990–993, 1015, 1270.

Розділ 6

«Як умру, то поховайте...»:

хвороба, смерть, поховання та перепоховання Кобзаря

*Холоне серце, як згадаю
Що не в Україні поховують,
Що не в Україні буду жити,
Людей і Господа любить.*

Т. Шевченко¹

Останні роки життя Тарас Григорович мешкав у приміщенні Петербурзької Академії мистецтв, у майстерні, на другому поверсі. Умови були зовсім непридатними для перебування тяжко хворої людини. Ще під час солдатчини поет набув невиліковних хвороб серця і печінки. Незважаючи на все це, Т. Шевченко продовжував працювати. Російський публіцист, видавець Л. Пантелєєв свідчив: *«Хотя Шевченко не было еще и 47 лет..., но здоровье его было настолько подорвано, что уже с осени 1860 г. он стал чувствовать себя нехорошо, а в январе и феврале 61 г. выходил из дому в виде исключения, изредка посещая кого-нибудь из самых близких знакомых. Это, однако, не мешало ему усердно заниматься гравированием, к которому особенно пристрастился по возвращении из ссылки; не покидал он и живопись...»*².

Протягом 1860-го і на початку 1861 р. митець написав низку портретів видатних російських діячів – скульптора Ф. Толстого, художника Ф. Бруні, архітектора і мистецтвознавця І. Горностаєва, скульптора П. Клодта, своєї нареченої, кріпачки Л. Полусмакової (Полусмак), а також дев'ять автопортретів (один із них не знайдено).

Т. Шевченко не полишав мріяти і сподіватися, що колись повернеться в Україну. Тоді й розпочалося його жваве листування зі своїм Варфоломієм щодо купівлі землі, придбання власної садиби над Дніпром, де він би міг, одружившись, спокійно прожити решту свого життя.

¹ Шевченко Т. Повне зібрання творів : у 12 т. – К., 2001. – Т. 2. – С. 19.

² Біографія Т. Г. Шевченка за спогадами сучасників. – К., 1958. – С. 317.

У 1860 р. Кобзар склав архітектурні проекти майбутнього будинку: два проекти фасаду, п'ять схематичних планів хати та один план комори. У лютому того ж року він надіслав своякові частину свого проекту, який супроводжував листами: «*Посилаю тобі нашвидку зроблений план хати. Поміркуй і роби, як сам добре знаєш. Мені тільки й треба, щоб робоча була дубова та круглий ганок скляний на Дніпро*»¹; інші малюнки – через декілька місяців: «*Посилаю тобі план хати. Коли ти найдеш не так, то поправ і пришли мені; а тим часом окопуй леваду і купуй ліс сосновий; на одвірки тільки і на двері купи дубового і ясенювого, та на поміст – липи*»². «*В цьому проекті, – писала М. Шагінян, – виявилось не тільки блискуче знання Шевченком законів і вимог архітектури, але й на диво практичне, по-селянському життєве розуміння умов, потрібних для зручності життя*»³. Після смерті Т. Шевченка ці проекти придбав М. Честахівський.

Мотив особистої долі, родинного затишку, побутового щастя все виразніше звучав у поезіях, написаних у Петербурзі: «*Минули літа молодії...*», «*Ликері*», «*Л. ("Поставлю хату і кімнату...")*»:

*Поставлю хату і кімнату,
Садок-райочок насажу.
Посижу я і похожу
В своїй маленькій благодаті.
Та в одині-самотині
В садочку буду спочивати,
Присняться діточки мені,
Веселая присниться мати,
Давнє-колишній та ясний
Присниться сон мені!.. і ти!..
Ні, я не буду спочивати,
Бо й ти приснишся. І [в] малий
Райочок мій спідтиха-тиха
Підкрадешся, наробиш лиха..
Запалиш рай мій самотний¹.*

¹ Шевченко Т. Повне зібрання творів : у 12 т. – К., 2003. – Т. 6. – С. 196.

² Там само. – С. 207.

³ Шагінян М. Тарас Шевченко : [монографія]. – [2-е вид.]. – Рівне, 2013. – С. 53.

¹ Шевченко Т. Повне зібрання творів : у 12 т. – К., 2001. – Т. 2. – С. 354.

У передчутті близької й неминучої смерті Тарас Григорович записав олівцем на звороті офорта автопортрета («Автопортрет у шапці та кожусі», 1860) свій останній вірш «Чи не покинуть нам, небого...»:

*Чи не покинуть нам, небого,
Моя сусідонько убога,
Вірші нікчемні віршувать,
Та заходиться риштувать
Вози в далеку дорогу,
На той світ, друже мій, до Бога,
Почимчикуєм спочивать.
Втомилися і підтоптались,
І розуму таки набрались,
То й буде з нас! Ходімо спать,
Ходімо в хату спочивать...¹*

Із рядків постає не тільки великий поет, що покидає життя у розквіті свого генія, а й мужня і мудра людина, яка спокійно зустрічає смерть. Написаний із самоіронією у формі звернення до музи, цей вірш звучить як поетичний епілог Шевченкової творчості...

9 березня (25 лютого за ст. ст.) «в день именин, – згадував один із братів Лазаревських – Олександр, – первый посетил больного М. М. Лазаревський и застал его в ужасных муках. По словам Тараса Григорьевича, с ночи у него началась сильнейшая боль в груди, не позволявшая ему лечь. Он сидел на кровати и напряженно дышал. "Напиши брату Варфоломею, – сказал он Лазаревскому, – що мені дуже недобре". Вслед за тем приехал Э. Я. Бари. Выслушав грудь, доктор объявил, что водяная бросилась в легкие. Муки страдальца были неописанные; каждое слово стоило ему страшных усилий... Почти всю ночь провел он сидя на кровати, упершись в нее руками; боль в груди не позволяла ему лечь. Он то зажигал, то тушил свечу, но к людям, бывшим внизу, не отзывался. В пять часов он попросил человека сделать чай и выпил стакан со сливками. "Убери же ты теперь здесь, – сказал Тарас Григорьевич человеку, – а я сойду вниз". Сошел Тарас Григорьевич в мастерскую, охнул, упал, и в половине шестого дорогого, родного поэта не стало!»¹.

Т. Шевченко помер 10 березня (26 лютого за ст. ст.) у Петербурзі.

¹ Шевченко Т. Повне зібрання творів : у 12 т. – К., 2001. – Т. 2. – С. 372.

¹ Спогади про Тараса Шевченка. – К., 2011. – С. 428–429.

Сумна звістка вразила всіх друзів поета. «...Электрической искрой пробежало во всех, и невыразимая грусть охватила сердца наши»¹, – згадував Л. Жемчужников.

«В самый день смерти Шевченка, – писав О. Кониський, – петербурзькі українці послали телеграфом на Україну звістки про оцей скорботний факт. Дякуючи сьому, Україна в один день з столицею Росії мала спроможність оплакувати свого генія і в день похоронів його в столиці молитися за його»².

Студенти Київського університету, одержавши телеграму, зібралися на громадську панахиду. М. Чалий зазначав: «Весть об этом прискорбном событии разнеслась по городу с быстротой электричества. Учащаяся молодежь пришла в движение. Студенты, с участием свободных от уроков гимназистов, отслужили в университетской церкви панихиду. В тот же день в некоторых городах Малороссии и Галиции память народного поэта почтена была более или менее торжественными заявлениями сочувствия к великой утрате всей Украины»³.

Третього дня відбулося поховання. Весь день труна з тілом Кобзаря стояла в церкві Петербурзької Академії мистецтв. Сюди йшли і йшли люди, щоб віддати останню шану небіжчику – великому поету і художнику. Попрощатися з ним зібралося багато видатних діячів української і російської культури – літератори, журналісти, художники, вчені: П. Куліш, В. Білозерський, М. Костомаров, О. Афанасьєв-Чужбинський, М. Некрасов, Ф. Достоевський, Л. Жемчужников, М. Лесков та ін.

Промови над труною Т. Шевченка не були ритуальним жестом. Це був акт публічного осмислення постаті й значення творчості Кобзаря для України та всього слов'янства. Із виступу П. Куліша: «...ти вчив нас правди святої животворящої. От за сю-то науку зібралися до тебе усіх язиків люди, як діти до рідного батька; через сю твою науку став ти всім їм рідний, і провозають тебе на той світ з плачем і жалем великим. ...зібрались ми серед білого дня, серед столиці великої, і всею громадою складаємо йому нашу щиру дяку за його животворне слово!

Радуйся ж, Тарасе, що спочив ти не на чужині, бо немає для тебе чужини на всій Слов'янщині – і не чужі люди тебе ховають, бо всяка добра і розумна душа – тобі рідна. Бажав еси, Тарасе, щоб тебе поховали над Дніпром-славутом: ти ж бо його любив і малював і голосно про-

¹ Спогади про Тараса Шевченка. – К., 2011. – С. 421.

² Кониський О. Тарас Шевченко-Грушівський : хроніка його життя. – К., 1991. – С. 596.

³ Спогади про Тараса Шевченка. – К., 2011. – С. 437.

славив. Маємо в бозі надію, що й се твоє бажання виконаємо. Будеш лежати, Тарасе, на рідній Україні, на узбережжі славного Дніпра, ти ж бо його ім'я з своїм ім'ям навіки з'єднаєш... Ще ж ти нам зоставив один завіт, Тарасе. Ти говорив своїй непорочній музі:

*Ми не лукавили з тобою,
Ми просто йшли, – у нас нема
зерна неправди за собою...*

Великий і святий завіт! Будь же, Тарасе, певен, що ми його соблюдемо і ніколи не звернемо з дороги, що ти нам проложив єси. Коли ж не стане в нас снаги твоїм слідом простувати, коли не можна буде нам, так як ти, безтрепетно святую правду глаголати, то лучче ми мовчатимем; і нехай одні твої великі речі говорять людям во віки і віки чисту, немішану правду!»¹.

Після панахиди та промов відкрити труну друзі несли на плечах аж до самої могили на Смоленському кладовищі. Поховали Великого Кобзаря біля Церкви Смоленської ікони Божої Матері.

Ще другого дня по смерті Т. Шевченка його друзі – Г. Честахівський, брати Лазаревські вирішили виконати волю поета і поховати його в Україні. М. Лазаревський звернувся до петербурзького військового генерал-губернатора із проханням видати дозвіл на перевезення тіла Тараса Григоровича із Петербурга в Україну. Майже через два місяці дозвіл було одержано.

Україна мала належно і гідно прийняти прах Кобзаря. Була навіть думка, яку підтримували родичі поета, поховати Т. Шевченка в Києві. Але Г. Честахівський наполягав на похованні в Каневі, бо ще за життя Тарас Григорович мріяв про «*тихе пристанище і спокій коло Канева*».

Перед відправленням труни в Україну земляки знову зібралися на могилі попрощатися з поетом.

М. Чалий згадував: «*Все приспособления к этому далекому и последнему путешествию Тараса на родину были сделаны заботливым другом его М. М. Лазаревским. Гроб выкопан из земли, вложен в другой – свинцовый и поставлен на особые рессорные дроги. Г. Н. Честаховский и А. М. Лазаревский взялись сопровождать его. Все украинцы, имевшие возможность присутствовать 26 апреля на могиле Шевченка, явились туда ранним утром. Чорный гроб возвышался на заложённых четверней дорогах.*

¹ Біографія Т. Г. Шевченка за спогадами сучасників. – К., 1958. – С. 326–327.

Когда все присутствовавшие находились под гнетом сосредоточенной печали, вдруг заговорил Кулиш:

"Що ж се ти, батьку Тарасе, од'їжджаєш на Україну без червоної китайки, заслуги козацької? Чим же нижчий ти од козацьких лицарів? Ні один вільний козак не сходив з сього світу без сеї остатньої честі".

И гроб покрыли червоною китайкою, которая скоро потемнела под мокрым дождевым снегом, как бы знаменуя, что напрасна была жизненная борьба народного певца нашего и нерадостна была смерть на чужбине»¹.

Труна із прахом поета прибула залізницею до Москви. Її встановили в церкві Тихона Чудотворця (храм Тихона Амафунтського), біля Арбатських воріт. Відбулася багатолюдна панахида. Чулась мелодійна українська мова. Звідси, із центру Москви і до самого Києва, Шевченків прах везли кіньми, поштовим трактом, що проходив через Серпухов, Тулу, Орел, Кроми, Волобуєво, Дмитровськ, Севськ, Есмань, Глухів, Кролевець, Батурин, Борзну, Ніжин, Носівку, Козелець, Бровари до Києва. То була далека й печальна дорога. У багатьох містах і селах, через які везли колісницю із прахом небіжчика, її зустрічали та осипали квітами сотні людей. У церквах міст і сіл відбувалися панахиди.

Смерть Тараса сколихнула всю Україну. Вона, яка довго мовчала, врешті, загомонила, заспівала, зашуміла, захвилювалася... Країна була охоплена єдиним бажанням – якнайшвидше побачити хоча би прах того, про кого створювали і співали балади, легенди.

Коли домовину привезли до Києва, студенти взялись самотужки нести її до університету. Але, за розпорядженням генерал-губернатора І. Васильчикова, похоронну процесію зупинили на Подолі, не пустивши далі. Труну поставили у церкві Різдва Христового², де із Тарасом прощалися студенти, поети, кияни. Для вшанування пам'яті Кобзаря прибули П. Симиренко, В. Тарновський (молодший), М. Чалий, студенти, зокрема в майбутньому видатні культурні діячі В. Антонович і М. Драгоманов, родичі поета. Зранку, незважаючи на дощову погоду, біля церкви зібралося декілька тисяч людей. У храмі йшла служба. Після панахиди труну винесли з церкви і багатотисячна траурна процесія рушила до пароплава «Кременчуг», який узяв курс на Канів. Наступного ранку прах поета перевезли до міста.

¹ Спогади про Тараса Шевченка. – К., 2011. – С. 438.

² У народі храм має назву «Шевченкова церква». Тут у наш час експонується копія посмертної маски Кобзаря, встановлена на тому ж підвищенні, де стояла труна.

У Каневі через велику повінь пароплав не зміг пристати до берега і зупинився на значній відстані від нього. Свинцеву труну довелося виносити майже по пояс у воді, йдучи багnistим дном. Діставши звичайний драбинястий віз, люди спустили на нього з пароплава труну і запряглись замість коней – і старі і молоді, та й потягли віз до берега.

Перенесення тіла Т. Шевченка, як і слід було сподіватися, перетворилося на тріумфальний похід поетової слави. Здавалось, мовби забулася й сама смерть поета, і ті тяжкі життєві страждання, що рано звели його в могилу, – головним було те, що він повертався на батьківщину, і батьківщина готувалася гідно його зустріти.

Дві доби домовина стояла в Успенському соборі. Багатолюдним ходом рушили сюди мешканці міста, передмість та навколишніх сіл. У церкві відслужили панахиду і прах віднесли на Чернечу гору. Г. Честахівський писав: *«внесли гроб, поставили на козацький віз, накрили червоною китайкою, а замість волів впрягся люд хрещений, і повезли, як слід, діти свого батька, повернувшого з далекого краю до свого дому»*¹.

Навколо Канева не можна було знайти рівного місця, лише схили, що поросли лісом. Такою тяжкою дорогою везли люди труну, самотужки, без коней. За українською традицією, як нежонатого парубка, тягли важкого воза з домовиною канівські дівчата. Люди ламали віти та вистилати ними дорогу. Перед труною несли портрет Тараса Григоровича, далі йшли лірники і співали старих козацьких пісень, за труною ступали найближчі родичі – брати, сестри, друзі, а за ними – тисячі людей.

Поховання, що відбулося 22 (10 за ст. ст.) травня 1861 р. на Чернечій горі, яку назвали Тарасовою, перетворилося на всенародну демонстрацію. Г. Честахівський згадував: *«Опустили біле тіло в гроб і начав народ розходиться, а декотрі остались ночувать на Тарасовій горі, і усю ніч огнище горіло, наче гайдамацтво ночувало в лісі з свяченими»*².

Відразу після перепоховання знайшлися безкорисливі доглядачі могили Т. Шевченка. Першим був Г. Честахівський. Після похорону він залишився в Каневі, вирішивши насипати високу могилу над прахом поета. *«12 числа, – згадував художник, – я один, посетивши могилу, думая последний раз перед отъездом поклониться батькови и другу, выйдя на высокую гору, увидел осиротелую могилу, то невыразимая грусть сдавила мне сердце: не хотелось расставаться с местом, где*

¹ Спогади про Тараса Шевченка. – К., 2011. – С. 452.

² Там само. – С. 454.

улеглося тело нашего любимого и дорогого Кобзаря, а желалось самому закопаться в той славной земле. Думаю: а кто ж насыплет над ним высокую могилу по его завещанию? Не попробоват ли мне?»¹. Жителі міста і навколишніх сіл два місяці пеленами, хустинами, торбинами, кошиками носили землю із ближніх ярів на могилу Тараса, обкладали її камінням. Поступово над місцем поховання виріс пагорб у кілька метрів заввишки. На могилі встановили великий дубовий хрест, який із часом підгнив і впав. Монументальний чавунний пам'ятник-хрест (проект академіка архітектури В. Сичугова) встановили лише влітку 1884 р., через 23 роки після смерті поета. Тоді ж упорядкували могилу і за народні кошти збудували перший народний музей Кобзаря – «Тарасову світлицю».

Понад 30 років, майже до останніх днів, про збереження й упорядкування могили на Чернечій горі клопотався В. Шевченко.

З 1873-го по 1894 р. громадським доглядачем Шевченкової могили був викладач канівського училища, журналіст, письменник В. Гнилосиров (літературний псевдонім – А. Гавриш). Турботами його і Варфоломія на горі, біля могили, згодом було збудовано хату, де мешкав канівський міщанин, а за сумісництвом – сторож І. Ядловський. Майже півстоліття він охороняв могилу поета, доглядав дерева і квіти біля неї.

Щороку, весною, на могилу Т. Шевченка приходили шанувальники пам'яті поета. Часом їхня кількість сягала п'яти-шести, а іноді й десяти тисяч. Люди приїжджали пароплавами, човнами, возами, приходили пішки за багато десятків кілометрів. Лунали співи, вірші з «Кобзаря», на вогнищах готували похідну страву.

І сьогодні Тарасова гора із пам'ятником поетові, який височить над його могилою, та музей – це всесвітньо відоме, всенародно шановане місце, яке щорічно відвідують десятки тисяч людей з усіх кінців України та гості із багатьох країн світу.

Статтю підготовлено за матеріалами публікацій: Горбач Н. Життя та творчість Тараса Шевченка. – Львів : Каменяр, 2005. – 303 с. ; Дзюба І. Тарас Шевченко : життя і творчість. – 2-е вид., доопрац. – К. : Києво-Могилян. акад., 2008. – 718 с. ; Жур П. Труди і дні Кобзаря. – К. : Дніпро, 2003. – 518 с. ; Зайцев П. Життя Тараса Шевченка – 2-е вид. – К. : Обереги, 2004. – 480 с.; Кониський О. Тарас Шевченко-Грушівський : хроніка його життя. – К. : Дніпро, 1991. – 704 с. ; Лепкий Б. Про життя і твори Тараса Шевченка. – К. : Пульсари, 2005. – 150 с. ; Маслов В. П. Тарас Григорович Шевченко : біогр.

¹ Спогади про Тараса Шевченка. – К., 2011. – С. 461–462.

очерк. – М : Тип. А. И. Мамонтова и К^о, 1874. – 56 с. ; Мельниченко В. Тарас Шевченко в Москві. – К. : Либідь, 2009. – 738 с. ; Наумова Н. Тарасова могила // Наук. світ. – 2011. – № 5. – С. 14–16 ; Пахаренко В. І. Тарас Шевченко : [нарис]. – К. : Атлант ЮЕМСі, 2007. – 94 с. ; Спогади про Тараса Шевченка / укладання і прим. В. Бородіна [та ін.]. – К. : Дніпро, 2011. – 608 с. ; Чалий М. Життя і твори Тараса Шевченка : (звід матеріалів до його біографії). – К. : Веселка, 2011. – 263 с. ; Чуб Д. Живий Шевченко : біогр. та літературозн. оповіді. – 2-е вид. – К. : Ярославів Вал, 2007. – 197 с. ; Шевченківська енциклопедія : в 6 т. – К., 2012. – Т. 1–2 ; Шевченківський словник : у 2 т. – К., 1978. – Т. 1–2 та ін.

Нижче пропонується перелік основних творів Т. Шевченка як поетичних, так і малярських, листів, написаних ним після приїзду із України в Росію, до Петербурга.

Літературні твори Т. Шевченка

817. «ЗІЙШЛИСЬ, побрались, поєднались...» / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2001. – Т. 2. – С. 370.

818. «І ТУТ, і всюди – скрізь погано...» / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2001. – Т. 2. – С. 362.

819. «КУМА моя і я...» / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2001. – Т. 2. – С. 371.

820. Л. («Поставлю хату і кімнату...») / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2001. – Т. 2. – С. 354.

821. ЛИКЕРІ : на пам'ять 5 авг. 1860 г. / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2001. – Т. 2. – С. 351.

822. «МИНУЛИ літа молодії...» / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2001. – Т. 2. – С. 359.

823. Н. Т. («Великомученице кумо...») / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2001. – Т. 2. – С. 369.

824. «НАД Дніпровою сагою...» / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2001. – Т. 2. – С. 348.

825. ОСІЯ. Глава XIV : *подражаніє* / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2001. – Т. 2. – С. 332–333.

826. ПОДРАЖАНІЄ Едуарду Сові / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2001. – Т. 2. – С. 329.

827. «СВІТЕ ясний! Світе тихий!..» / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2001. – Т. 2. – С. 350.

828. «ЧИ не покинуть нам, небого...» / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2001. – Т. 2. – С. 372–373.

829. «ЯКБИ з ким сісти хліба з'їсти...» / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2001. – Т. 2. – С. 364.

Малярські твори Т. Шевченка

(репродукції та коментарі)

830. АВТОПОРТРЕТ, [1859, Пб.] : полотно, олія : [репрод. 48] / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1963. – Т. 10. – С. 32 [комент. 48].

831. АВТОПОРТРЕТ, [I-II.1861, Пб.] : полотно, олія : [репрод. 67] / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1963. – Т. 10. – С. 41 [комент. 67].

832. АВТОПОРТРЕТ з бородою, [н. п. 4.IV.]1860, [Пб.] : папір, офорт : [репрод. 53] / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1963. – Т. 10. – С. 34 [комент. 53].

833. АВТОПОРТРЕТ з свічкою, [н. р. VI.]1860, [Пб.] : папір, офорт, акватинта [репрод. 60] / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1963. – Т. 10. – С. 38 [комент. 60].

834. АВТОПОРТРЕТ у світлому костюмі, 1860, [Пб.] : папір, офорт : [репрод. 61] / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1963. – Т. 10. – С. 38 [комент. 61].

835. АВТОПОРТРЕТ у темному костюмі, [н. п. 14.III.]1860, [Пб.] : папір, офорт : [репрод. 51] / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1963. – Т. 10. – С. 33 [комент. 51].

836. АВТОПОРТРЕТ у темному костюмі, [н. п. 14.III.]1860, [Пб.] : папір, офорт, акватинта : [репрод. 52] / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1963. – Т. 10. – С. 33–34 [комент. 52].

837. АВТОПОРТРЕТ у шапці та кожусі, [н. п. 4.XII.]1860, [Пб.] : папір, офорт : [репрод. 62] / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1963. – Т. 10. – С. 38–39 [комент. 62].

838. КОМОРА, [н. п. VIII.1860, СПб.] : схем. план : папір, олівець : [репрод. 118] / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1963. – Т. 10. – С. 58 [комент. 118].

839. ПЛАН хати : архітектур. проект, [н. п. II.1860, СПб.] : папір, олівець, акварель; ПЛАН хати, [н. п. II.1860, Пб.] : архітектур. проект : папір, туш, акварель ; ПЛАН хати, [н. п. 18.II.1860, СПб.] : схем. рис. : папір, олівець, туш ; ПЛАН хати, [н. р. 18.II.1860, СПб.] : архітектур. проект : папір, туш, акварель ; ПЛАН хати, [н. п. 25.VIII.1860, СПб.] : схемат. рис. : папір, олівець : [репрод. 113–117]/ Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1963. – Т. 10. – С. 57–58 [комент. 113–117].

840. ПОРТРЕТ Ф. А. Бруні, 1860, [Пб.] : папір, офорт : [репрод. 63] / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1963. – Т. 10. – С. 39 [комент. 63].

841. ПОРТРЕТ І. І. Горностаєва, [I-II.1861, Пб.] : папір, офорт : [репрод. 66] / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1963. – Т. 10. – С. 40–41 [комент. 66].

842. ПОРТРЕТ П. К. Клодта, [I-II.]1861, [Пб.] : папір, офорт : [репрод. 65] / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1963. – Т. 10. – С. 40 [комент. 65].

843. ПОРТРЕТ Ликери Полусмакової, [літо, 1860, Пб.] : тонов. папір, італ. олівець : [репрод. 55] / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1963. – Т. 10. – С. 35–36 [комент. 55].

844. ПОРТРЕТ Ф. П. Толстого, 1860, [Пб.] : папір, офорт : [репрод. 64] / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1963. – Т. 10. – С. 39–40 [комент. 64].

845. ПРОЕКТ хати : фасад, [II-25.VIII.1860, СПб.] : папір, акварель / Тарас Шевченко; ПРОЕКТ хати : бок. фасад, [II-25.VIII.1860, СПб.] : папір, акварель : [репрод. 49, 50] / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1963. – Т. 10. – С. 32–33 [комент. 49, 50].

Незнайдені твори (коментарі)

846. АВТОПОРТРЕТ, [н. п. VIII.1860, Пб.] : олія / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1963. – Т. 10. – С. 74 [комент. 164].

847. ПОРТРЕТ Льва Михайловича Жемчужникова, [1860, Пб.] : полотно, олія / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1963. – Т. 10. – С. 75 [комент. 165].

848. ПОРТРЕТ Л. І. Зотової, [1860, Пб.] : полотно, олія / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1963. – Т. 10. – С. 75 [комент. 166].

849. ПОРТРЕТ невідомої, [I.1861, Пб.] / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1963. – Т. 10. – С. 75 [комент. 167].

Твори, приписувані Т. Шевченкові (коментарі)

850. ГОЛОВА молоді жінки : папір, олівець / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : в 10 т. / Тарас Шевченко. – К., 1963. – Т. 10. – С. 85 [комент. 199].

На паперовій обгортці рисунка чорнилом рукою невідомого написано: «По словам жены Баршевского, рисунок Гликерии».

Епістолярій Кобзаря

851. ДО В. Г. ШЕВЧЕНКА, 10 вересня 1859, С.-Петербург / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2003. – Т. 6. – С. 185–186.

852. ДО М. О. і М. В. МАКСИМОВИЧІВ, 9 жовтня 1859, С.-Петербург / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2003. – Т. 6. – С. 187.

853. ДО В. Г. ШЕВЧЕНКА, 2 листопада 1859, С.-Петербург / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2003. – Т. 6. – С. 187–188.

854. ДО В. Г. ШЕВЧЕНКА, 7 грудня 1859, С.-Петербург ; 12 січня 1860, С.-Петербург ; 24 січня 1860, С.-Петербург ; 1 лютого 1860, С.-Петербург ; середина лютого 1860, С.-Петербург ; 18 лютого 1860, С.-Петербург ; 23 березня 1860, С.-Петербург ; 28 березня 1860, С.-Петербург ; 22 квітня 1860, С.-Петербург ; 15 травня 1860, С.-Петербург / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2003. – Т. 6. – С. 190–201.

855. ДО Ф. Л. ТКАЧЕНКА, 30 травня 1860, С.-Петербург / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2003. – Т. 6. – С. 201.

856. ДО В. Г. ШЕВЧЕНКА, 29 червня 1860, С.-Петербург ; 1 липня 1860, С.-Петербург ; 29 липня 1860, С.-Петербург ; 22, 25 серпня 1860, С.-Петербург ; 5 жовтня 1860, С.-Петербург / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2003. – Т. 6. – С. 202–204, 206–207, 210–211.

857. ДО Я. В. ТАРНОВСЬКОГО, 23 грудня 1860, С.-Петербург / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2003. – Т. 6. – С. 214–215.

858. ДО В. Г. ШЕВЧЕНКА, 23 грудня 1860, С.-Петербург ; 22 січня 1861, С.-Петербург ; 29 січня 1861, С.-Петербург / Тарас Шевченко // Повне збір. творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2003. – Т. 6. – С. 215, 218–219.

Листування, спогади сучасників про Т. Шевченка

Представлено огляд публікацій, у яких наведено листи від родичів, приятелів Т. Шевченка, що висвітлюють важливі для Кобзаря питання: умови звільнення його рідних із кріпацтва, справи щодо купівлі земельної ділянки біля Дніпра, намір поета одружитися і жити сім'єю в затишному будинку. Також подано інформацію про видання, де представлено спогади українських та російських письменників, поетів, митців, біографів поета, друзів, знайомих про останні роки, дні, години життя Кобзаря, поховання і перевезення його праху на батьківщину, містяться тексти промов над труною Кобзаря та йдеться про наміри друзів та близьких щодо увічнення пам'яті видатної людини.

Листи

859. ЛИСТИ до Тараса Шевченка / АН України, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка ; упорядкув. та комент.: В. С. Бородіна [та ін.]. – К. : Наук. думка, 1993. – 384 с. – ISBN 5-12-004001-2. – Зі змісту: Шевченко В. Г., кінець серпня – початок вересня 1859, Корсунь. – С. 134 ; Шевченко В. Г., жовтень 1859, Корсунь. – С. 139 ; Шевченко В. Г., листопад 1859, Корсунь. – С. 139 ; Шевченко В. Г., лютий 1860, Корсунь. – С. 143 ; Шевченко В. Г., після 23 березня 1860, Корсунь. – С. 147 ; Шевченко В. Г., березень 1860, Корсунь. – С. 147 ; Шевченко В. Г., квітень 1860, Корсунь. – С. 149 ; Шевченко В. Г., 17 трав. 1860, Корсунь. – С. 150 ; Шевченко В. Г., червень 1860, Корсунь. – С. 152 ; Шевченко В. Г., липень 1860, Корсунь. – С. 154 ; Макаров М. Я., 13 серпня 1860, Аахен. – С. 156 ; Фліорковський В. Е., 21 серпня 1860, Жаботин. – С. 157–159 ; Новицький М. Д., 7 вересня 1860, Єлисаветград. – С. 160 ; Козачковський А. О., 6 жовтня 1860, Переяслав. – С. 163–165 ; Тарновський В. В. (мол.), 10 жовтня 1860, Качанівка. – С. 166 ; Гнилосиров В. С., жовтень – не пізніше 20 листопада 1860, Харків. – С. 169 ; Максимович М. О., 14 грудня 1860, Михайлова гора. – С. 175.

Спогади

860. ОСТАННІ роки життя ; Смерть і похорон ; Вічно живий в пам'яті народній // Біографія Т. Шевченка за спогадами сучасників / АН УРСР, Держ. музей Т. Г. Шевченка ; відп. ред. К. П. Дорошенко. – К., 1958. – С. 266–372.

861. СПОГАДИ про Тараса Шевченка / укладання і прим. В. Бородіна [та ін.] ; передм. В. Смілянської. – К. : Дніпро, 2011. – 608 с. – ISBN 978-966-578-206-3. – Зі змісту: Ковалев В. В. Воспоминания о Т. Г. Шевченко. – С. 90–93 ; Карташевская В. Я. Из воспоминаний о Т. Г. Шевченко. – С. 363–364 ; Наталка Полтавка. Споминки про Т. Шевченка : [записано за споминами Н. Забіли]. – С. 364 ; Широцький К. Шевченкова наречена : [записано за споминами Л. Полусмак]. – С. 376–380 ; Тургенев И. С. Споминки про Шевченка. – С. 381–383 ; Церетели А. Р. Мои воспоминания о Шевченко. – С. 392–393 ; Каминский Ф. И. Ещё щепотка на могилу Шевченка. – С. 412–414 ; Недоборовский З. Ф. Мои воспоминания. – С. 415–417 ; Кониський О. Я. Спогади Ф. І. Черненка про зустрічі з Т. Г. Шевченком у Петербурзі. – С. 417–419 ; Жемчужников Л. М. Из воспоминаний о Тарасе Григорьевиче Шевченко. – С. 419–427 ; Лазаревский А. М. Последний день жизни Т. Г. Шевченко. – С. 428–429 ; Лесков Н. С. Последняя встреча и последняя разлука с Шевченко. – С. 429–433. Терпигорев С. Н. Из воспомина-

ний. – С. 433–435 ; Лазаревский А. М. Гроб Т. Г. Шевченко в Киеве, у Христорожественской церкви (7 мая 1861 г.). – С. 435–437 ; Чалый М. К. Похороны Т. Г. Шевченко на Украине. – С. 437–443 ; Честаховский Г. Н. Письма, писанные в 1861-м году о похоронах поэта Шевченка. – С. 443–461 ; Честаховский Г. Н. Эпизод на могиле Тараса Шевченко. – С. 461–467.

862. ЖЕМЧУЖНИКОВ Л. Поява журналу «Основа». Спомин про Тараса Григоровича Шевченка, його смерть і поховання / Лев Жемчужников // Дзвін. – 2004. – № 3. – С. 126–134.

863. КОНИСЬКИЙ О. Тарас Шевченко в останні часи свого віку ; Похорони Тараса Шевченка / Олександр Кониський // Тарас Шевченко-Грушівський : хроніка його життя / Олександр Кониський ; упоряд., підгот. тексти, передм., прим., покажч. В. Л. Смілянська. – К., 1991. – С. 522–603. – ISBN 5-308-01054-4.

864. ЛАЗАРЕВСКИЙ А. М. Встречи с Т. Г. Шевченко в Петербурге ; Последний день жизни Т. Г. Шевченко ; Гроб Т. Г. Шевченка в Киеве / А. М. Лазаревский // Пам'яті мої : Pro domo sua : мемуар. хроніка (XVIII – XIX ст.) / М. І. Лазаревський, О. М. Лазаревський ; видано коштом О. О. Лазаревського. – К. ; Самара, 2004. – С. 178–188. – На обкл.: Спогади Матвія та Олександра Лазаревських. – Текст укр., рос.

865. ЛАЗАРЕВСЬКИЙ О. «...Прекрасні ці брати...» / Олександр Лазаревський // З оточення пророка : Тарас Шевченко та родина Лазаревських : есей / Олександр Лазаревський. – К., 2009. – С. 7–58. – ISBN 978-966-2171-31-0.

866. ЧАЛИЙ М. Листування про купівлю садиби. План будинку ; Спроба викупити рідних ; Хвороба та смерть поета. Проводи тіла в Орлі та в Києві. Похорон у Каневі. Надгробні промови / Михайло Чалий // Життя і твори Тараса Шевченка : (звід матеріалів до його біографії) / Михайло Чалий ; Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка НАН України. – С. 120–125, 136–137, 144–160.

* * *

867. ПОХОРОНИ Шевченка ; Остання дорога на Україну // Доля : кн. про Тараса Шевченка в образах та фактах / авт.-упоряд. тексту В. Шевчук. – К., 1993. – С. 760–776 : іл., фотогр. – ISBN 5-308-00567-2.

У розділі книги подано репродукції малюнків Г. Честахівського, В. Верещагіна, М. Дмитрієва-Оренбурзького, інших митців, фотографії про останні роки життя поета, його смерть та поховання. Наведено цитати зі спогадів сучасників Т. Шевченка та промов над його домовиною.

Література про Т. Шевченка

Нижче представлено перелік літератури про останні роки, місяці та дні Кобзаря, його смерть і поховання в Петербурзі, прощання з Т. Шевченком у Москві та Києві, перепоховання праха поета в Каневі.

Загальні праці

Листування Тараса Григоровича зі свояком Варфоломієм щодо купівлі землі біля Канева, творче піднесення поета в цей період, історія його останнього кохання та прагнення одружитися, хвороба митця, відвідування друзями хворого Шевченка, смерть Кобзаря, обряд прощання з поетом, поховання, перевезення останків до України – ці питання у центрі уваги нижче поданих видань.

868. ГОРБАЧ Н. Рік поетичної слави і особистої драми Т. Шевченка (січень–грудень 1860) ; Хвороба і смерть Тараса Шевченка ; Похорон і перевезення праху Т. Шевченка в Україну / Назар Горбач // Життя та творчість Тараса Шевченка / Назар Горбач. – Львів, 2005. – С. 182–202. – ISBN 5-7745-1134-0.

869. ГЛУЩЕНКО В. З Петербурга до Канева на вічний спочинок / Віктор Глущенко // Великий Кобзар і Миронівщина : (краєзн. нарис про перебування Т. Г. Шевченка на території Миронів. р-ну Київ. обл.) / Віктор Глущенко. – 3-є вид., доповн. – Біла Церква, 2009. – С. 86–96. – ISBN 966-7320-00-6.

870. ДЗЮБА І. Слава і самотність : (останні роки життя) ; Хвороба. Смерть. Похорон ; В Україну – назавжди / Іван Дзюба // Тарас Шевченко : життя і творчість / Іван Дзюба. – 2-е вид., доопрац. – К., 2008. – С. 536–552, 670–685. – ISBN 978-966-518-446-1.

871. ДОЛГІЧ Н. «Я тільки хаточку в тім раї благав...» / Надія Долгіч // Черкащина. – 2013. – № 1 (7). – С. 19–24 : фотогр., іл.

872. ЖУЛИНСЬКИЙ М. Шевченко: «Розкуйтеся, братайтеся» / Микола Жулинський // Відстані : [зб. ст.] / Микола Жулинський. – К., 2006. – С. 35–42. – ISBN 996-7740-87-0.

873. ЖУР П. Відхід у безсмертя / Петро Жур // Труді і дні Кобзаря / Петро Жур. – К., 2003. – С. 459–480. – ISBN 966-578-118-9.

874. ЗАЙЦЕВ П. [Повернення до Петербурга. Хвороба. Смерть. Поховання. Перенесення праху Т. Шевченка в Україну] / Павло Зайцев // Життя Тараса Шевченка / Павло Зайцев. – 2-е вид. – К., 2004. – С. 406–469 : іл., фотогр. – ISBN 966-513-061-7.

875. ЛЕПКИЙ Б. [Останній роман ; Недуга і смерть ; Шевченка ховають у Петербурзі ; Промови ; Тріумфальний похід Т. Шевченка на

Україну ; На Чернечій горі ; Похорон і Тарасова могила] / Богдан Лепкий // Про життя і твори Тараса Шевченка / Богдан Лепкий. – К., 2005. – С. 119–121, 124–133 : іл., фотогр. – ISBN 966-8767-07-1.

876. ПАХАРЕНКО В. І. Повернення в Україну : [поховання Т. Шевченка] / В. І. Пахаренко // Тарас Шевченко : [нарис] / В. І. Пахаренко. – К., 2007. – С. 82–85 : іл. – ISBN 978-966-8968-14-3.

877. ЧУБ Д. Недуга і смерть / Дмитро Чуб // Живий Шевченко : біопр. та літературозн. оповіді / Дмитро Чуб. – 2-е вид. – К., 2007. – С. 154–159 : іл. – ISBN 978-966-8382-21-05.

878. БІЛОКІНЬ О. У третьому разку – любов... : [Л. Полусмак] : есей / Ольга Білокінь // Вісн. Черкас. ун-ту. Сер. «Філологічні науки» / Черкас. нац. ун-т ім. Б. Хмельницького. – Черкаси, 2012. – № 5. – С. 26–28.

879. БЛАЖКО Е. «Барвінок цвів і зеленів...» : [останнє кохання Т. Шевченка] / Елеонора Блажко // Судьбы и время : лит. очерки и эссе / Элеонора Блажко. – К., 2007. – С. 130–136. – ISBN 966-8387-32-5.

880. СОКУР В. Жінки у житті Шевченка : [зокрема, про Л. Полусмакову] / Василь Сокур // Дивосвіт. – 2012. – № 3. – С. 36–37 ; № 4. – С. 27–30 : фотогр.

881. СУШИНСЬКИЙ Б. І. Наречена вічності : [Л. Полусмакова] / Б. І. Сушинський // Тарас Шевченко : геній – в самотності : роман-есе / Б. І. Сушинський. – Одеса, 2006. – С. 375–454. – ISBN 966-8149-69-6.

Поховання Т. Шевченка Перепоховання праху Кобзаря

882. МОЛЧАНОВА Р. Похорони і перепоховання / Раїса Молчанова // Шевченко і світ : (Т. Г. Шевченко в оцінці світової політики, науки і критики) : назустріч 200-річчю Міжнар. ювілею від дня народж. універс. генія людства Т. Г. Шевченка : ювіл. вид. / Раїса Молчанова. – Хмельницький, 2007. – С. 36–39 : іл. – ISBN 978-966-8819-15-5.

Автор цитує промови, які на похороні Т. Шевченка в Петербурзі виголосили український письменник П. Куліш, польський студент В. Хорошевський та російський поет М. Курочкін. Також ідеться про перепоховання тіла поета в Каневі.

883. КОРОВИЦЬКИЙ І. Участь поляків у похороні Шевченка / І. Коровицький // Хроніка–2000 : укр. культурол. альм. / авт. проекту: А. В. Толстоухов, Л. В. Губерський. – К., 2011. – Вип. 4 (86), ч. 2 : Зарубіжне шевченкознавство : (з матеріалів УВАН). – С. 103–108. – ISBN 978-966-579-271-0. – ISBN 978-966-7015-53-4.

У статті розповідається про загальновизнаний факт щодо активної участі поляків у похованні Т. Шевченка на Смоленському кладовищі в Петербурзі. Зазначено, що текст промови польською мовою

над труною Кобзаря було опубліковано з російським перекладом у березневому числі часопису «Основа» за 1861 р.

884. МЕЛЬНИЧЕНКО В. «Бодянський повідомив про смерть Шевченка» ; В Україну – через Москву ; «Свято виконав місію...» ; Цінне свідчення ; «Відправили з побожністю панахиду» ; «Ми плакали, коли до нас дійшла вістка про його смерть» ; Перший храм по дорозі в Україну ; Імена для пам'яті ; З Арбату в Україну / Володимир Мельниченко // Тарас Шевченко: «Мій великий друг Щепкін» / Володимир Мельниченко. – М., 2009. – С. 436–475. – ISBN 978-5-373-02344-3.

885. МЕЛЬНИЧЕНКО В. В церкві Тихона на Арбаті / Володимир Мельниченко // Тарас Шевченко і Михайло Грушевський на Старому Арбаті / Володимир Мельниченко. – М., 2006. – С. 306–352 : фотогр., іл. – ISBN 5-224-05511-3.

886. МЕЛЬНИЧЕНКО В. «Залишив я гостинну Москву» / Володимир Мельниченко // Тарас Шевченко в Москві / Володимир Мельниченко. – К., 2009. – С. 651–735 : іл., фотогр. – ISBN 978-966-06-0560-2.

887. МЕЛЬНИЧЕНКО В. Прах Тараса Шевченка на Старому Арбаті / Володимир Мельниченко // Дніпро. – 2007. – № 3/4. – С. 85–96.

888. МЕЛЬНИЧЕНКО В. Шевченківська Москва : авт. енцикл.-хроноскоп / Володимир Мельниченко. – М. : ОЛМА Медиа Групп, 2009. – 767 с., [24] арк. фотоіл. – ISBN 978-5-373-02750-2. – Зі змісту: «В чужу землю в чужій домовині» : (28 лют. 1861 р.) – С. 279–285 ; «Бодянський повідомив про смерть Шевченка» : (кінець лют. – початок берез. 1861 р.). – С. 285–286 ; «Як везли Кобзаря, то люду приставало все більше, все більше й більше» : (27 квіт. 1861 р.). – С. 287–293 ; «В церкві праху поета кланялись...» : (27–28 квіт. 1861 р.). – С. 293–298 ; «Домовина Т. Шевченка в дорозі», «Домовина Т. Шевченка в церкві» : [про два мал. Г. Честахівського (1861)]. – С. 551 ; «Значення Шевченка для України. Проводи тіла його в Україну з Петербурга» : [про ст., опублік. в черв. 1861 р. в часописі «Основа»]. – С. 556–558 ; «Панахида за Т. Г. Шевченком» : [повідомл., опублік. в газ. «Московские ведомости», 28 лют. 1862 р.]. – С. 640 ; Церкви на шляху траурної процесії з Шевченковою домовиною 27 квітня 1861 року. – С. 710–711.

889. МЕЛЬНИЧЕНКО В. Тарас Шевченко: «Моє перебування в Москві» / Володимир Мельниченко. – М. : ОЛМА Медиа Групп, 2007. – С. 445–499. – ISBN 978-5-373-008884.

890. МЕЛЬНИЧЕНКО В. Ю. Праху поета вклонився Бодянський / В. Ю. Мельниченко // «На славу нашої преславної України» : Т. Шев-

ченко і О. Бодянський / В. Ю. Мельниченко. – М., 2008. – С. 506–534. – ISBN 978-5-373-01340-6.

Смерть і поховання Т. Шевченка в Петербурзі, перебування Шевченкової домовини в Москві, у храмі Тихона Амафунтського на Арбаті, де пройшла багатолюдна урочиста панахида, – ці питання в центрі уваги українського історика і публіциста В. Мельниченка.

Автор надає відомості й про петербурзьку українську громаду, стараннями якої було організовано поховання і перевезення тіла поета в Україну.

891. ШЕКІР М. Про прощання з Шевченком у Москві / Микола Шекір // Сл. і час. – 2004. – № 3. – С. 85–87.

Автор розповідає про зустріч на вокзалі в Москві труни із тілом Т. Шевченка, перевезення її до церкви Тихона Амафунтського на Арбаті, панахиду по небіжчику, його проводи за місто.

892. МІЯКОВСЬКИЙ В. Грицько Честахівський / Володимир Міяковський // Хроніка–2000 : укр. культурол. альм. / авт. проекту: А. В. Толстоухов, Л. В. Губерський. – Вип. 3 (85), ч. 1 : Зарубіжне шевченкознавство : (з матеріалів УВАН). – К., 2011. – С. 295–309. – ISBN 978-966-579-271-0. – ISBN 978-966-7015-52-7.

У статті міститься матеріал про життя Г. Честахівського та його дружні відносини з Т. Шевченком, які розпочалися в 1858 р. Також йдеться про перепоховання поета на Чернечій горі, одним з ініціаторів та організаторів якого був Г. Честахівський. Зрозумівши величезне значення творчості геніального поета і художника для майбутнього України, він узяв на себе історичну місію поставити пам'ятник Кобзареві на місці його поховання.

893. НАЗАРЕНКО Є. Перепоховання Шевченка і подоляни / Євген Назаренко // Наук. пр. Кам'янець-Поділ. держ. ун-ту. Сер. «Філологічні науки». – Кам'янець-Подільський, 2005. – Вип. 9 : За матеріалами міжнародної конференції, присвяченої 190-й річниці з дня народження Т. Г. Шевченка (17–19 трав. 2004 р.). – С. 243–246. – Бібліогр.: с. 245–246. – ISBN 966-7975-50-9.

Про участь уродженців Поділля у перепохованні тіла Т. Шевченка. Йдеться про випускників Кам'янець-Подільської гімназії П. Свенцицького і П. Житецького, жителя міста К. Шейковського та ін. Окреслено їхню культурологічну діяльність, зокрема, популяризацію творчості Т. Шевченка в 60–80-х рр. ХІХ ст. в Україні.

894. НАУМОВА Н. Тарасова могила / Надія Наумова // Наук. світ. – 2011. – № 5. – С. 14–16 : іл., фотогр.

Стисло подано розповідь про стан Шевченкової могили в Каневі з кінця XIX ст. до сьогодні. Міститься фотоілюстрація давнього вигляду могили та схема останнього шляху Кобзаря від Петербурга до Канева.

895. НАУМОВА Н. Шляхами Кобзаря : від Києва до Чернечої гори / Надія Наумова // Дивослово. – 2005. – № 5. – С. 61–64 : іл. – Бібліогр.: с. 64.

Читачеві запропоновано пройти останнім шляхом Кобзаря – здійснити подорож по Дніпру з Києва до Канева, до тієї гори, що нині йменується Тарасовою.

Подано уривки з віршів «Сон» («Гори мої високіі...»), «Чи не покинуть нам, небого...», фотоілюстрації його малярських робіт «Видуницький монастир», «В Андрушах».

896. ПОВЕРНЕННЯ : 22 травня – день перепоховання праху Тараса Шевченка на Чернечій горі в Каневі / підгот. Н. Іваненко // Віче. – 2010. – № 9. – С. 35.

Стаття містить короткі відомості про поховання поета на Смоленському цвинтарі та перевезення його праху в Україну. Підкреслено, що відзначення річниць перепоховання Тараса Григоровича стало національною традицією українського народу. Також представлено матеріал про сучасний стан Канівського музею-заповідника.

897. ПОХОВАННЯ Тараса Шевченка в малюнках Григорія Честахівського, які повернулися в Україну : по матеріалах спец. вип. «Новини з Академії» (УВАН, 2007 р.) // Шевченк. краєзн. альм., 2009 / Всеукр. культ.-наук. фонд Т. Шевченка. – [К., 2009]. – С. 28–30.

Найповнішим документальним джерелом історії перевезення праху Т. Шевченка із Санкт-Петербурга в Україну до цього часу були листи Г. Честахівського до Ф. Черненка та петербурзької української громади. Малюнки Г. Честахівського, які повернулися в Україну, доповнюють це джерело, ілюструючи останній шлях поета. Про це йдеться у пропонованій статті.

898. РОЙЦИНА О. Тарасова могила / О. Ройцина // «Эта самая любовь...» : докум. повесть из жизни представителей рода Шевченко-Великогорских-Андреевых / О. Ройцина. – К., 2009. – С. 26–35. – ISBN 978-966-7615-92-5.

Міститься матеріал про перепоховання праху Т. Шевченка в Україні та роль В. Шевченка у збереженні, благоустрої та охороні могили. Зазначено, що тричі проводилися роботи з ґрунтового укріплення та облаштування могили: в 1863-му, 1867-му та 1883–1884 рр.

899. ФОМЕНКО А. Останній шлях Кобзаря у вічність / Анатолій Фоменко // Шевченкіана Придніпров'я : ст., нариси, поезія, проза, есеї, інтерв'ю / упоряд. Л. Степовичка, М. Чабан. – Д., 2008. – С. 119–124. – ISBN 978-966-348-146-3.

Йдеться про смерть і поховання Т. Шевченка в Петербурзі, отримання дозволу щодо перепоховання праху поета в Україні, шлях перевезення труни до Канева. Розповідається і про щорічне вшанування пам'яті Кобзаря на Чернечій горі – як за часів радянської влади, так і в незалежній Україні.

900. ФУРСЕНКО В. Де Тарас Шевченко заповідав себе поховати? / Віктор Фурсенко // Шевченкіана Придніпров'я : ст., нариси, поезія, проза, есеї, інтерв'ю / упоряд.: Л. Степовичка, М. Чабан. – Д., 2008. – С. 113–118. – ISBN 978-966-348-146-3 ; Шевченк. краєзн. альм., 2007 / Всеукр. культ.-наук. фонд Т. Шевченка. – [К., 2007]. – С. 31–32.

У статті висловлюється думка, що місцем свого останнього приюту Тарас Григорович хотів мати одну зі степових могил – біля найбільшого і найгрізнішого з усіх Дніпровських порогів – Ненаситецького (інша назва – Ненаситець, Ревучий, Дід).

901. ЩЕПАНСЬКА Н. Спогади про похорони Шевченка / Настя Щепанська ; Народ про Кобзаря ; ТАРАХАН-БЕРЕЗА З. Вікова таємниця Мотовиловщини / Зінаїда Тарахан-Береза // Шевченків край : іст.-культурол. нариси : присвяч. світлій пам'яті Т. Г. Шевченка й І. М. Гончара / упоряд. Л. Орел. – К., 2005. – С. 226–229, 245–247, 253–267 : іл., фотогр. – ISBN 966-96228-2-4.

У першій статті наведено спогади простих селян про поховання Кобзаря на Чернечій горі біля Канева. У другій – представлено відомості щодо приїзду на церемонію поховання поета рідних братів Т. Шевченка – Микити та Йосипа, про охоронця Шевченкової могили І. Ядловського; на основі архівних матеріалів, спогадів сучасників Т. Шевченка досліджується місце, де Кобзар намагався купити ділянку землі, щоб дожити свій вік. Також ідеться про незрівнянну у своїй напрочуд дивній красі Чернечу гору.

Радимо також

902. ВІДОНЯК Н. О. «Петру Карловичу Барону Клодту – Т. Г. Шевченко» / Н. О. Відоняк // «Боже милий! Як хочеться жити...» / Н. О. Відоняк. – К., 2013. – С. 80–89. – Бібліогр.: с. 89. – ISBN 978-966-06-0643-2.

903. ІВАННІКОВА Л. «Не вірили, що вмер Тарас...» : [спогади правнучки Т. Шевченка – П. Кириченко] / Людмила Іваннікова // Шевчен-

кіана / упоряд.: Л. Голота, Є. Букет. – К., 2011. – С. 91–100. – ISBN 978-966-2669-05-3.

904. МІЯКОВСЬКИЙ В. Портрет Шевченка з альбому Лазаревських : [фотогр. картка з портр. Т. Шевченка в остан. роки життя] / В. М. // Хроніка–2000 : укр. культурол. альм. / авт. проекту: А. В. Толстоухов, Л. В. Губерський. – К., 2011. – Вип. 4 (86), ч. 2 : Зарубіжне шевченкознавство : (з матеріалів УВАН). – С. 25–28. – ISBN 978-966-579-271-0. – ISBN 978-966-7015-53-4.

905. ОСТАННІЙ шлях Кобзаря : [схема перевезення труни від Петербурга до Канева] // Черкащина – духовності скарбниця : до 195-ої річниці з дня народж. Т. Г. Шевченка, 360-ої річниці Укр. Козац. держави та 55-ої річниці Черкас. обл. / авт. кол.: В. Мельниченко, А. Морозов, В. Поліщук [та ін.]. – [Черкаси, 2009]. – С. 309. – ISBN 966-96412-1-2.

906. ПОЛІЩУК Т. Справа звільнення родичів Тараса Шевченка від кріпацтва : (на основі матеріалів журн. «Киевская старина») / Тетяна Поліщук // Шевченківські дні–2009 (9–10 березня) : історія : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. молодих учених / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2009. – С. 74–76. – ISBN 978-966-2142-79-2.

Див. також № 52–57, 58, 59, 61, 62, 65, 67, 68, 69, 71–73, 79, 81, 83–90, 92, 93, 96, 97, 101–104, 111, 186, 201, 205, 217, 219–221, 459, 462, 652, 788, 802, 903, 963–965, 968, 972, 989, 990, 991, 993, 1004, 1005, 1008, 1015, 1315, 1319.

Допоміжний апарат

Іменний покажчик

До іменного покажчика включено власні імена, які є у вступних статтях та бібліографічному описі (крім вихідних даних). Посилання подаються на сторінку видання.

- Абібуллаєва Д. 144
Адаменко А. Г. 25 (упоряд.)
Айвазовський І. К. (53)
Аліванцева О. 98
Андреевы (170), (193)
Андреєв Д. С. (69)
Андреєвич П. М. (134)
Андрієвський М. (156)
Андрузький Г. Л. (139)
Андрущенко Т. 22 (упоряд.), 48
Антонович В. (180)
Антонович Д. В. 48, 51
Асауленко О. А. 148
Аскоченский В. И. 141
Афанасьєв-Чужбинський О. С.
(Афанасьєв-Чужбинский А. С.)
(29), (30), 78, (79), (95), (96),
(114), 115, (133), (148), (178)
Бажинов І. Д. (упоряд.) 19
Бальмен С. де (78)
Бальмен Я. де. (12), 22 (худож.),
(47), (78), (121)
Бальмени де (47)
Баран Є. 35
Бари Э. Я. (117)
Баршевский [Ян] (185)
Башилов М. (12), 22 (худож.), (47)
Безотосний М. 150.
Беліна-Кенджицький Ю. 141
Белозерский Н. М. 141
Беренштам В. Л. 141.
Беретті О. (115)
Белоус А. 40
Беляєв Ф. (146)
Бібіков Д. Г. 125, (138), (139),
(140)
Біда К. 21 (ред.)
Білецький Л. 21 (ред.), 41, 42
(ред.), 103, 104
Білецький О. І. 24 (ред.)
Білик Н. 49 (упоряд.)
Білозерський В. (29), (45), (78),
(178)
Білозерський К. І. (117), (133)
Білозерські (117)
Білозор Ю. 34
Білокін А. 148
Білокін О. 190
Білокін С. 97
Біляшівський М. (32)
Благовещенский А. А. 168
Блажко Е. (Блажко Э.) 190
Богорський П. (57), (58)
Богуш П. 98
Бодянський (Бодянский) О. М.
(47), (91), (139), (151), (191),
(192)
Бойко К. див. Шевченко К.
Бойко Л. П. (90)
Бойко С. 47
Бойчук М. (102)
Бондар Л. 29, 42
Бондаренко Г. В. 66
Бондаренко І. (80)

Бородін В. С. 19 (упоряд.), 21, 23, 26 (упоряд.), 66 (уклад.), 92 (упоряд.), 140 (упоряд.), 141 (уклад.), 148 (уклад.), 167 (упоряд.), 168 (уклад.), 187 (упоряд.)
Боронь О. 46, 50
Босак М. 101
Ботвиновський Ю. (157), (158), (172)
Боярський Л. (69)
Браницька О. (112)
Бруні Ф. А. (175), (184)
Брюллов К. (15), (29), (84), (100)
Букет Є. 41 (упоряд.), 42 (упоряд.), 43 (упоряд.), 47 (упоряд.), 68, 73 (упоряд.), 99 (упоряд.), 103 (упоряд.), 146 (упоряд.), 149 (упоряд.), 195 (упоряд.)
Булах О. 98 (пер.).
Бурдейний А. 23 (упоряд.)
Бурова А. 46
Буяльський Н. (146)
Ваврик О. 40
Василенко О. 72
Василів-Базюк Л. 150
Васильчиков І. (157), (158), (180)
Васько Г. (146)
Вашкевич Г. (32), (98)
Великогорские див. Андреевы
Венеціанов О. (148)
Веретільник О. 170
Верещагін В. (188)
Вериківська І. М. 23 (упоряд.), 52
Вечерський В. 48
Винниченко (32), (144)
Вишневська Н. О. 19 (упоряд.)
Відоменко О. (69)
Відоняк Н. О. 39, 45, 46, 47, 50, 151, 152, 194
Візир М. П. 25 (упоряд.).
Власенко В. 35
Внучкова Л. 29
Вовчок Марко (34), (77)
Войтенко В. 47
Войтович В. М. 151 (упоряд.).
Волховська Т. (78), (114)
Волховський О. (90)
Волховські (86), (90)
Вольвач П. 170
Вольвач Я. 170
В'юник А. 28 (упоряд.)
Габерцетель Й. (146)
Гавдида Н. 49 (упоряд.)
Гавриш А. див Гнилосиров В. С.
Гай А. І. 101 (упоряд.), 103 (ред.)
Гальченко С. А. 22 (упоряд.), 23 (упоряд.), 24, 42, 48, 72
Гамалій Д. 72
Гаранін В. М. 42
Генералюк Л. С. 52, 53, 96
Герцен О. (171)
Гессе П. І. (91)
Гінце (Гинце) Х. (С. 11)
Гликерія див. Полусмакова Л.
Глинчак В. 151
Глінка М. (72), (77)
Глобенко М. 32
Глуценко В. 72, 101, 148, 149, 172, 189
Гнатенко В. 30
Гнатюк М. 37 (упоряд.), 47
Гнилосиров В. С. (псевд. – А. Гавриш) (182), 187
Гоголі (100)
Гоголь М. (14), (28), (29), (36), (47), (77), (84), (87), (100), (112)
Гоголь-Яновська М. (100)
Головатий (28)
Голота Л. 41 (упоряд.), 42 (упоряд.), 43 (упоряд.), 47 (упоряд.), 73 (упоряд.), 99 (упоряд.), 103 (упоряд.), 146 (упоряд.), 149 (упоряд.), 195 (упоряд.)

Гончар І. М. (68), (69), (74), (194)
Гончар О. 22
Гончарук П. 39.
Горак Р. 150
Горбач Н. 31, 67, 94, 142, 169, 189
Горбуров Є. Г. 36
Горбуров К. Є. 36
Горленко 129
Горностаєв І. І. (175), (185)
Горнунг Й. (86), (89)
Горняткевич Д. (крептонім –
Д. Г.) 48, 50, 51, 53
Гоян М. 32
Гоян Я. 46.
Грабовецький В. 69
Гребінка Є. П. (15), (77), (78), (88),
(95), (98)
Гречишкіна Т. 42
Григорович В. І. (91), (98)
Гродницький І. (99)
Грушевській (Грушівський) Г.
(прадід Т. Шевченка) (68)
Грушевський М. (32), 68, 94, 144,
(191)
Грушівські (Грушевські) (68)
Губерський Л. В. 42, 43, 44, 45, 46,
48, 50, 51, 53, 103, 104, 145, 147,
172, 174, 190, 192, 195
Гудовський І. (157)
Гудченко З. 69
Гузєва О. 38
Гулак Т. 69
Гулак-Артемівський С. (77)
Гус Іван (Гус Ян) (119), (144)
Гусак Л. С. 103
Ґалаґан Г. (29)
Ґалаґан П. (107)
Ґонта І. (55), (75)
Давиденко О. 27
Демич В. Ф. 141
Дзюба І. М. (Дзюба И. М.) 31, 67,
94, 143, 144, 151, 169, 189
Дида І. 48
Димовський І. (75)
Динник І. 28 (худож.)
Діженко В. 73
Дмитренко Д. (59)
Дмитренко О. 101 (упоряд.)
Дмитрієв-Оренбурзький М. (188)
Довгополенко Х. (155), (169),
(170)
Дозорець В. 28 (худож.)
Долгіч Н. 189
Долгоруков В. (158)
Долгоруков М. А. (138)
Доманицький В. 20, 31, 42
Донцов Д. 144
Дорошенко В. 42, 45, 147
Дорошенко Д. 21 (ред.), 22, (32),
44 (ред.)
Дорошенко К. П. 26 (ред.),
66 (ред.), 92 (ред.), 141 (ред.),
168 (ред.), 187 (ред.)
Дорошенко П. (39)
Достоєвський Ф. (178)
Драгоманов М. (180)
Дубас О. 41
Дуда І. 147
Дудко В. 45
Ейнар (Эйнар) Ш. (79), (92), (93)
Енгельгардт В. (54), (69)
Енгельгардт П. В. (59), (60), (61),
(64), (66), (67), (74), (75)
Енгельгардти (67), (71), (72)
Ернст Ф. (51)
Єзучевський [В.] (132)
Єрмоленко Ю. 96
Єфремов С. 31
Жаборюк А. 48
Жадько В. 48
Жемчужников Л. М. (29), (45),
(77), 178, (185), 187, 188
Житецький П. (192)
Житницький І. (115)

Жуковський В. (15)
 Жулинський М. Г. 19 (ред.), 22 (ред.), 23 (упоряд.), 31, 36, 42 (ред.), 72 (ред.), 189
 Жур П. В. 32, 68, (79), 94, (97), 103, 143, 169, 170, 189
 Журавльова Н. 38
 Забіла В. М. (77), 92, (117), (133)
 Забіла Н. (187)
 Забужко О. 35
 Завгородній Ю. 97
 Зайцев И. К. 66
 Зайцев П. 32, 68, 94, 143, 169, 189
 Закревська Г. І. (крептонім – Г. З.) (86), (89), (99), (114)
 Закревський В. О. (78), (79), (86), (89), (91), (113)
 Закревський П. О. (86), (89)
 Закревські (90), (99)
 Залеський Бр. 167
 Залеський М. (162)
 Залеський О. (162)
 Залеські (162)
 Залізник М. (54), (55)
 Зарва В. 45
 Захаркін С. 50 (упоряд., ред.)
 Захарчук О. 96
 Звольський В. 39
 Зеров М. 32, 144
 Зленко Г. 42, 43, 52, 69, 104, 145, 149, 171, 173
 Зотов В. (30)
 Зотова Л. І. (185)
 Зяблюк Н. 73
 Іваненко Н. 193
 Іваненко О. 70
 Іванисенко В. 34 (пер.).
 Іванишев М. (116)
 Іваннікова Л. 194
 Іванова Л. Г. 145
 Іванченко Н. 104
 Іванченко Ю. 28 (упоряд.).
 Івченко В. 173
 Івшина Л. 36 (ред.), 151 (ред.)
 Ілляш М. 22 (ред.-упоряд.)
 Кавалерідзе І. (98)
 Каминский Ф. И. 187
 Капелюха А. 52
 Капніст О. В. (78), (79), (86), 92
 Кармелюк (Кармалюк) У. (116)
 Карский А. А. 47
 Карский Е. Ф. (47)
 Карташевская В. Я. 187
 Касіян В. І. 24 (ред.)
 Катерина II (120)
 Катериничі (114), (130), (133)
 Квітка-Основ'яненко Г. Ф. див. Основ'яненко
 Кейкуатов М. (114)
 Кейкуатова Є. В. (129)
 Кейкуатови (117)
 Кирилюк З. 45
 Кирилюк Є. П. 25 (ред.)
 Кириченко П. (194)
 Кірієнко М. 73
 Клодт П. К. (158), (175), (185), (194)
 Кобилецький Ю. 21 (упоряд.)
 Ковалев В. В. 187
 Ковалевський О. В. 26 (упоряд.), 92 (упоряд.), 93 (упоряд.)
 Коваленко А. 47, 74, 97, 149
 Коваленко О. (60), (67), (68)
 Ковальов В. 16
 Ковальова А. 45
 Кожолянко Г. 143
 Козак М. 34
 Козачковська М. С. (133)
 Козачковський (Козачковський) А. О. (26), (28), (29), (61), (110), (111), (121), (123), (132), (140), (141), (152), (154), (159), (162), (169), (187)
 Козир О. В. 36

Козлов О. (29)
 Козловський [А.] (156)
 Кониський О. Я. 12, 22 (пер.), 27, 28, (30), 58, 60, 66, (67), (70), (76), 78, 84, 93, 141, 154, 156, 168, 178, 187, 188
 Конончук Т. 74
 Корбе І. (78), (96)
 Корецькіє (117)
 Корнелюк Д. 35
 Корнющенко І. 171
 Коробчук П. 147 (ред.)
 Коровицький І. 46, 190
 Корсаков П. (11)
 Костомаров М. І. (Костомаров Н. И.) (26), (29), (62), (77), (118), 125, (135), (139), (140), 141 (145), (178)
 Костомарова А. Л. 141
 Костриця М. Ю. 147
 Косян В. Х. 26 (упоряд.)
 Котляревський І. П. (11), (29), (62), (109), (127)
 Коцюбинська М. 38
 Кочубей В. (85)
 Кошиці (58)
 Кошиць Г. (58), (59), (73)
 Кошиць О. 74
 Кравченко В. О. 101
 Кравчук О. 41
 Кралюк П. 147, 151
 Крапивіна С. див. Лобода С.
 Красицька Л. (69), 70
 Красицький Д. (69)
 Красицький Ф. (69)
 Крылов [І.]. (14)
 Кудлей О. П. 49
 Кузьменко А. Е. 92 (сост.), 93 (сост.)
 Кузьмін П. 35
 Куліш (Кулиш) П. О. (14), (17), (26), (32), (37), (46), (77), (78), (80), 87, (89), 92, (95), (102), 137, 139, 141, (144), (174), 178, (180), (190)
 Кульбовський М. 36, 147
 Кульнев (Кульнєв) [Я.] (60), (64)
 Курбський [А.] (134)
 Курочкін М. (190)
 Кутузов [М.] (60), (65)
 Курдюк М. 47
 Курочкін М. (190)
 Кухаренко Я. Г. (28), (86), (91), (97)
 Куцинський А. [О.] (Куцынський А. А.) (171)
 Лабінський М. Г. 52 (авт.-упоряд.)
 Лаврусевич Н. 150
 Лазаревський (Лазаревський) Ф. М. 168, (171)
 Лазаревська А. О. (159), (162), (165)
 Лазаревський М. І. 188
 Лазаревський М. М. (167), (172), (177), (179)
 Лазаревський О. М. (Лазаревський А. М.) (26), (29), (66), (74), (173), 177, (179), 187, 188
 Лазаревський О. О. 171, 173, 188
 Лазаревські (29), (159), (162), (171), (174), (188), (195)
 Лазебко Л. 97
 Лазебко П. 97
 Лаптева А. 46
 Лащенко Л. 149
 Лебединцев Ф. Г. (псевд. – Лобода Ф.) 66, (158)
 Лебединцев П. Г. 66, (67), (74)
 Левченко О. 53
 Левченко Ф. (80)
 Лепкий Б. 20, 32, 49, 68, 94, 143, 151, 169, 189, 190
 Лєсков М. [С.] (Лєсков Н. С.) (26), (29), (178), (187)

- Лизогуб А. І. (26), (115), (124), (129), (139), 140
Лизогуб І. І. (115), (129)
Лизогуби (115)
Лисенко М. П. 69
Лисенков [І.]. (28)
Лисоченко І. Д. 25 (упоряд.)
Литвин Ю. 49
Лобода О. 97
Лобода (псевд. – Крапивіна) С. (173)
Лобода Ф. див. Лебединцев Ф. Г.
Лопухін П. (155), (162)
Лубківський Р. 22
Лукашевич П. (79), (102)
Лукашевич Ю. (102)
Лукашевичі (101), (102)
Лукомський Р. І. (89), (98)
Лук'янович А. (109)
Лук'янович О. А. (33), (106), (113), (119), (129),
Луняк Є. М. 35, 145
Маєвська [Т.] (86), (89)
Мазепа І. (39), (40), (90), (111)
Мазоха Г. 38
Макаров М. Я. 187
Макаров Ю. 49
Максимович М. В. (153), (162), (165), (166), 167, 168, (169), (186)
Максимович М. О. (77), (95), (102), (155), (156), (162), (165), 167, 168, (186), 187
Максимовичі (155), (156), (157), (162), (169)
Малеча Н. М. (Нестор Літописець) 46
Мандрика А. 45
Маркевич М. А. (Маркевич Н. А.) (29), (78), 92
Маркевич О. (173)
Марущанець М. І. 21 (худож.)
Марущенко В. 149
Марцінковський І. 43
Маслов (Маслій) В. П. 27, (30), 168
Мате В. 24, (50)
Матівос Ю. 74
Мацапура М. І. 48
Мацапура Т. М. 48 (упоряд.)
Мацієвич Л. (69)
Меженко Ю. 21 (упоряд.)
Мельник В. 152
Мельниченко В. Ю. 99, 191, 192, 195
Мельниченко М. 98, 145, 172
Мельниченко О. Є. 22 (упоряд.)
Мельничук Б. І. 22 (ред.), 147
Митрополит Іларіон див. Огієнко І.
Микешин М. (14)
Михайлова Н. 100
Мицик Ю. 98
Мишанич О. 32
Міцкевич А. (137)
Міяковський В. (крептонім – В. М.) 41, 42, 43, 145, 174, 192, 195
Мовчан П. 41
Мовчанюк В. П. 19 (упоряд.)
Могилевський В. 100
Мойсеїв І. 53, 100
Мокрицький А. (98)
Мокрицькі (98)
Молчанова Р. С. 49, 172, 190
Момбелли Н. А. 141
Мордовцев Д. (26)
Мороз Вікт. С. 71, 96, 97, 149
Мороз Вол. С. 71, 96, 97, 149
Морозов А. 195
Моссаковські див. Енгельгардти
Мулявко Л. Д. 70
Муханов С. М. (91)
Мушинка М. 22, 43
Набок Л. 150
Нагорна З. 149
Надточій О. 43
Наєнко М. 43

Назаренко Є. 192
 Наталка Полтавка (псевд.,
 справж. ім'я – Кибальчич Н. М.)
 187
 Наумова Н. 49, 70, 98, 103, 145,
 172, 173, 192, 193
 Нахлік Є. 37
 Недоборовский З. Ф. 187
 Некрасов М. (178)
 Нестор Літописець див.
 Малеча Н. М.
 Неумитий В. 69
 Ніколаєва А. (174)
 Ніколенко Л. І. 102
 Новицький Н. Д. (Новицький М. Д.)
 168, 187
 Новицький О. (32), (51)
 Овсійчук В. 41
 Овчінніков В. 49
 Огарьов М. (171)
 Огієнко І. (Митрополит Іларіон)
 36
 Озерський Ю. І. 35
 Окаринський В. М. 95, 96
 Олдрідж А. (53)
 Онищенко Н. 149
 Орел Л. 194 (упоряд.)
 Орлова Н. І. 146, 174
 Оробченко Н. 39
 Осипов І. В. 22 (худож.)
 Основ'яненко (Квітка-
 Основ'янен-
 ко Г. Ф.) (11), (29)
 Очкін А. 24
 Ошуркевич О. 96 (впоряд.)
 Павличко Д. 33, 43
 Павловський В. 172
 Павлюк М. М. 20 (упоряд.), 32
 Падалка І. І. (102)
 Палій А. 47, 75
 Палій С. (39), (80), (102), (118)
 Панасенко Т. М. 33
 Пантелєєв Л. 175
 Парчевський Н. (156)
 Пахаренко В. І. 33, 68, 94, 95, 143,
 169, 190
 Пашковська В. (158), (173)
 Перхорович Ю. 147
 Петров В. 43
 Платов [М.] (60), (65)
 Підкова І. (11), (39), (87)
 Поліщук В. Т. 42, 195 (упоряд.)
 Поліщук Т. 195
 Полонський Я. (26)
 Полуботко П. (115)
 Полусмакова (Полусмак) Л. (Гли-
 керия) (175), (183), (185), (187),
 (190)
 Пономаренко О. 100
 Попов О. (109)
 Порський В. (псевд.) див. Міяков-
 ський В.
 Портянко В. 23, 44, 70
 Потьомкін Г. (112)
 Працьовитий В. 39
 Приходько О. 34
 Пушкін О. (Пушкин А.) (14), (20),
 (23), (31), (36), (53), (99)
 Пшеничний М. 147
 Рафаель (49)
 Рева Л. 170
 Рембрандт (16), (48), (49), (50)
 Репнін В. М. (89)
 Репніна (Репніна) В. М. (Репни-
 на В. Н.) (20), (26), (29), 79, (81),
 (91), 92, 93, (95), (103), (107),
 (139), 140, (160)
 Репнін-Волконський М. Г. (79),
 (86), (89), (95), (98), (101), (104),
 (107)
 Репніни (79), (98), (104)
 Рибак Н. 23 (ред.-упоряд.)
 Рибалко О. 49
 Риженко А. 53

Рильський М. 9, 23 (ред.-упоряд.)
Річ В. 22 (пер.)
Родзянки (109)
Родзянко А. Г. (110), (138)
Родзянко Г. (110), (130)
Родзянко Н. Я. (138)
Рожко В. 147
Розумовська (Розумиха, Разумовская) Н. (114)
Розумовський К. (85), (114), (120)
Розумовські (114)
Ройцина О. 170, 193
Романік Ю. Ю. 23 (худож.)
Романова М. (34)
Росовецький С. 173
Рубан П. Х. (55)
Рудзинський Й. Ф. (106), (130)
Рудзицький А. 22
Рудницький Я. 44
Сабліна С. 46
Савичев М. (26)
Сажин М. М. (53), (115), (132), (150)
Салига Т. 100
Самков О. 70,
Самойленко Г. В. 149
Самойлов С. (122)
Сапронов Ю. 22
Свенцицький П. (192)
Сверстюк Є. 35, 41
Седляр В. 22 (худож.), 102
Селецький П. Д. 92
Селецька М. (29)
Семевский М. И. (141)
Семенча Г. 99
Семенюк А. 148
Семенюк М. 149
Секарева К. М. 19 (упоряд.)
Силин О. 49
Симиренко (Семеренко) П. (14), (20), (155), (168), (169), (170), (180)
Симиренко Ф. (155)
Сичов А. (11)
Сичугов В. (182)
Сірак І. 148
Сірополко С. 21
Скальська У. 40 (упорядкув., худож.)
Скиба М. 24 (упоряд.), 49
Сковорода Г. (33), (58)
Скоропадський І. (77)
Скоропадський П. (крептонім – П. С.) (77), (106), (136)
Скоць А. 37, 41
Скрипник П. 35
Славутич Яр. 33
Сластіон (Сластьон) О. 24, (50)
Сліпець В. 170
Слободян О. 35
Слободянюк О. 102
Смирнова Р. 100
Смілянська В. Л. 26, 27 (упоряд., пер.), 29, 66, 92, 141 (упоряд.), 168 (упоряд.), 187, 188 (упоряд.)
Смолка А. О. 33, 68, 95
Снігаренко Є. О. 39
Соколов І. (67)
Сокур В. 68, 103, 169, 190
Солопченко О. 22
Сосюра [В.] (40)
Сохань П. С. 144 (ред.)
Сошенко І. (15), (28), (144), (148), (158)
Сошніков А. О. 41
Сребдольська Ю. Г. (117), (130), (133)
Старовойтенко І. 47
Шашенко Н. Г. 148 (авт.-упоряд.)
Стебницький П. (47)
Стельмах В. 22 (фото)
Степовичка Л. 44 (упоряд.), 98 (упоряд.), 148 (упоряд.), 150 (упоряд.), 94 (упоряд.)

Стороженко 92
Стурдза О. (104)
Суворов [О.] (28)
Судак В. О. 19 (упоряд.), 53, 103
(упоряд.)
Сулієв Ф. (17), (32)
Сушинський Б. І. 34, 104, 170, 190
Сьомка О. 150
Табачников [В.] (157)
Таволга-Мокрицький П. (154),
(159), (172)
Тарасова М. О. 40
Тарахан-Береза З. 36, 194
Тарновська Н. (крептонім – Н. Т.)
(112), (183)
Тарновський В. В. (мол.) 141,
(159), (162), (180), 187
Тарновський Г. С. (76), (77), (86),
(91), (114)
Тарновський Я. В. (186)
Тарновські (97), (112)
Терещенко О. (56)
Терпигорев С. Н. 187
Тичина П. Г. 21 (ред.), 23
Ткач А. 50
Ткаченко Ф. Л. (186)
Товбич 134
Товкайло Р. 44
Толстой Ф. П. (175), (185)
Толстоухов А. В. 42, 43, 44, 45, 46,
48, 50, 51, 52, 53, 103, 104, 145,
147,
172, 174, 190, 192, 195
Томенко М. 27, 34
Томілович Л. 72
Топська Н. 35
Траскін О. С. (138)
Трембіцький А. А. 40
Третьячевський А. (148), (149)
Тургенев И. С. (Тургенєв І. С.)
(26), (187)
Уваров С. С. (118), (140)
Удріс І. 30
Українка Леся (33), (35)
Ушкалов Л. В. 23, 33
Федорова Т. 47 (упоряд.)
Федорук О. 41
Філатов А. 53
Фішер Є. (42)
Фліорковський В. Е. 187
Фоменко А. 194
Фомін Н. Є. 23 (ред.)
Франко І. 9, 10, 11, (33), (35), 37,
(38), (47)
Фундуклей І. І. (125), (132), (139)
Фурсенко В. 194
Харіна І. С. 143
Хартахай Ф. (148)
Харчук Р. 145
Хмельницький Б. (40), (85), (90),
(112), (132), (161), (164), (172)
Ходак І. 51
Хоменко О. 46
Хорошевский А. 44
Хорошевський В. (190)
Хропаль О. (170)
Хрущов Д. (154), (159), (161)
Хрущова Н. О. (162), (166)
Цвілюк С. А. 40
Церетели А. Р. 187
Цертелєв М. А. (91)
Цибульський А. (157)
Цибульський Ю. (157)
Цибульські (157), (170)
Цимбалюк М. (103)
Ч. Ветринський див. Чеши-
хин В. Є.
Чабан М. 44 (упоряд.), 98 (упо-
ряд.), 99, 148 (упоряд.), 150 (упо-
ряд.), 194 (упоряд.)
Чалий (Чалый) М. К. (26), 27, (29),
(30), 66, (67), (74), 93, 141, 155,
157, 158, 168, 178, 179, (180), 188
Чанін С. В. 70

Чарниш В. (100)
Чемерис В. 68
Черненко Ф. І. (159), (163), (187), (193)
Черсунова Н. І. 36
Честахівський Г. М. (Честаховський Г. Н.) (30), 163, (172), (176), (179), 181, 188, (191), (192), (193)
Чешихин В. Є. (псевд. – Ч. Ветринський) 33
Чигир Г. В. (139)
Чижова О. 92 (пер.), 93 (пер.)
Чикаленко Є. (47)
Чикаленко Л. 53
Чикаленко-Келлер Г. 104
Чілачава Р. 35 (упоряд., пер.)
Чмир О. 150
Чорнопиский М. 41
Чуб (справж. прізвище – Нитченко) Д. 33, 143, 173, 190
Чумарна М. І. 104
Шабліовський Є. С. (Шаблювський Е. С.) 21
Шагінян М. 13, 34, 176
Шаленко Т. 41
Шаров І. 52
Шатров М. 98
Шафариков П. (119), (121)
Шевченко В. Г. (свояк) 55, 66, 140, (155), (160), (169), (170), (175), (177), (182), 187, (189)
Шевченко О. (дядько) (71)
Шевченко (Бойко) К. (мати) (69)
Шевченко К. (сестра) (55), (60), (113)
Шевченко Я. (сестра) (60), (79), (160)
Шевченко Г. (батько) (57), (69)
Шевченко Й. (брат) (69), (79), (84), (194)
Шевченко М. (брат) (60), (84), (194)
Шевченко І. (дід) (60), (64), (79), (85)
Шевчук В. 22 (пер.), 28 (авт.-упоряд.), 67 (авт.-упоряд.), 93 (авт.-упоряд.), 142 (авт.-упоряд.), 168 (авт.-упоряд.), 188 (авт.-упоряд.)
Шейковський К. (192)
Шекір М. 192
Шептій К. 75
Шершавицький П. 118
Шиленко Ю. 44
Широцький К. 187
Ширяєв В. (61), (66), (67).
Шитюк М. М. 36
Шкурка М. 99, 149
Шлейфер П. (146)
Шовкопляс Г. М. 34
Шовкопляс І. Г. 34
Шостка О. І. (114), (133)
Шрамко І. К. 96
Штернберг В. (28), (29), (53), (67), (84), (163)
Штрандман Р. Р. 92
Шубинський Й. В. 25 (упоряд.)
Шудря М. 32, 71, 146, 171
Шульженко С. 44
Шурат В. Г. 148
Шутько Р. Б. 36
Щепанська Н. 194
Щепкін М. (26), (29), (36), (84), (191)
Щербатюк В. 140
Щербина В. З. 44
Юр М. 50, 52
Юскевич-Красковський І. (158), (172), (173)
Юхно Б. 170
Юшко В. 99
Ющенко В. А. 22
Яблонська О. 40
Ядловський І. (182), (194)
Яковина О. 35

Яременко В. 46, 73, 146
Ярослав Мудрий (102)
Яхімович А. 71
Яхненки (155), (169)
Яхненко С. (155)

Яхненко К. (155), (168), (170)
Яхненко Т. (155)
Яценко Л. 150
Яцюк В. М. 22, 24, 50, 51, 52, 150

Географічний покажчик

До географічного покажчика включено назви міст, населених пунктів, повітів, губерній, областей, рік, гір, археологічних та історичних пам'яток, курганів, урочищ, укріплень тощо, які є у вступних статтях та бібліографічному описі матеріалів (крім вихідних даних).

До покажчика не ввійшли назви пам'яток культурної спадщини, зокрема церков, будинків, пам'яток монументального й садово-паркового мистецтва та ін.

Географічні назви переважно подано так, як у тексті та за часів публікації першоджерел. Також зазначено сучасну назву об'єкта та країну чи область України, в якій він розміщується. Посилання подаються на сторінку видання.

Аахен, м., Німеччина 187
Альбано, м., Італія 162, 164
Андріївка, с., Сум. обл. 98
Андруші (Андруши, затоплено), с., Київ. обл. 73, 101, 111, 127, 141, 193
Арбат, вул., м. Москва 191, 192
Батог, гора, Вінниц. обл. 40
Батурин, м., Черніг. обл. 77, 85, 90, 159, 180
Бердичів (Бердичев), м., Житомир. обл. 147
Березань, м., Київ. обл. 79, 81, 86, 93, 101, 102
Березова Рудка, с., Полтав. обл. 86, 89, 98, 99, 113, 114
Берестечко, м., Волин. обл. 117, 142, 146
Бігач, с., Черніг. обл. 114, 117, 129, 133, 142
Біла Церква, м., Київ. обл. 112, 116
Білики, смт., Полтав. обл. 113
Білоцерківка, с., Полтав. обл. 109
Богачка (нині – Велика Багачка), смт., Полтав. обл. 113
Богуслав, м., Київ. обл. 74, 99, 112, 116
Борзна, м., Черніг. обл. 77, 80, 92, 117, 118, 139, 142, 180
Бориспіль, м., Київ. обл. 107

Бровари, м., Київ. обл. 72, 77, 107, 180
Будище, с., Черкас. обл. 59, 72, 74, 79, 99
Варшава, м., Польща 59, 66, 67
Василівка, Яновщина (нині – Гоголеве), с., Полтав. обл. 100, 109, 113
Васильків, м., Київ. обл. 116
Вербки (Вербы, нині – Вербка), с., Волин. обл. 116, 134, 146
Верхньодніпровськ, м., Дніпропетр. обл. 79, 80, 99
Верхньодніпровщина 99
Веселий Поділ, с., Полтав. обл. 109, 110, 130
Вишгород, м., Київ. обл. 101, 102
Вишгородщина 102
Вишневець (нині – Вишнівець), смт., Терноп. обл. 142, 146
Вишняки, с., Полтав. обл. 109, 110
Вільно (нині – Вільнюс), м., Литва 59, 60, 64, 65, 66, 67, 72, 74
Вільшана, смт., Черкас. обл. 59, 60, 74, 99
Вільшанка, р., Черкас. обл. 157
Вінніпег, м., Канада 36, 74
Віта (Віта-Поштова), с., Київ. обл. 112, 116
Владимир, г., Росія 28
Власівка, с., Черніг. обл. 77
Волинська губ. 138
Волинь 17, 34, 116, 118, 142, 143, 146, 147, 148
Волобуєво, с., Росія 180
В'юнище (затоплено), с., Київ. обл. 101, 111, 122, 131, 133, 141
Гадяч, м., Полтав. обл. 154
Галичина (Галиция) 79, 146, 148, 178
Георгіївський пров., м. Київ 172
Гирявка (Гирівка, нині – Шевченкове), с., Сум. обл. 159, 160, 165, 168, 171
Глухів (Глухов), м., Сум. обл. 106, 159, 180
Гоголів, с-ще, Київ. обл. 72
Городище, м., Черкас. обл. 155, 156, 168
Гребінки, смт., Київ. обл. 116
Григорівка, с., Чернігів. обл. 77
Грузівка (нині – Грузьке), с., Кіровогр. обл. 57
Гудзівка, с., Черкас. обл. 79
Гуляйполе, м. (нині – у складі м. Новомиргорода), Кіровогр. обл. 57,
74, 75
Густина, с., Черніг. обл. 34, 107, 127, 148
Дев'ята рота (військ. поселення під Новомиргородом, нині – с. Панче-
ве), Кіровогр. обл. 57
Диканька, смт., Полтав. обл. 166
Дігтярі, смт., Черніг. обл. 107, 141
Дмитровськ, м., Росія 180

Дніпро (Днепр), р. 42, 59, 72, 78, 79, 82, 85, 95, 98, 105, 109, 110, 111, 115, 120, 122, 141, 153, 155, 156, 157, 159, 175, 176, 178, 179, 186, 193
Дніпрові пороги (Дніпровські пороги) 79, 98, 194
Дніпропетровщина 97
Дон, р. 109
Дубно, м., Рівнен. обл. 116, 146
Дунай, р. 120
Есмань, с-ще, Сум. обл. 180
Європа 76
Єлисаветград (нині – Кіровоград), м., Кіровогр. обл. 57, 74, 187
Жаботин, с., Черкас. обл. 187
Житомир, м., Житомир. обл. 116, 142
Заїченці, с., Полтав. обл. 109
Замкова (Богданова), гора, Черкас. обл. 112
Запоріжжя, м., 97
Запорозька Січ 71, 79, 80, 81, 85, 87, 93, 98, 120
Звенигородка, м., Черкас. обл. 74, 79, 80
Звенигородський повіт 54
Звенигородський р-н, Черкас. обл. 70
Звенигородщина 73
Зелена Діброва, с., Черкас. обл. 79, 113
Зеленьки, с., Київ. обл. 160, 172
Зіньків, м., Полтав. обл. 154
Іваниця, с., Черніг. обл. 77
Іржавець (Іржавиць), с., Черніг. обл. 39, 77, 80, 87, 97
Ірининська вул., м. Київ 173
Ісківці, с., Полтав. обл. 79, 114, 141
Італія 76
Ічня, м., Черніг. обл. 77
Кавказ 12, 14, 39, 100, 121, 135, 151, 152
Кагарлик, м., Київ. обл. 99
Казахстан 15, 34
Кам'янець-Подільський, м., Хмельниц. обл. 116
Канада 74
Канів, м., Черкас. обл. 15, 48, 72, 155, 162, 164, 168, 179, 180, 181, 188, 189, 190, 193, 194, 195
Капулівка, с., Дніпропетр. обл. 99
Катеринослав (нині – Дніпропетровськ), м., Дніпропетр. обл. 44, 79, 80, 99
Катеринославщина 98, 99
Качанівка (Качановка), с-ще, Черніг. обл. 76, 77, 93, 97, 159, 168, 187
Київська (Киевская) губ. 138, 153, 156

Київ (Киев), м. 24, 34, 59, 74, 80, 85, 87, 88, 92, 93, 102, 103, 115, 116, 125, 127, 128, 131, 132, 133, 138, 139, 140, 141, 142, 158, 167, 168, 188
Київська обл. 101
Київщина 17, 34, 60, 101, 103, 112, 118, 148, 172
Кирилівка (Керелівка, нині – Шевченкове), с., Черкас. обл. 54, 55, 58, 64, 65, 67, 68, 70, 74, 75, 79, 85, 93, 95, 97, 99, 113, 140, 141, 155, 160, 168, 169
Кіровоградщина 74
Ковалівка, с., Черкас. обл. 92
Ковель, м., Волин. обл. 142, 146, 148
Козелець, смт., Черніг. обл. 93, 114, 180
Козин, смт., Київ. обл. 101
Козине болото (болотна низина), іст. місцевість, м. Київ 115
Козинці, с., Київ. обл. 154
Конотоп, м., Сум. обл. 159
Конотопщина 171
Корець (Корець), м., Рівнен. обл. 116
Королева Бона, гора, м. Кременець, Терноп. обл. 116, 117
Корсунь (нині – Корсунь-Шевченківський), м., Черкас. обл. 74, 99, 155, 160, 162, 164, 168, 169, 170, 187
Кременець (Кременец), м., Терноп. обл. 116, 142, 146
Кременчук, м., Полтав. обл. 79, 97, 118
Кривалівка (нині – мікрорайон м. Черкас) 170
Кримки, с., Черкас. обл. 74
Кролевець, м., Сум. обл. 106, 130, 159, 168, 171, 180
Кроми, смт., Росія 159, 180
Кукуріківщина, хутір (нині – с. Забілівщина), Черніг. обл. 77, 133
Кургани, укріплення, вали, могили
Аскольдова могила, м. Київ 116, 127
Богданова могила (курган), Київ. обл. 94, 110
Дубовы могилы, Полтав. обл. 113
Зміїні (Змієві) вали, Київ. обл. 112
Королевы могилы, Полтав. обл. 113
Мордачевы могилы, Полтав. обл. 113
Новопетровське укріплення, п-ів Мангишлак, Казахстан 13, 16, 140, 153
Орельские земляные укрепления 109
Переп'ят (Перепет), курган (між селами Мар'янівка і Фастівець), Київ. обл. 116, 132
Переп'ятиха (Перепетиха), курган, (між селами Мар'янівка і Фастівець), Київ. обл. 116, 134, 141
Телепень, укріплення (між містами Яготин і Пирятин) 113
Трибратни могилы, Киев. обл. 110
Куренівка, житл. масив, м. Київ 157

Курськ, м., Росія 154
Лапландія, Финляндія 59
Лебедин, м., Сум. обл. 74, 154, 162, 166, 168, 169
Лемеші, с., Черніг. обл. 114
Лемешівка, с., Київ. обл. 98, 113
Линовиця, смт., Черніг. обл. 47
Липовець, м., Вінниц. обл. 116
Лисянка, смт., Черкас. обл. 58, 73, 74, 79, 113
Лисянщина 73
Лихвин, хутір (нині – с. Лифине), Сум. обл. 154, 159, 161, 164, 166
Лохвиця, м., Полтав. обл. 154
Лубни, м., Полтав. обл. 79, 93, 108, 141
Луганськ, м., 34, 38, 40, 42, 45, 46, 49, 150
Лузанівка, с., Черкас. обл. 113
Луцьк, м., 146
Львів, м., 15, 41, 43
Макарів, смт., Київ. обл. 80
Марківці, с., Черніг. обл. 114, 130, 133, 141
Мар'янське (Мар'їнське), с., Полтав. обл. 113, 119, 129, 133, 141
Мгар, с., Полтав. обл. 108
Межигір'є (Міжгір'я), іст. місцевість, Київ. обл. 80, 85, 102
Межиріч (Межирічі, Межиричи), с., Черкас. обл. 156, 162, 164, 167, 168
Миколаїв, хутір (нині – с. Миколаївка), Черніг. обл. 117
Миргород, м., Полтав. обл. 112, 113, 118, 138, 141
Миронівка, м., Київ. обл. 73
Миронівщина 72, 101, 148, 172, 189
Миронівський р-н Київської обл. 72, 101, 149, 172, 189
Митниця, с., Київ. обл. 112
Михайлівська (нині – Володимирська), г., м. Київ 158
Михайлівський пров., м. Київ 173
Михайлова гора, хутір (нині – урочище у складі с. Прохорівка), Черкас.
обл. 77, 155, 157, 158, 162, 167, 168, 187
Мліїв, с., Черкас. обл. 155
Могилів-Подільський, м., Вінниц. обл. 116
Мосівка (Мойсівка), с., Черкас. обл. 78, 86, 90, 93, 98, 114, 141
Монастирище (Монастырище), м., Черкас. обл. 111
Моринці, с., Черкас. обл. 54, 65, 67, 69, 73, 74, 79, 97, 99, 155
Москва, м. 28, 78, 80, 82, 93, 95, 99, 106, 110, 141, 154, 159, 167, 180,
189, 191, 192
Мотовиловщина 194
Мотронівка, хутір (нині – у складі с. Оленівка), Черніг. обл. 117, 133,
142
Мохнатин, с., Черніг. обл. 130

Мошни (Мошны), с., Черкас. обл. 79, 97, 156, 157, 162, 165, 167, 168
Ненаситецький поріг (Ненаситець, Ревучий, Дід) див. Дніпрові пороги
Нижній Новгород, м., Росія 13, 28, 164
Ніжин, м., Черніг. обл. 93, 114, 141, 180
Нікополь, м., Дніпропетр. обл. 79, 80, 98
Нікопольщина 81
Нова Січ 81
Нові Санжари, смт., Полтав. обл. 141
Нов, хутір (нині – с. Старонове), Сум. обл. 162, 165
Новогеоргіївськ, м. (затоплено), Кіровогр. обл. 80, 97
Новоград-Волинський (Новгород-Волынский), м., Житомир. обл. 116,
142
Новомиргород, м., Кіровогр. обл. 57
Носівка, м., Черніг. обл. 180
Обухів, м., Київ. обл. 99
Одеса, м. 15
Олександрівськ, м., Луган. обл. 79
Олешня, с., Сум. обл. 154
Орел, м., Росія 141, 154, 159, 180
Оренбург, м., Росія 139, 160
Оріль (Орель), р., 109, 129, 148, 149
Орловская губ. 106
Орська фортеця (нині – м. Орськ), Росія 139
Острог, м., Рівнен. обл. 116, 117, 142, 146
Охтирка, м., Сум. обл. 149, 154
Пединівка, с., Черкас. обл. 55
Пекарі, с., Черкас. обл. 155
Переяслав (нині – Переяслав-Хмельницький), м., Київ. обл. 34, 77, 101,
107, 110, 111, 119, 121, 123, 128, 131, 132, 133, 134, 141, 150, 154, 159, 161,
168, 172, 187
Переяславщина 150
Пирятин, м., Полтав. обл. 77, 79, 98, 154, 159, 168, 169, 172
Платонів хутір (між м. Городище і с. Мліїв), Черкас. обл. 155
Поділ, р-н, м. Київ 157
Поділля (Подолія) 17, 34, 116, 118, 142, 143, 146, 147, 192
Подільська губ. 138
Покровське, с., (затоплено), Дніпропетр. обл. 79, 81, 97, 98, 99
Полісся 47, 95, 145, 148, 149
Полтава, м. 53, 109, 127, 128, 141
Полтавская губ. 116, 153
Полтавщина 34, 78, 97, 99, 109, 113, 118, 138, 148, 170
Польща 15
Потік (Потоки), с., Київ. обл. 73, 99, 101, 112, 126, 128, 141, 148, 172

Почаїв, м., Терноп. обл. 116, 127, 130, 142, 146
Придніпров'є 44, 71, 96, 98, 148, 149, 150, 194
Прилуки, м., Чернігів. обл. 34, 77, 93, 107, 114, 134, 159, 167, 168
Пріорка, іст. місцевість, м. Київ 157, 158, 169, 173
Прохорівка, с., Черкас. обл. 77, 155, 156, 165, 166, 168
Рачкевичі, с., Білорусь 167
Решетилівка, с., Полтав. обл. 109, 127, 141
Рим, м., Італія 162, 164
Рівненщина 147
Різана (нині – Ризине), с., Черкас. обл. 113
Роменщина 97
Ромни, м., Сум. обл. 98, 108, 141
Росава, с., Київ. обл. 73, 101, 112, 148
Росія (Россия) 9, 14, 15, 16, 27, 71, 84, 155, 178, 183
Рось, р. 155, 162, 165
Рудяки, с. (затолено), Київ. обл. 99
Русалівка, с., Черкас. обл. 113
Русь 14
Самара, м., Росія 73
Санкт-Петербург (С.-Петербург, Петербург, Пітер, СПб., Пб.), м., 11, 12, 13, 14, 15, 17, 20, 24, 28, 31, 32, 33, 34, 49, 50, 59, 60, 61, 63, 64, 65, 66, 67, 72, 76, 77, 78, 80, 83, 85, 86, 88, 89, 91, 93, 94, 100, 105, 110, 125, 138, 139, 142, 153, 154, 156, 157, 158, 159, 160, 162, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 172, 173, 176, 177, 179, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195
Севськ, м., Росія 159, 180
Седнів (Седнев), смт., Черніг. обл. 73, 115, 124, 127, 128, 129, 131, 134, 141, 142
Секунь, с., Волин. обл. 134, 146
Серпухов, м., Росія 180
Сквира, м., Київ. обл. 116
Слов'янщина 178
Случ, р. 116
Сміла, м., Черкас. обл. 55, 74
Смілянщина 74, 97, 149
Сокиринці, с., Черніг. обл. 141
Сороки, хутір (нині – у складі с. Забілівщина), Черніг. обл. 117, 130, 133, 142
Сорочинці (Сорочинец, нині – Великі Сорочинці), с., Полтав. обл. 113
Соснівка (нині – мікрорайон м. Черкас) 170
Старий Арбат див. Арбат
Стеблів, смт., Черкас. обл. 58, 74
Суботів, с., Черкас. обл. 85, 90, 93, 94, 97, 112, 113, 120, 127, 128, 132, 141

Сула, р. 108
Суми, м. 154, 168, 169
Сумщина 97, 154, 170
США 15
Тальне, м., Черкас. обл. 57
Тарасівка, с., Черкас. обл. 58, 74
Тарасова гора (Чернеча гора, Старий клад), м. Канів, Черкас. обл. 181, 182, 190, 192, 193, 194
Тараща, м., Київ. обл. 112, 149
Тернопільщина 147
Товсте, с., Полтав. обл. 100
Трахтемирів, с., Черкас. обл. 79, 111, 141
Трахтемировські гори, Черкас, обл. 111
Трипілля, с., Київ. обл. 112
Тростянець, с-ще, Черніг. обл. 154
Тула, м., Росія 141, 154, 180
Тулинці, с., Київ. обл. 172
Турівка, с., Київ. обл. 92
Убіжище, хутір (нині – у складі с. Мар'янівка), Полтав. обл. 78
Удай, р. 107
Україна (Украина, Украйна, Вкраїна, Малоросія, Малороссия) 8, 10, 12, 14, 15, 16, 17, 18, 24, 27, 28, 31, 32, 35, 36, 37, 39, 40, 41, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 52, 54, 57, 58, 59, 63, 70, 71, 72, 74, 75, 76, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 91, 92, 93, 94, 95, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 111, 113, 114, 117, 118, 120, 121, 123, 124, 125, 126, 129, 131, 134, 135, 138, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 153, 154, 155, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 175, 178, 179, 180, 182, 183, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194
Лівобережна Україна 78, 93, 107, 113, 114, 143
Правобережна Україна 17, 97, 149
Уманщина 75
Умань, м., Черкас. обл. 57, 75
Урочища
 Білики, Полтав. обл. 131
 Стінка, Полтав. обл. 131, 149
 Холодний Яр, Черкас. обл. 14, 75, 101, 112, 121, 122, 123, 137, 150
Фастів, м., Київ обл. 116
Харків, м., 15, 92, 140, 187
Харківщина 149
Хлипнівка, с., Черкас. обл. 59
Хорол, м., Полтав. обл. 79, 109, 110
Хорол, р. 110
Хортиця, о., Запоріж. обл. 81, 86, 97, 98, 99

Хрещатик, вул., м. Київ 115
Черкаси, м., 80, 97, 157, 160, 162, 164, 168, 170
Черкас. обл. 70, 195
Черкащина 67, 70, 72, 79, 97, 148, 170, 189, 195
Черниг. губ. 106, 116, 125, 153
Чернігів, м. 34, 80, 93, 114, 115, 124, 133, 141
Чернігівщина 34, 73, 74, 97, 118, 141, 148
Чехія 119
Чечельник, смт., Вінниц. обл. 140
Чигирин (Чигрин), м., Черкас. обл. 17, 39, 80, 82, 83, 85, 87, 88, 93, 94,
95, 97, 99, 100, 112, 120, 131, 141
Чигиринщина 85
Шадра, с., Київ. обл. 101
Шедієве, с., Полтав. обл. 109, 141
Шендерівка, с., Черкас. обл. 79
Шпола, м., Черкас. обл. 74, 80
Щекавиця, гора, м. Київ 90
Яготин, м., Київ. обл. 66, 79, 80, 81, 86, 88, 89, 91, 92, 93, 98, 101, 103,
104, 107, 114, 140, 141, 159
Яготинщина 103

Зміст

Від укладачів	3
«Земля, яку сходив Тарас...»: Україна в житті і творчості Т. Шевченка	7
Розділ 1. «У всякого своя доля і свій шлях широкий...»: огляд творчої спадщини Т. Шевченка	9
Розділ 2. «Що мені на світі, сироті, робити?...»: дитячі та юнацькі роки Т. Шевченка	54
Розділ 3. «Світе тихий, краю милий, моя Україно!..» : перша подорож Т. Шевченка в Україну (1843–1844)	76
Розділ 4. «Нема на світі України, немає другого Дніпра...» : друга подорож Т. Шевченка в Україну (1845–1847)	105
Розділ 5. «Мій любий краю неповинний!..»: третя подорож Т. Шевченка в Україну (1859)	153
Розділ 6. «Як умру, то поховайте...» : хвороба, смерть, поховання та перепоховання Кобзаря	175
Допоміжний апарат	196
Іменний покажчик	196
Покажчик географічних назв	206

Науково-популярне видання

До 200-річчя від дня народження Тараса Шевченка

ТАРАС ШЕВЧЕНКО І УКРАЇНА

Рекомендаційний бібліографічний покажчик

У двох частинах

Частина 1

«Земля, яку сходить Тарас...»:

Україна в житті і творчості Т. Шевченка

Укладачі:

Білик Олена Іванівна

Галганова Оксана Олександрівна

Відповідальна за випуск Т. Вилегжаніна

Науковий редактор В. Кононенко

Редагування

і комп'ютерне опрацювання С. Макогон, Н. Маслової-Зоріної

Формат 60x84/16. Умов. друк. арк. 12,5.

Тираж 100 пр. Зам. № 12

Видавець і виготовлювач

Національна парламентська бібліотека України,

вул. Грушевського, 1, м. Київ-1, 01001.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів

видавничої продукції ДК № 4680 від 30.01.14